

ОДЕСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ І. І. МЕЧНИКОВА
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису

КУЛЯ ВОЛОДИМИР СЕРГІЙОВИЧ

УДК 342.95:342.722(043.5)

ДИСЕРТАЦІЯ

**ПРИНЦИП РІВНОСТІ УСІХ УЧАСНИКІВ АДМІНІСТРАТИВНОГО
ПРОЦЕСУ ПЕРЕД ЗАКОНОМ І СУДОМ: ЗМІСТ ТА ОСОБЛИВОСТІ
РЕАЛІЗАЦІЇ**

Спеціальність 081 – Право

Галузь знань 08 – Право

Подається на здобуття наукового ступеня доктора філософії.

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

В. С. Куля

Науковий керівник:
Ільєва Наталія Василівна,
кандидат юридичних наук, доцент

Одеса - 2026

АНОТАЦІЯ

Куля В. С. Принцип рівності усіх учасників адміністративного процесу перед законом і судом: зміст та особливості реалізації. – *Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.*

Дисертація на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 – право (галузь знань 08 – Право). – Одеський національний університет імені І. І. Мечникова. Одеса, 2026.

Дисертацію присвячено комплексному дослідженню змісту та особливостей реалізації в адміністративному судочинстві принципу рівності усіх учасників адміністративного процесу перед законом і судом.

В дисертації всебічно та послідовно були вирішені наступні завдання: розкрити багатоаспектність проявів принципу рівності у адміністративному праві; визначити місце принципу рівності усіх учасників адміністративного процесу перед законом і судом в загальній системі принципів адміністративного права та процесу; охарактеризувати принцип рівності як об'єкт адміністративно-правових досліджень; розкрити історичні та сучасні наукові підходи до змісту поняття «адміністративний процес»; визначити місце принципу рівності перед законом і судом в системі гарантій адміністративного процесу; охарактеризувати систему принципів адміністративного судочинства та визначити в ній місце і роль принципу рівності усіх учасників адміністративного процесу перед законом і судом; розкрити теоретичні та нормативні підходи до визначення змісту принципу рівності усіх учасників адміністративного процесу перед законом і судом та запропонувати авторське визначення даного принципу; з'ясувати особливості реалізації принципу рівності усіх учасників адміністративного процесу перед законом і судом в залежності від суб'єктного складу адміністративних процесуальних правовідносин; розкрити особливості реалізації принципу рівності усіх учасників адміністративного процесу перед законом і судом на стадіях адміністративного судочинства.

Обґрунтовано позицію, що сучасні уявлення про систему принципів адміністративного права та процесу, які представлені в наукових джерелах, є суперечливими, адже сформовані під впливом таких факторів як: предмет, мета і завдання дослідження; використання відповідної методології та категоріального апарату; розмаїття наукових підходів до визначення одного і того ж правового явища; вплив процесу євроінтеграції не тільки на зміст адміністративного та адміністративно-процесуального законодавства, а й на світогляд науковців, що досліджують адміністративно-правові і процесуальні явища тощо. В таких умовах принцип рівності перед законом і судом перестає бути предметом дослідження на загальнотеоретичному і адміністративно-правовому та перетворюється в предмет дослідження, який викликає зацікавленість лише на рівні окремих підгалузей чи правових інститутів адміністративного права (наприклад, в сфері адміністративного судочинства, публічної служби, адміністративної процедури тощо). У зв'язку із цим, запропоновано для аналізу системи принципів адміністративного права та процесу і визначення в ній принципу рівності перед законом і судом використовувати три критерії: а) поділ усіх учасників адміністративних правовідносин на приватних осіб і суб'єктів публічного адміністрування; б) поділ адміністративного права на три частини – матеріальну, процедурну і процесуальну; в) розмежування «принципів права» (тобто принципів правового регулювання) та «правових принципів» (тобто принципів, які закріплені в нормах права для належного функціонування інших систем, організацій чи структур, зокрема, принципи державної служби, принципи належного врядування і ін.). Ці характерні особливості сучасного адміністративного права як комплексу матеріальних, процедурних і процесуальних норм, на думку здобувача, слід врахувати у розумінні принципу рівності, який поділяється на: а) принцип рівності перед законом як загальний адміністративно-правовий принцип, який є складовою принципу верховенства права (принцип матеріального адміністративного права); б) принцип рівності перед законом і суб'єктом публічного

адміністрування, який розглядає справу в межах адміністративної процедури (принцип процедурного адміністративного права); в) принцип рівності усіх учасників адміністративного процесу перед законом і судом, який розглядає публічно-правовий спір в межах адміністративного судочинства (принцип процесуального адміністративного права).

В дисертації запропоновано авторське визначення принципу рівності усіх учасників адміністративного процесу перед законом і судом у широкому та вузькому значенні. У широкому розумінні досліджуваний принцип доцільно визначати як фундаментальну конституційно-процесуальну засаду адміністративного процесу, відповідно до якої всі його учасники однаково підпорядковуються вимогам закону, користуються гарантованим і недискримінаційним доступом до правосуддя, а держава і суд зобов'язані забезпечити не лише формальну, а й фактичну рівність процесуальних можливостей у публічно-правовому спорі. У такому значенні цей принцип охоплює не тільки заборону дискримінації чи привілеїв, а й необхідність застосування таких процесуальних механізмів, які здатні компенсувати об'єктивну нерівність між приватною особою та суб'єктом владних повноважень. У вузькому розумінні принцип рівності усіх учасників адміністративного процесу перед законом і судом слід розуміти як імперативну процесуально-правову вимогу до суду та порядку здійснення адміністративного судочинства, за якою кожному учасникові справи гарантується рівний процесуальний статус, однакові можливості реалізації процесуальних прав і виконання процесуальних обов'язків, право бути вислуханим, подавати докази, брати участь у їх дослідженні, заявляти клопотання, висловлювати заперечення та спростовувати доводи іншої сторони, подавати заяви по суті справи та апеляційні і касаційні скарги в умовах, що не ставлять його у завідомо менш сприятливе становище порівняно з процесуальним опонентом.

Таким чином, авторське бачення досліджуваного принципу полягає у тому, що у широкому розумінні він виступає фундаментальною засадою

організації та функціонування всього адміністративного процесу, а у вузькому – імперативною вимогою до суду щодо забезпечення рівного процесуального статусу та рівних можливостей учасників під час розгляду і вирішення адміністративної справи. Наукова новизна такого підходу вбачається у комплексному обґрунтуванні цього принципу як багатовимірної правової конструкції, зміст якої розкривається через синтез формально-юридичного, функціонального, компенсаторного та європейсько-правового підходів, що дає змогу розглядати його як самостійний механізм забезпечення не лише формальної, а й реальної процесуальної рівності в адміністративному судочинстві.

Доведено, що принцип рівності усіх учасників адміністративного процесу перед законом і судом доцільно визначати не як статичну вимогу однакового застосування процесуальних норм, а як складну багаторівневу конституційно-процесуальну конструкцію, що забезпечує реальну процесуальну рівність, справедливий баланс процесуальних можливостей сторін та ефективний судовий захист особи у сфері публічно-правових відносин. Також, обґрунтовано позицію, що принцип рівності всіх учасників адміністративного процесу перед законом і судом набуває практичного змісту через визначення кола осіб, які беруть участь у розгляді та вирішенні адміністративної справи, а також через особливості їхнього процесуального статусу. Тому його дія поширюється не на всіх суб'єктів адміністративного судочинства загалом, а саме на учасників конкретних процесуальних правовідносин.

Зроблено висновок, що принцип рівності всіх учасників адміністративного процесу перед законом і судом є складним багаторівневим правовим явищем, що поєднує формальні, змістовні та компенсаторні елементи. Його сутність полягає у створенні для кожного учасника реальних і рівноцінних умов реалізації процесуальних прав та виконання обов'язків відповідно до його процесуального статусу, що забезпечує справедливість і ефективність адміністративного судочинства. Обґрунтовано думку, що на

кожній стадії адміністративного процесу принцип рівності набуває конкретизованого функціонального змісту, який виявляється через сукупність спеціально визначених процесуальних механізмів.

Ключові слова: рівність, принцип рівності, принцип рівності перед законом і судом, принципи адміністративного права, принципи процесу, адміністративні суди, правосуддя, судочинство, адміністративне судочинство, захист, судовий захист, право на судовий захист, судове провадження, права людини, здійснення правосуддя.

ABSTRACT

Kulia Volodymyr S. Principle of equality of all participants in the administrative process before the law and the court: content and features of implementation. – *Qualifying scientific work on the rights of the manuscript.*

The dissertation for the degree of Doctor of Philosophy in the speciality 081 – law (field of knowledge – 08 Law). Odesa I. I. Mechnikov National University, Odesa, 2026.

The dissertation is devoted to a comprehensive study of the content and features of the implementation in administrative justice of the principle of equality of all participants in the administrative process before the law and the court.

The following tasks were comprehensively and consistently solved in the dissertation: to reveal the multifaceted manifestations of the principle of equality in administrative law; to determine the place of the principle of equality of all participants in the administrative process before the law and the court in the general system of principles of administrative law and proceeding; to characterize the principle of equality as an object of administrative law research; to reveal historical and modern scientific approaches to the content of the concept of "administrative process"; to determine the place of the principle of equality before the law and the court in the system of guarantees of the administrative process; to characterize the system of principles of administrative justice and to determine the

place and role of the principle of equality of all participants in the administrative process before the law and the court in it; to reveal theoretical and normative approaches to determining the content of the principle of equality of all participants in the administrative process before the law and the court and to propose an author's definition of this principle; to clarify the features of the implementation of the principle of equality of all participants in the administrative process before the law and the court depending on the subject composition of administrative procedural legal relations; to reveal the features of the implementation of the principle of equality of all participants in the administrative process before the law and the court at the stages of administrative proceedings.

The position is substantiated that modern ideas about the system of principles of administrative law, which are presented in scientific sources, are contradictory, because they are formed under the influence of such factors as: the subject, goal and objectives of the study; the use of the appropriate methodology and categorical apparatus; the variety of scientific approaches to defining the same legal phenomenon; the influence of the European integration process not only on the content of administrative legislation, but also on the worldview of scientists who study administrative and legal phenomena, etc. In such conditions, the principle of equality before the law and the court ceases to be a subject of research at the general theoretical administrative and legal level and turns into a subject of research that arouses interest only at the level of individual sub-branches or legal institutions of administrative law (for example, in the field of administrative justice, public service, administrative procedure, etc.). In this regard, it is proposed to use three criteria to analyze the system of principles of administrative law and determine the principle of equality before the law and the court in it: a) the division of all participants in administrative legal relations into private individuals and subjects of public administration; b) the division of administrative law into three parts - substantive, procedural and procedural; c) the distinction between "principles of law" (i.e. principles of legal regulation) and "legal principles" (i.e. principles that are enshrined in the norms of law for the proper functioning of other

systems, organizations or structures, in particular, principles of civil service, principles of good governance, etc.). These characteristic features of modern administrative law, in the opinion of the applicant, should be taken into account in understanding the principle of equality, which is divided into: a) the principle of equality before the law as a general administrative-legal principle, which is a component of the principle of the rule of law (the principle of substantive administrative law); b) the principle of equality before the law and the subject of public administration, which considers the case within the framework of the administrative procedure (the principle of procedural administrative law); c) the principle of equality of participants in the administrative process before the law and the court, which considers the public law dispute within the framework of administrative proceedings (the principle of procedural administrative law).

The dissertation proposes the author's definition of the principle of equality of all participants in the administrative process before the law and the court in a broad and narrow sense. In a broad sense, the principle under study should be defined as a fundamental constitutional and procedural principle of the administrative process, according to which all its participants are equally subject to the requirements of the law, enjoy guaranteed and non-discriminatory access to justice, and the state and the court are obliged to ensure not only formal, but also actual equality of procedural opportunities in a public-law dispute. In this sense, this principle encompasses not only the prohibition of discrimination or privileges, but also the need to apply such procedural mechanisms that are able to compensate for the objective inequality between a private person and a subject of power. In a narrow sense, the principle of equality of all participants in the administrative process before the law and the court should be understood as an imperative procedural and legal requirement for the court and the procedure for conducting administrative proceedings, according to which each participant in the case is guaranteed equal procedural status, equal opportunities to exercise procedural rights and fulfill procedural obligations, the right to be heard, submit evidence, participate in its study, file motions, express objections and refute the arguments of

the other party under conditions that do not put him in a knowingly less favorable position compared to the procedural opponent.

Thus, the author's vision of the principle under study is that in a broad sense it is a fundamental principle of the organization and functioning of the entire administrative process, and in a narrow sense it is an imperative requirement for the court to ensure equal procedural status and equal opportunities for participants in the consideration and resolution of an administrative case. The scientific novelty of this approach is seen in the comprehensive substantiation of this principle as a multidimensional legal construct, the content of which is revealed through the synthesis of formal-legal, functional, compensatory and European-legal approaches, which makes it possible to consider it as an independent mechanism for ensuring not only formal, but also real procedural equality in administrative proceedings.

It is proved that the principle of equality of all participants in the administrative process before the law and the court should be defined not as a static requirement of the uniform application of procedural norms, but as a complex multi-level constitutional and procedural construction that ensures real procedural equality, a fair balance of procedural opportunities of the parties and effective judicial protection of the individual in the sphere of public legal relations. It is also substantiated that the principle of equality of all participants in the administrative process before the law and the court acquires practical meaning through the definition of the circle of persons participating in the consideration and resolution of an administrative case, as well as through the peculiarities of their procedural status. Therefore, its effect does not extend to all subjects of administrative proceedings in general, but specifically to participants in specific procedural legal relations.

It is concluded that the principle of equality of all participants in the administrative process before the law and the court is a complex multi-level legal phenomenon that combines formal, substantive and compensatory elements. Its essence lies in creating for each participant real and equal conditions for the

implementation of procedural rights and the performance of duties in accordance with his procedural status, which ensures the fairness and effectiveness of administrative proceedings. The opinion is substantiated that at each stage of the administrative process the principle of equality acquires a specific functional content, which is manifested through a set of specially defined procedural mechanisms.

Key words: equality, principle of equality, principle of equality before the law and the court, principles of administrative law, principles of process, administrative courts, justice, judicial proceedings, administrative proceedings, protection, judicial protection, right to judicial protection, judicial proceedings, human rights, administration of justice.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ
Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Ільєва Н. В., Куля В. С. Щодо визначення поняття принципу рівності усіх учасників адміністративного процесу перед законом і судом в Україні. *Правова держава*. 2023. № 51. С. 53-61. DOI: <https://doi.org/10.18524/2411-2054.2023.51.287984>.

2. Ільєва Н. В., Куля В. С. Гарантії принципу рівності усіх учасників адміністративного процесу перед законом і судом в Україні. *Правова держава*. 2024. № 55. С. 66-76. DOI: <https://doi.org/10.18524/2411-2054.2024.55.311957>.

3. Куля В. С. Особливості реалізації принципу рівності усіх учасників адміністративного процесу перед законом і судом на стадії відкриття провадження. *Правова держава*. 2025. № 60. С. 26-37. DOI: <https://doi.org/10.18524/2411-2054.2025.60.348099>.

4. Куля В. С. Багатоаспектність принципу рівності у адміністративному праві. *Juris Europensis Scientia*. 2025. № 6. С. 36-41. DOI: <https://doi.org/10.32782/chern.v6.2025.7>.

5. Куля В. С. Особливості реалізації принципу рівності усіх учасників адміністративного процесу перед законом і судом на стадії підготовки справи до судового розгляду. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція*. 2025. № 78. С. 19-23. DOI: <https://doi.org/10.32782/2307-1745.2025.78.4>.

Наукові праці, які засвідчують апробацію результатів дослідження:

1. Куля В. С. Підходи до визначення поняття принципу рівності усіх учасників адміністративного процесу перед законом і судом. *Матеріали 77-ї наукової конференції професорсько-викладацького складу і наукових працівників економіко-правового факультету Одеського національного університету імені І. І. Мечникова (23-25 листопада 2022 р., м. Одеса) /* відп. ред. О. В. Побережець; ред. кол.: А. Л. Святошнюк, Т. В. Степанова та ін. Одеса: Олді+, 2022. С. 18-21.

2. Куля В. С. Зміст принципу рівності усіх учасників адміністративного процесу перед законом і судом. *Збірник тез доповідей студентів, аспірантів та здобувачів – учасників 79-ї звітної конференції Одеського національного університету імені І. І. Мечникова. Секція економічних і правових наук (27-28 квітня 2023 р., м. Одеса) /* відп. ред. О. В. Побережець; ред. кол.: А. Л. Святошнюк, Т. В. Степанова та ін. Одеса: Олді+, 2023. С. 168-171.

3. Куля В. С. Сутність принципу рівності усіх учасників адміністративного процесу перед законом і судом. *Матеріали 78-ї наукової конференції професорсько-викладацького складу і наукових працівників економіко-правового факультету Одеського національного університету імені І. І. Мечникова (22-24 листопада 2023 р., м. Одеса) /* відп. ред. О. В. Побережець ; ред. кол.: Є. І. Масленніков, А. Л. Святошнюк та ін. Одеса: Олді+, 2023. С. 15-18.

4. Куля В. С. Особливості реалізації принципу рівності усіх учасників адміністративного процесу перед законом і судом у справах, пов'язаних із проходженням військової служби під час воєнного стану.

Збірник тез доповідей студентів, аспірантів та здобувачів – учасників 80-ї звітної конференції Одеського національного університету імені І. І. Мечникова. Секція економічних і правових наук (23-25 квітня 2024 р., м. Одеса) / відп. ред. О. В. Побережець; ред. кол.: О. І. Донченко, Є. І. Масленніков, А. Л. Святошнюк та ін. Одеса : Олді+, 2024. С. 188-191.

5. Куля В. С. Проблемні аспекти практики розгляду справ про переміщення та звільнення військовослужбовців ЗСУ в умовах воєнного стану і дотримання принципів та завдань адміністративного судочинства. *Права та основоположні свободи людини у контексті євроінтеграції України : матеріали круглого столу присвяченого Дню юриста та 220-й річниці з дня заснування університету, що проведений кафедрою цивільно-правових дисциплін і трудового права імені професора О. І. Процевського та кафедрою державно-правових дисциплін, кримінального права і процесу факультету історії та права Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди (08 жовтня 2024 р., Харків). Харків, 2024. С. 85-89.*

ЗМІСТ

ВСТУП	15
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРИНЦИПУ РІВНОСТІ У АДМІНІСТРАТИВНОМУ ПРАВІ ТА ПРОЦЕСІ	24
1.1 Багатоаспектність проявів принципу рівності у адміністративному праві.....	24
1.2 Місце принципу рівності усіх учасників адміністративного процесу перед законом і судом в загальній системі принципів адміністративного права та процесу.....	43
1.3 Принцип рівності як об’єкт адміністративно-правових досліджень: історія та тенденції розвитку.....	63
Висновки до розділу 1.....	92
РОЗДІЛ 2. АДМІНІСТРАТИВНИЙ ПРОЦЕС ЯК СФЕРА РЕАЛІЗАЦІЇ ПРИНЦИПУ РІВНОСТІ УСІХ УЧАСНИКІВ АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРОЦЕСУ ПЕРЕД ЗАКОНОМ І СУДОМ	96
2.1 Адміністративний процес як сфера реалізації принципу рівності: історичні та сучасні наукові підходи до змісту.....	96
2.2 Місце принципу рівності перед законом і судом в системі гарантій адміністративного процесу.....	108
2.3 Система принципів адміністративного процесу та місце в ній принципу рівності усіх учасників адміністративного процесу перед законом і судом.....	130
Висновки до розділу 2.....	146
РОЗДІЛ 3. ОБ’ЄКТИВАЦІЯ ПРИНЦИПУ РІВНОСТІ УСІХ УЧАСНИКІВ АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРОЦЕСУ ПЕРЕД ЗАКОНОМ І СУДОМ	151

3.1 Теоретичні та нормативні підходи до визначення змісту принципу рівності усіх учасників адміністративного процесу перед законом і судом.....	151
3.2 Учасники адміністративного процесу в контексті реалізації принципу рівності усіх учасників адміністративного процесу перед законом і судом.....	177
3.3 Стадії адміністративного судочинства та особливості реалізації на кожній із них принципу рівності усіх учасників адміністративного процесу перед законом і судом.....	199
Висновки до розділу 3.....	227
ВИСНОВКИ.....	235
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	241

ВСТУП

Актуальність теми. Принцип рівності в адміністративному праві та процесі набуває різноманітних форм та проявів, що характеризує його як явище правової дійсності, зміст якого, маючи базові параметри, розкривається виключно в контексті тих правовідносин, в межах яких він реалізується. Адміністративне право як галузь національного права, що регулює однорідну і взаємопов'язану між собою групу суспільних відносин, має складну систему. Кожен елемент цієї системи, враховуючи специфіку адміністративно-правового регулювання конкретною сферою суспільних відносин, по різному розкриває як зміст принципу рівності, так і особливості його реалізації на практиці.

Кодекс адміністративного судочинства України (далі – КАС України), який є систематизованим актом у сфері адміністративного правосуддя, закріплює принцип рівності усіх учасників адміністративного процесу перед законом і судом як один із принципів адміністративного судочинства та, відповідно, визначає змістовне наповнення цього принципу і передбачає процесуальні засоби його реалізації. Втім, теорія адміністративного права та процесу, і судова практика показують, що в цій сфері існують невирішені питання та прогалини. Зокрема, на теоретичному рівні дискусійними залишаються питання: про систему принципів адміністративного права та процесу, і місця в ній принципу рівності чи принципу рівності усіх учасників адміністративного процесу перед законом і судом; про систему гарантій адміністративного судочинства та місця в ній принципу рівності усіх учасників адміністративного процесу перед законом і судом. На практиці виникають проблеми із пріоритетністю одного принципу адміністративного судочинства над іншим чи узгодженістю відповідних принципів під час вирішення публічно-правового спору адміністративними судами. Більш того, не завжди враховується диференційований підхід щодо реалізації принципу рівності усіх учасників адміністративного процесу перед законом і судом

стосовно конкретних учасників адміністративного процесу та на певних стадіях адміністративного судочинства.

Сказане вище свідчить про актуальність теми дослідження та про її перспективність.

В дисертації використовувались здобутки вчених, в яких розкривалися особливості системи адміністративного права, видів адміністративних правовідносин та стадій адміністративного процесу, зокрема праці таких вчених як В. Галунько, В. Бевзенко, І. Городецька, І. Желтобрюх, С. Ківалов, В. Колпаков, Р. Мельник, О. Миколенко, С. Петков, О. Санжара та ін.

Також використовувались роботи науковців, які розглядали в своїх працях принцип рівності у праві (незалежно від галузевої його диференціації) та безпосередньо розкривали зміст принципу рівності у адміністративному праві і процесі України, зокрема праці таких вчених як О. Васильченко, Н. Гришина, О. Зайчук, С. Погребняк, І. Полховська, А. Пухтецька, А. Чемодурова, Т. Чепульченко, А. Шевченко, Д. Штонда і ін.

Теоретичним підґрунтям для написання дисертації стали роботи науковців, які розкривали специфіку змістовного наповнення та особливості реалізації в межах судочинства принципу рівності усіх учасників процесу перед законом і судом, наприклад, праці таких вчених як Я. Берназюк, В. Городовенко, В. Любарський, Н. Мамченко, Ж. Мельник-Томенко, В. Сердюк, Р. Скриньковський, О. Ярмош і ін.

Втім, висвітлені в науковій літературі думки щодо змісту поняття «принцип рівності» та стосовно особливостей його реалізації в межах адміністративного судочинства є, по-перше, суперечливими, по-друге, розглядаються виключно з позицій процесуальних інститутів, підгалузей і галузей права, тоді як ігнорується специфіка системи адміністративного права, де кожен правовий інститут має свої особливості щодо правового регулювання та забезпечення реалізації принципу рівності. Це і зумовило проведення комплексного дослідження змісту та особливостей реалізації

принципу рівності усіх учасників адміністративного процесу перед законом і судом.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Робота була виконана в Одеському національному університеті імені І. І. Мечникова у відповідності з планом науково-дослідної роботи кафедри адміністративного та господарського права на 2023-2027 рр. «Дослідження євроінтеграційних шляхів розвитку публічного та приватного права України» (номер державної реєстрації 0123U102371).

Мета і задачі дослідження. *Мета* дисертаційної роботи полягає у розкритті змісту, особливостей правового регулювання та забезпечення практичної реалізації принципу рівності усіх учасників адміністративного процесу перед законом і судом, у розробці нових теоретичних підходів до визначення місця даного принципу в систему принципів адміністративного права та процесу, в системі гарантій адміністративного процесу та системі принципів адміністративного судочинства, а також у вдосконаленні на цій підставі норм адміністративного процесуального законодавства.

Для досягнення вказаної мети в дисертаційній роботі поставлено й вирішено такі основні *задачі*:

- дослідити багатоаспектність проявів принципу рівності у адміністративному праві та процесі;
- визначити місце принципу рівності усіх учасників адміністративного процесу перед законом і судом в загальній системі принципів адміністративного права та процесу;
- висвітлити особливості історії і тенденції змістовного розвитку принципу рівності як об'єкта адміністративно-правових досліджень;
- дослідити адміністративний процес як сферу реалізації принципу рівності;
- визначити місце принципу рівності перед законом і судом в системі гарантій адміністративного процесу та розкрити взаємозв'язок між ними;

- охарактеризувати систему принципів адміністративного процесу та визначити місце в ній принципу рівності усіх учасників адміністративного процесу перед законом і судом;

- дослідити теоретичні та нормативні підходи до визначення змісту принципу рівності усіх учасників адміністративного процесу перед законом і судом;

- розкрити учасників адміністративного процесу в контексті реалізації принципу рівності усіх учасників адміністративного процесу перед законом і судом;

- дослідити особливості реалізації принципу рівності усіх учасників адміністративного процесу перед законом і судом на кожній стадії адміністративного судочинства.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини, що виникають у процесі реалізації принципів адміністративного судочинства.

Предметом дослідження є принцип рівності усіх учасників адміністративного процесу перед законом і судом.

Методи дослідження. В дисертації використовувались наукові методи пізнання, що сприяло обґрунтуванню авторської позиції та достовірності отриманих результатів, а також стало підґрунтям для оформлення пропозицій щодо вдосконалення норм чинного адміністративного процесуального законодавства. На різних етапах дослідження історико-правовий, порівняльно-правовий, логіко-семантичний, системний та структурно-функціональний методи дослідження.

Історико-правовий метод було використано для визначення особливостей розвитку наукової думки про принцип рівності як принцип адміністративного права (підрозділ 1.3), а також для розкриття особливостей розуміння поняття «адміністративний процес» в залежності від історичного етапу розвитку адміністративної науки (підрозділ 2.1).

Порівняльно-правовий метод використовувався під час аналізу практики забезпечення реалізації адміністративними судами принципу

рівності усіх учасників адміністративного процесу перед законом і судом (Розділ 3).

Використання логіко-семантичного методу допомогло визначитись із понятійним апаратом, який покладено в основу дослідження, а саме, допомогло розкрити відмінності між категоріями «рівність», «рівність у праві» та «принцип рівності» (підрозділ 1.1), а також між поняттями «адміністративний процес» та «адміністративне судочинство» (підрозділ 2.1).

Системний метод було використано для визначення і характеристики принципів адміністративного права та процесу (підрозділ 1.2), гарантій адміністративного процесу (підрозділ 2.2), принципів адміністративного судочинства (підрозділ 2.3) і стадій адміністративного судочинства (підрозділ 3.3).

Структурно-функціональний метод використовувався при характеристиці суб'єктів адміністративних процесуальних правовідносин, які приймають участь у адміністративному судочинстві як сторони справи (підрозділ 2.3), та при характеристиці особливостей реалізації принципу рівності по відношенню до учасників судового процесу (підрозділ 3.2).

Нормативну основу дослідження складають нормативно-правові акти України, серед яких вагоме значення мали Конституція України та КАС України, та міжнародні нормативно-правові акти.

Емпіричну базу дослідження складають судові рішення, матеріали узагальненої судової практики і науково-практичні коментарі до КАС України.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що дисертація є першим комплексним дослідженням, яке присвячене розкриттю змісту та особливостей реалізації принципу рівності усіх учасників адміністративного процесу перед законом і судом як елементу загальної системи принципів адміністративного права та процесу, системи правових гарантій адміністративного процесу та системи принципів адміністративного судочинства, розвитку загальної теорії адміністративного права та теорії

адміністративного процесуального права, які стосуються принципів адміністративного судочинства, а також вдосконаленню на цій підставі норм адміністративного процесуального законодавства. У результаті проведеного дослідження дисертантом були сформульовані нові наукові положення та висновки, зокрема:

уперше:

- проаналізовано сучасну систему принципів адміністративного права та процесу (з огляду на процес реформування даної публічної галузі права та євроінтеграційні процеси), в якій одним із важливих елементів є принцип рівності усіх учасників адміністративного процесу перед законом і судом;

- розглянуто принцип рівності усіх учасників адміністративного процесу перед законом і судом як об'єкт адміністративно-правових досліджень, що дозволило виділити основні етапи та напрями наукових розробок з цього питання за останні тридцять років;

- запропоновано системне бачення принципу рівності усіх учасників адміністративного процесу перед законом і судом серед правових гарантій адміністративного процесу, що дозволило визначити основні зв'язки та взаємозалежності між даним принципом та іншими правовими гарантіями адміністративного процесу;

- охарактеризовано специфіку реалізації принципу рівності перед законом і судом в залежності від правового статусу учасників адміністративного процесу;

- розкрито особливості реалізації принципу рівності перед законом і судом в залежності від структури адміністративного судочинства (процесуальної форми, стадій і етапів провадження);

удосконалено:

- положення щодо особливостей реалізації принципу рівності перед законом і судом кожним із учасників адміністративного судочинства, що може бути враховане при вдосконаленні норм адміністративного процесуального законодавства;

- теоретичні положення щодо реалізації принципу рівності перед законом і судом на стадії виконання судового рішення, що може бути враховано при вдосконаленні норм КАС України;

дістали подальшого розвитку:

- положення щодо розуміння терміну «адміністративний процес», що дозволило уточнити предмет дисертаційного дослідження та визначити сферу правовідносин, де принцип рівності усіх учасників адміністративного процесу перед законом і судом набуває своєї реалізації;

- наукові положення щодо адміністративно-правових та процесуальних правовідносин, їх ознак та учасників, що дозволило визначитись із специфікою реалізації принципу рівності перед законом і судом стосовно сторін справи;

- положення щодо принципів адміністративного процесу, що дозволило розкрити зв'язок принципу рівності перед законом і судом із іншими принципами адміністративного судочинства.

Практичне значення одержаних результатів полягає у тому, що вони можуть використовуватись у:

– *навчальному процесі* – під час підготовки навчальних та навчально-методичних матеріалів, а також під час проведення практичних занять із дисциплін «Адміністративне право», «Адміністративне процесуальне право» та «Адміністративне судочинство»;

– *правотворчій діяльності* – для вдосконалення норм КАС України з питань реалізації принципу рівності усіх учасників судового процесу перед законом і судом;

– *науково-дослідній сфері* – для здійснення досліджень, які стосуються системи принципів адміністративного судочинства та особливостей їх реалізації;

– *правозастосовній діяльності* – з метою вдосконалення адміністративного правосуддя, яке базується на дотриманні принципів адміністративного судочинства.

Апробація результатів дослідження. Результати дослідження були оприлюднені на п'яти науково-практичних конференціях, а саме: «77-а наукова конференція професорсько-викладацького складу і наукових працівників економіко-правового факультету Одеського національного університету імені І. І. Мечникова» (м. Одеса, 2022 р.); «78-а наукова конференція професорсько-викладацького складу і наукових працівників економіко-правового факультету Одеського національного університету імені І. І. Мечникова» (м. Одеса, 2023 р.); «79-а звітна конференція студентів, аспірантів та здобувачів Одеського національного університету імені І. І. Мечникова» (м. Одеса, 2023 р.); «80-а звітна конференція студентів, аспірантів та здобувачів Одеського національного університету імені І. І. Мечникова» (м. Одеса, 2024 р.); «Права та основоположні свободи людини у контексті євроінтеграції України» (м. Харків, 2024 р.).

Публікації. Основні положення та результати дисертації відображені у 5 наукових статтях, які опубліковані у виданнях, що визнані як фахові з юридичних наук, а також у 5 тезах доповідей на науково-практичних конференціях.

Особистий внесок здобувача в отриманні наукових результатів, що містяться в дисертації. Висновки та рекомендації, що зроблені в дисертації, є результатом особистих досліджень автора.

У співавторстві опубліковано дві наукові статті, у змісті яких частка дисертанта складає не менше 50 %.

Ільєва Н. В., Куля В. С. Щодо визначення поняття принципу рівності усіх учасників адміністративного процесу перед законом і судом в Україні. *Правова держава*. 2023. № 51. С. 53-61. DOI: <https://doi.org/10.18524/2411-2054.2023.51.287984>. (дисертантом надано співвідношення принципів правосуддя та адміністративного судочинства, здійснено характеристику структурного наповнення принципу рівності усіх учасників адміністративного процесу перед законом і судом, а також висвітлено полеміку науковців щодо розуміння змісту даного принципу).

Ільєва Н. В., Куля В. С. Гарантії принципу рівності усіх учасників адміністративного процесу перед законом і судом в Україні. *Правова держава*. 2024. № 55. С. 66-76. DOI: <https://doi.org/10.18524/2411-2054.2024.55.311957>. (дисертантом розкривається зміст поняття «правові гарантії», дається аналіз наукових джерел, в яких розкривається специфіка використання в межах адміністративного судочинства принципу рівності перед законом і судом, а також пропонується класифікація гарантій принципу рівності за різними критеріями з відповідним аналізом її теоретичної і практичної значимості).

Структура та обсяг роботи. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків та списку використаних джерел. Загальний обсяг дисертації становить 268 сторінок, у т. ч. основного тексту – 228 сторінок. Список використаних джерел налічує 241 найменування.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРИНЦИПУ РІВНОСТІ У АДМІНІСТРАТИВНОМУ ПРАВІ ТА ПРОЦЕСІ

1.1 Багатоаспектність проявів принципу рівності у адміністративному праві

Рівність у праві є фундаментальною проблематикою, над якою працюють юристи починаючи з моменту виникнення права та професії «юрист». Суб'єктивне сприйняття рівності кожним окремим індивідумом, а також визначення рівності з огляду на історичні суспільно-історичні формації (рабовласницький лад, феодалізм, капіталізм і ін.), показує, що дана категорія може мати різних змістовних наповнень, які обумовлені, в одному випадку, внутрішнім світом людини (світоглядом особи), а в іншому, зовнішніми факторами (наприклад, видом суспільно-історичної формації). Ці фактори не втратили свого значення і в сучасних умовах розвитку права загалом у світі та безпосередньо в Україні. Протиріччя ж між суб'єктивним (індивідуальним) та об'єктивним (закріпленим в нормах права) сприйняттям рівності породжує дискусії щодо дотримання чи недотримання засад рівності у суспільстві. Зокрема, Т. О. Чепульченко стосовно цього зазначає: «Розуміння рівності не є однозначним, воно навіть спірне, водночас усе зазначене підкреслює багатовимірність цього явища, яке формувалося тисячоліттями» [231, с. 126].

Д. Д. Штонда звертає увагу на різне сприйняття рівності в історії держав та зазначає, що в перехідний період держав від феодалізму до капіталізму рівність розглядалась як «рівність можливостей», а вже у ХХ столітті стала розповсюдженою думка, згідно з якою «немає більшої несправедливості, ніж поводитися однаково з тим, що є фактично різним» [238, с. 47]. Бачимо що, категорії «рівність» та «справедливість» хоча і мають різне змістовне наповнення, багато в чому перекликаються та доповнюють

один одного, бо без рівності немає справедливості, а без справедливості неможлива рівність.

В цьому аспекті хочемо згадати суспільство радянського періоду, коли «зрівнялівка» була звичайним та розповсюдженим явищем, яке дратувало більшість пересічних громадян. Адже, незалежно від того скільки зусиль ти витратив для досягнення необхідного результату (в промисловості, в науці, в управлінській діяльності тощо), отримаєш винагороду (наприклад, заробітну плату) у тому ж розмірі як колега по роботі, який весь час «валяв дурня» і нічого не робив. Такий підхід до розуміння рівності (тим паче на державному рівні) є руйнівним як для розвитку суспільства, так і для функціонування держави.

Також Д. Д. Штонда наголошує, що сучасний погляд на рівність зводиться до визначення двох аспектів – «забезпечення рівних можливостей та забезпечення рівних результатів» [238, с. 47]. Подібні думки висловлює і А. Чемодурова: «Принцип рівності передбачає два найголовніші аспекти, які характеризують його зміст, а саме справедливу рівність можливостей та рівність результатів» [229, с. 206]. Більш того, А. Чемодурова переконана, що ці два аспекти рівності у суспільстві зобов'язана забезпечити держава через такий специфічний інструмент як «право». Так, вчена зазначає: «Для досягнення рівності в суспільстві держава зобов'язана забезпечити функціонування цих двох критеріїв. Обидві ці сторони принципу рівності розкриваються в галузі правового регулювання» [229, с. 206]. По суті, обидва аспекти рівності мають прояв в сучасному міжнародному та національному праві.

Втім, «рівність можливостей» і «рівність результатів» це лише критерії класифікації, які дозволяють узагальнено (на функціональному рівні – до прояву активності суб'єктом права та під час реалізації ним свого правового статусу) знайти розбіжності у проявах рівності в праві. Якщо ж використати інші критерії (галузевий підхід, судовий чи позасудовий характер відносин, спеціальний статус особи і ін.), то «рівність» набуває набагато більше

змістовних особливостей ніж узагальнена характеристична рівних можливостей чи рівних результатів.

Якщо звернутися до спеціальної літератури, в якій на загально-філософському рівні розкриваються особливості рівності у праві, то помітимо наступні тенденції.

По-перше, поняття «рівність у праві», «правова рівність» і «принцип рівності у праві» розглядаються в переважній більшості наукових праць як тотожні. Зокрема, Т. О. Чепульченко, проаналізувавши зміст рівності в моральному і соціальному аспектах, констатує: «Відповідні наукові джерела показують, що теоретико-правові дослідження сутності та змісту принципу правової рівності, як правило, здійснюються через категорію "правова рівність". При цьому термін «принцип» часто випадає, оскільки стала поширеною думка, згідно якої правова рівність – "це правовий принцип, який має ознаки правової аксіоми". В юридичній науці таке тлумачення поняття "правова рівність" стало традиційним. Воно засноване на конструктивних особливостях правової рівності, що виражаються в його здатності виступати і провідною ідеєю правосвідомості, і основним положенням політики держави у правовій сфері, і, будучи закріпленим у нормативно-правових приписах, здійснювати реальний регулятивний вплив на поведінку людей. Узяті в сукупності, ці властивості правової рівності характеризують його як основоположний принцип права, що виступає і метою, і засобом, і результатом, і критерієм дії права» [231, с. 127]. Тобто в сфері моралі чи інших соціальних (неправових відносинах) поняття «рівність» та «принцип рівності» можуть набувати різного змістовного наповнення. В праві ж, у зв'язку із тим, що право вимагає від осіб дотримання певних правил поведінки, вимоги «рівності» набуваються обов'язковості у вигляді принципу права.

По-друге, до специфічних тенденцій загально-філософського розуміння рівності у праві слід віднести намагання окремих науковців розмежувати між собою категорії «принцип правової рівності» та «принцип юридичної

рівності». Наприклад, Т. О. Чепульченко стосовно цього зазначає: «нерідко в правознавстві поняття "рівність" поєднують з терміном "юридична". Звідси випливає необхідність уточнення співвідношення категорій "принцип правової рівності" і "принцип юридичної рівності"» [231, с. 127]. Одразу ж зазначимо, це дискусії, які відбуваються на рівні наукових концепцій, більшість із яких є теоретично обґрунтованими, але позбавленими належного доказового матеріалу із реального життя (практики), а тому їх слід сприймати лише як «наукові гіпотези», які на теоретичному рівні пояснюють нам співвідношення між правовими категоріями, але не набули реального підтвердження із сфери правозастосування. Відповідно своє бачення співвідношення понять «принцип правової рівності» та «принцип юридичної рівності» запропонувала і Т. О. Чепульченко. Вчена вважає: «Розмежування понять "принцип правової рівності" і "принцип юридичної рівності" має сенс тільки в одному випадку, а саме тоді, коли вводиться категорія "фактична рівність". У цьому випадку "принцип юридичної рівності" і "фактична рівність" виступають парними категоріями, відображаючи принцип правової рівності відповідно у сферах належного (нормативно-правової форми його буття) і суцього, тобто реалізованого. По відношенню до них «принцип правової рівності» набуває статусу родового поняття» [231, с. 127].

Не заперечуючи думкам Т. О. Чепульченко, хочемо запропонувати своє бачення співвідношення понять «принцип правової рівності» та «принцип юридичної рівності». В науковій літературі давно відбулося чітке розмежування між «суб'єктом права» та «суб'єктом правовідносин», а також між поняттями «право в об'єктивному значенні» та «право в суб'єктивному значенні», а тому ці поняття додаткового обґрунтування, на нашу думку, не потребують. Лише зазначимо, що «принцип правової рівності» характеризує суб'єкта права та право в об'єктивному значенні, тоді як «принцип юридичної рівності» – суб'єкта конкретного правовідношення та право в суб'єктивному значенні. Інших принципових відмінностей вищезазначені категорії не мають.

Коли мова йде про дві складові рівності – «рівні можливості» і «рівні результати», це не означає, що ці два елементи обов'язково нерозривно зв'язані між собою (тобто «рівність можливостей» є безумовною гарантією настання і «рівних результатів»). На практиці (у сфері правореалізації) держава, якщо створює «рівні можливості» для особи, то не завжди гарантує «рівні результати» для неї у правовідносинах, адже це зробити або вкрай складно, або взагалі неможливо. На цей факт звертає увагу А. Чемодурова, яка підтверджуючи факт існування у праві для багатьох суб'єктів, так званих, «рівних шансів», констатує: «Однак втілення цієї концепції практично є неможливим через неповторність кожної особистості за своїми природними та соціальними параметрами. Це прослідковується в тому, що, надаючи всім громадянам рівний обсяг юридичних прав та обов'язків, індивіди за своїми здібностями та інтересами по-різному влаштовують своє життя й здобувають неоднакове фактичне становище в суспільстві» [229, с. 206]. Якщо держава забезпечує «рівні результати», то це значить, що створити і забезпечити для всіх суб'єктів правовідносин «рівні можливості» вона не може і, відповідно, у вигляді «перерозподілу соціальних благ чи запровадження так званої позитивної дискримінації» [156] забезпечує рівність у результатах. Наприклад, ст. 248 КУпАП закріплює рівність громадян перед законом та органом, що розглядає справу, тоді як частина друга ст. 32 КУпАП висуває вимогу, що адміністративний арешт не застосовується до певних груп фізичних осіб, а саме, «до вагітних жінок, жінок, що мають дітей віком до дванадцяти років, до осіб, які не досягли вісімнадцяти років, до осіб з інвалідністю першої і другої груп» [81, ст. 32]. Тобто загальна рівність громадян перед адміністративно-деліктним законом забезпечується через «позитивну дискримінацію» певних категорій громадян.

Окремі результати дослідження вже були нами апробовані в наукових джерелах [104, с. 36-41], а тому хочемо звернути увагу на різноманітність проявів принципу рівності у праві загалом та у адміністративному праві та процесі зокрема.

«Принцип рівності може набувати специфічного змісту в залежності від сфери та суб'єктів правовідносин де реалізується. Наприклад, в Конституції України проголошується і розкривається зміст: рівності усіх суб'єктів права власності перед законом (ст. 13); рівності людей у своїй гідності та правах (ст. 21); рівності конституційних прав і свобод громадян та рівності громадян перед законом, в тому числі, рівності прав жінки і чоловіка (ст. 24); рівності прав усіх професійних спілок та рівності перед законом усіх об'єднань громадян (ст. 36); рівності права доступу громадян до державної служби, а також до служби в органах місцевого самоврядування (ст. 38); рівності можливостей особи у виборі професії та роду трудової діяльності, яка гарантується державою (ст. 43); рівності прав і обов'язків подружжя у шлюбі та сім'ї (ст. 51); рівності дітей у своїх правах незалежно від походження, а також від того, народжені вони у шлюбі чи поза ним (ст. 52); рівності виборчого права (ст. 71); рівності усіх учасників судового процесу перед законом і судом (ст. 129) [104, с. 36-41].

Отже принцип рівності багатоаспектний за своїм змістовним наповненням, а тому його реалізація потребує специфічного набору правових засобів в кожному конкретному випадку. Слушні думки стосовно цього висловлює А. Чемодурова, констатує: «У системі основоположних принципів велике значення має ідея рівності. Шляхом законодавчого закріплення цього принципу в юридичних актах держава забезпечує рівне становище для кожного в суспільстві. Проблематика принципу рівності в праві не втрачає актуальності, оскільки люди все більше поглиблюються у питання, які стосуються їх прав, обов'язків, становища в суспільстві тощо. Отже, розуміння сутності ідеї рівності завжди буде актуальним, адже стосується найбільш бажаної гарантії для кожної особистості – бути рівним у своїх правах» [229, с. 204].

Д. Д. Штонда, характеризуючи принцип рівності у праві, вважає, що його можна класифікувати на чотири види: «1. Принцип рівності перед законом; 2. Принцип рівності перед судом; 3. Принцип рівності прав і свобод

людини і громадянина; 4. Принцип рівності обов'язків людини і громадянина» [238, с. 47]. Тобто перші два елементи класифікації були виділені шляхом поділу принципу рівності перед законом і судом, який закріплений в ст. 129 Конституції України, на дві складові – перша, адресує до закону, а друга, до суду, тоді як останні два елементи виділені шляхом виокремлення таких елементів правового статусу як «права» і «обов'язки». Чи обмежується багатоаспектність і багатогранність рівності у праві та принципу рівності чотирма видами, що пропонує Д.Д. Штонда? Зрозуміло, що «ні». Висновки Д. Д. Штонди це лише один із поглядів, представлених в теорії права, на проблему визначення принципу рівності у праві. Ці висновки будь-який науковець (дослідник) може взяти за основу при вивченні особливостей прояву рівності у правовідносинах, в нормах чинного законодавства, в рішеннях компетентних органів тощо, втім вони не є частиною доктрини права (тобто не стали узагальненими та тимчасово беззаперечними в юридичній науці).

«У зв'язку із цим, актуальним бачиться аналіз особливостей правової фіксації та реалізації принципу рівності в адміністративному праві, з врахуванням його сутності та внутрішньої системи» [104, с. 36-41].

Можна виділити декілька причин багатоаспектності і дискусійності змісту принципу рівності в науках. Ці причини можуть мати як суб'єктивний (власне бачення вченого місця і ролі принципу в праві), так і об'єктивний характер (обумовлені розвитком суспільних відносин, а разом із цим, розвитком правовідносин).

А. Чемодурова зазначає: «Зміст принципу рівності був і залишається предметом наукових дискусій. Сьогодні не існує єдиного розуміння змісту цієї ідеї» [229, с. 205]. Тобто рівність як об'єкт наукового дослідження вивчається і використовується не тільки в праві, а й в інших соціальних науках – соціології, економіці, управлінні і ін. Різні ж методологічні підходи в названих науках обов'язково породжують і різні трактування змісту і призначення рівності і його принципу в окремих групах суспільних відносин.

Тому перша причина багатоаспектності принципу рівності полягає в тому, що «рівність» є «об'єктом досліджень багатьох наук – соціології, психології, правознавства і ін.» [104, с. 36-41]. Відповідно можна зробити висновок, який був нами апробований в наукових джерелах: «Кожна наука використовує свій арсенал методів дослідження та категоріальний апарат і, відповідно, отримує своє власне бачення «рівності» у певній системі знань. Маючи багато спільного в багатьох науках, «рівність» у кожній сфері фахових знань набуває специфічних ознак, які унеможливають її використання в інших сферах у одному і тому ж значенні» [104, с. 36-41].

Друга причина багатоаспектності рівності в праві, на нашу думку, полягає в тому, що «в юриспруденції кожна галузева наука по своєму розкриває зміст поняття "рівність" та, відповідно, зміст принципу рівності у конкретній сфері правовідносин» [104, с. 36-41]. Яскравим прикладом різноманітності трактування і реалізації принципу рівності в реальне життя є сімейне право. У сімейному праві акцент робиться на «рівних правах і обов'язках» [210] між різними суб'єктами правовідносин, зокрема:

- «між жінкою та чоловіком у сімейних відносинах, шлюбі та сім'ї» [210, ст. 7];

- «між батьками стосовно їх дитини (дітей)» [210, ст. 141];

- «між дітьми щодо їх батьків» [210, ст. 141].

При цьому, кожна із названих груп рівності прав і обов'язків має своє власне змістовне наповнення. Не будемо зупинятись на характеристиці кожної із виділених груп, адже це виходить за межі предмету нашого дослідження. Лише приведемо приклад правового регулювання рівності прав і обов'язків жінки та чоловіка в національному законодавстві та виділимо її (рівності) внутрішні елементи:

1) рівність права:

– «на володіння, користування і розпорядження майном, що належить їм на праві спільної сумісної власності, якщо інше не встановлено домовленістю між ними» [210, ст. 63];

– «на фізичний та духовний розвиток, на здобуття освіти, прояв своїх здібностей, на створення умов для праці та відпочинку» [210, ст. 52];

– «на повагу до своєї індивідуальності, своїх звичок та уподобань» [210, ст. 51];

2) засади рівності подружжя при вирішенні усіх найважливіших питань життя сім'ї [210, ст. 54].

Якщо звернутися до трудового законодавства як галузі національного законодавства, то побачимо, що трудове право теж багато уваги приділяє забезпеченню рівності трудових прав громадян України. Робиться це у достатньо специфічний спосіб (специфічне використання законодавчої техніки), адже «зміст поняття "рівність трудових прав" розкривається через використання і пояснення змісту інших термінів – "недопущення дискримінації у сфері праці" та "заборона мобінгу"» [104, с. 36-41], що закріплено в КЗпП [80, ст. 2-1, 2-2]. При тому, законодавець часто обмежує таку рівність, наприклад в контексті працівник-працівник, зобов'язуючи роботодавця при прийнятті на роботу встановлювати фільтр у вигляді перебування призовників, військовозобов'язаних та резервістів на військовому обліку (наприклад, у п. 34 Постанови Кабінету Міністрів України від 30.12.2022 р. № 1487 «Про затвердження Порядку організації та ведення військового обліку призовників, військовозобов'язаних та резервістів»), що суттєво перевалює також ваги відносин працівник-роботодавець на сторону роботодавця, і є свідомим порушенням принципу рівності державою з метою дотримання обороноздатності.

Тобто специфіка галузевого правового регулювання суттєво впливає на розкриття змісту поняття «рівність» у сімейному та трудовому праві та набуває багато відтінків у її змістовному наповненні. На цей факт звертає увагу і А. Чемодурова. Вчена підтверджуючи фундаментальність категорії «рівність» у праві зазначає: «Принцип рівності в праві є предметом досліджень багатьох науковців. У результаті різних підходів до аналізу цього

питання вчені доходять відмінних висновків щодо визначення дефініції та змісту принципу рівності» [229, с. 205].

Не слід забувати й історію розвитку людства, суспільства та держави, адже на кожному етапі цього розвитку ідеї рівності набували свого змістовного наповнення. Тому до третьої причини багатоаспектності рівності в праві слід віднести наступне – «на кожному етапі розвитку суспільства і держави ідеї рівності сприймалися по різному – у рабовласницькому устрої це були одні уявлення, у феодальному – другі, а у капіталістичному – треті» [104, с. 36-41]. Більшість дослідників рівності в контексті її історичного розвитку підтверджують той факт, що «рівність» є категорією мінливою та обумовленою ідеями певної історичної епохи. Більш того, на розвиток уявлень про «рівність» мають вплив «не тільки процеси розвитку суспільства і держави (зміни в суспільстві безумовно відображаються і на праві, на сутності правового регулювання), а й процеси еволюції права» [104, с. 36-41]. На це звертають увагу і дослідники, які аналізують у своїх наукових працях зміст рівності і принципу рівності у праві, зокрема, зазначається: «Розуміння та тлумачення принципів права, зокрема принципу рівності може змінюватись внаслідок розвитку соціуму. Ідея рівності в суспільстві є однією з найбільш вагомих вихідних засад в еволюції держави, права, політики та соціальних відносин» [229, с. 206-207].

Враховуючи всі три причини багатоаспектності рівності, хочемо більш детально розглянути особливості прояву принципу рівності у адміністративному праві.

В наукових публікаціях нами наголошувалось, що «починаючи з 1991 року національне адміністративне право суттєво змінювалось за своїм змістом, що було викликано, з одного боку, засадами розвитку національного законодавства, які були проголошені в 1996 році у Конституції України, а, з іншого, призначенням адміністративного права, яке поступово перетворювалося із «управлінської» галузі права на галузь, яка регулює на демократичних засадах взаємовідносини, що виникають між державою (її

органами) та приватними особами (фізичними і юридичними особами)» [104, с. 36-41].

В науковій літературі з'явилися публікації, які по-новому почали характеризувати систему адміністративного права та класифікувати норми адміністративного права. Обумовлені ці тенденції були, в першу чергу, тим, що застарілі (пострадянські) концепції щодо розуміння адміністративно-правових явищ не працювали. За допомогою них не можна було пояснити зміни, які відбувалися в адміністративно-правовому регулюванні та адміністративних правовідносинах. Наведемо декілька прикладів такого оновленого бачення адміністративно-правових явищ:

- «другий етап (з 2004 року по сьогодні) характеризується тим, що, по-перше, за окремими науковими напрямками почали досліджуватися проблеми управлінського (неконфліктного, неюрисдикційного), деліктного та судового адміністративного процесів, по-друге, відбувся поступовий розподіл адміністративних матеріальних, процедурних та процесуальних норм, що дало можливість адміністративний процес пов'язувати винятково із правосуддям, яке здійснюється адміністративними судами, а адміністративну процедуру – з правотворчою і правозастосовною діяльністю органів публічної адміністрації» [55, с. 29], як стверджує у дисертаційному дослідженні І. Л. Желтобрюх під час аналізу етапів розвитку наукової думки про адміністративний процес;

- «одразу ж зазначимо, що є прибічниками підходу, у відповідності до якого норми адміністративного права поділяються на три види – матеріальні, процедурні та процесуальні» [205, с. 172], як наголошує О. О. Санжара у своїй науково-дослідній роботі, присвяченій реалізації адміністративних прав і свобод громадян в сфері місцевого самоврядування;

- «Розвиток адміністративного законодавства суттєво впливає і на систему адміністративного права України. Сьогодні із впевненістю можна стверджувати, що в цій системі слід виділяти матеріальне, процедурне і процесуальне адміністративне право. Відповідно, кожна частина

адміністративного права буде забезпечувати своїх суб'єктів специфічним правовим статусом – адміністративно-матеріальним, адміністративно-процедурним, адміністративно-процесуальним» [129, с. 66], як зазначають О. І. Миколенко і О. М. Миколенко у своїй науковій статті, присвяченій такій категорії адміністративного права як «адміністративно-правовий статус».

Наголошуємо на тому, що не всі вчені підтримують внутрішній поділ адміністративного права як галузі національного права на три підсистеми – матеріальне, процедурне і процесуальне адміністративне право, «втім в наукових публікаціях такий поділ з кожним роком набуває все більше прибічників» [104, с. 36-41], до яких відносимо і себе.

Переконані в тому, «що аналіз принципу рівності у адміністративному праві теж слід робити з огляду на поділ даної галузі на три підсистеми – матеріальне, процедурне і процесуальне право» [104, с. 36-41]. Розглянемо більш предметно, що таке матеріальне адміністративне право з огляду нашого бачення сучасної системи адміністративного права.

Так, матеріальне адміністративне право констатує і декларує факти правової дійсності без уточнення і конкретизації їх проявів у певних адміністративних правовідносинах. До таких фактів правової дійсності відносяться: а) принципи адміністративного права; б) структура органів публічного управління; в) види публічних службовців; г) структуру органів публічного управління; ґ) правовий статусу суб'єктів адміністративного права тощо. Всі вони мають загальний характер, адже не конкретизують сферу адміністративних правовідносин, де реально набувають реалізації. Так, Закон України «Про державну службу» [176] закріплює, що «державна служба здійснюється з дотриманням такого принципу як забезпечення рівного доступу до державної служби» [176, ст. 4]. Вважаємо, що «дана адміністративна норма є нормою матеріального права, бо проголошує загальну вимогу до учасників правовідносин, що виникають під час вступу на державну службу та під час її проходження» [104, с. 36-41]. Коли ж мова йде про реалізацію даного принципу, то слід констатувати, що його

реалізація «забезпечується як нормами матеріального, так і процедурного права, які теж містяться в законодавстві про державну службу, а норми розпорочені майже по всіх розділах нормативно-правового акту» [104, с. 36-41], зокрема матеріальні норми:

- закріплюють загальні вимоги до робочого часу та часу відпочинку державних службовців (ст. 56-60 Закону);
- закріплюють однаковий об'єм основних прав і обов'язків державних службовців (ст. 7 і 8 Закону);
- передбачають загальні матеріальні, моральні та соціальні гарантії для державних службовців (ст. 50-55 Закону);
- встановлюють однакові загальні вимоги до осіб, які претендують на посади державної служби (ст. 19 і 20 Закону) тощо.

Відповідно процедурні адміністративні норми Закону України «Про державну службу» [176] встановлюють:

- загальний порядок притягнення державних службовців до дисциплінарної відповідальності (ст. 71-79 Закону);
- загальний порядок проведення конкурсу на зайняття посад державної служби (ст. 22-30 Закону) тощо.

В багатьох джерелах адміністративного права простежується специфіка правової регламентації принципу рівності. Наприклад, в Законі України «Про освіту» [181] в ст. 3 декларується наступна правова позиція держави: «В Україні створюються рівні умови доступу до освіти» [181]. Втім, для того, щоб дана правова позиція держави отримала реальне втілення у життя українського суспільства, необхідне існування і інших норм адміністративного права, які б забезпечували її (правової позиції) реалізацію. Власне тому в цьому ж нормативно-правовому акті містяться і інші норми адміністративного права, які, зокрема передбачають: 1) загальні вимоги до акредитації освітніх програм (ст. 44 Закону); 2) необхідність використання в освіті «розумного пристосування» (ст. 1 Закону); 3) загальні вимоги до освіти у вигляді «стандартів освіти» (ст. 32 Закону); 4) вимогу, «що забезпечення

рівного доступу до освіти є однією із пріоритетних засад державної політики в Україні, а освіта будується в державі за принципом рівних можливостей» [104, с. 36-41] для всіх (ст. 6 Закону) тощо.

Тепер, з огляду нашого бачення сучасної системи адміністративного права, розглянемо більш детально, що являє собою процедурне адміністративне право.

Одразу ж зазначимо, що чинне законодавство України, маючи у своєму арсеналі Закон України «Про адміністративну процедуру» [173], вносить хаотичність у сприйняття цілісності адміністративного процедурного правового регулювання та законодавства. Законом була охоплена більша зовнішня частина владної діяльності суб'єктів публічного управління, що пов'язана із розглядом адміністративних справ та винесенням за його результатами адміністративного акту. Втім, велика частка інших процедур, які регулюються нормами адміністративного права, по-перше, не охоплюються тепер поняттям «адміністративна процедура», по-друге, не отримали іншого офіційного найменування в чинному законодавстві. Це породжує суперечності в розумінні сфери суспільних відносин, на які розповсюджується сучасне адміністративне процедурне право і законодавство. На нашу думку, адміністративне процедурне право повинно трактуватись більш широко ніж це дозволяє Закон України «Про адміністративну процедуру» [173] та розповсюджувати свій правовий вплив на відносини, які оформлюються і реалізуються в межах всіх процедур, що регулюються сьогодні адміністративним правом. Втім, це тема окремого комплексного дослідження, яке сподіваємо найближчим часом буде представлено науковій спільності.

На нашу думку, сучасне «процедурне адміністративне право регламентує підстави та порядок розгляду суб'єктами владних повноважень (суб'єктами публічного адміністрування) адміністративних справ неюрисдикційного характеру» [104, с. 36-41]. Втім, для підтвердження наших думок звернемося до Закону України «Про адміністративну процедуру»

[173]. В цьому нормативно-правовому акті серед принципів адміністративної процедури вказується і принцип рівності перед законом, зміст якого розкривається у ст. 7 Закону, а особливості його реалізації у таких його нормах:

– у ст. 28 Закону закріплено перелік процедурних прав і обов'язків, що є спільними для всіх учасників адміністративної процедури;

– у Розділах IV – VIII передбачено підстави і загальний порядок здійснення адміністративної процедури.

На підставі цього можна зробити наступний висновок: «Принцип рівності перед законом в адміністративному процедурному праві має наступні особливості: 1) обмежується сферою процедурного адміністративного провадження та реалізується виключно в процедурних правовідносинах; 2) адресується всім учасникам процедурних правовідносин (і адміністративному органу, що розглядає справу, і учасникам процедурного адміністративного провадження), але стосується виключно правил участі у адміністративній процедурі учасників провадження (наприклад, для уникнення зловживань процедурними правами) [104, с. 36-41].

Нарешті, система адміністративного права, яку пропонуємо і обґрунтовуємо ми в дисертації, передбачає існування процесуального адміністративного права, яке, на відміну від процедурного права, має свою сферу правового регулювання та інші особливості. Отже, розглянемо більш детально, що таке процесуальне адміністративне право.

На нашу думку, і з цим сьогодні погоджується більшість адміністративістів України, «процесуальне адміністративне право закріплює підстави та порядок розгляду адміністративними судами публічно-правових спорів» [104, с. 36-41]. Принцип рівності має достатнє правове регулювання (забезпечення) в процесуальних галузях (кримінальне процесуальне право, цивільне процесуальне право і ін.) та підгалузях права (процесуальне адміністративне право). Зокрема, КАС України використовує термін «принцип рівності» у декількох значеннях.

Так, спочатку КАС України (ст. 2) «акцентується увага на тому, що в справах, де відповідачем виступає суб'єкт владних повноважень та оскаржуються його рішення, дії чи бездіяльність, адміністративний суд зобов'язаний перевіряти, чи вчинені такі дії (прийняті рішення) з дотриманням принципу рівності перед законом, запобігаючи всім формам дискримінації (це вимоги до сутності судового контролю за суб'єктами владних повноважень)» [104, с. 36-41]. Потім же, КАС України (ст. 2) звертає увагу «на принципи адміністративного судочинства, серед яких виділяється принцип рівності усіх учасників судового процесу перед законом і судом (це вимоги до режиму участі осіб в адміністративному судочинстві) [104, с. 36-41].

Тобто в положеннях КАС України звертається увага на дві категорії – «рівність усіх перед законом» та «рівність усіх перед судом». Ці поняття більш детально будуть розглядатись нами у наступних підрозділах роботи, втім для рівності і принципу рівності в матеріальному, процедурному і процесуальному адміністративному праві, необхідно розуміти яка ж із окреслених в законодавстві рівностей чи який із названих принципів рівності забезпечується нормами не матеріального чи процедурного, а власне процесуального права.

Наприклад, в ст. 24 Конституції України окремо закріплюється принцип рівності громадян перед законом, а в ст. 129 окремо закріплюється принцип рівності усіх учасників судового процесу перед законом і судом [90, ст. 24, 129]. Не дивлячись на це, більшість авторів науково-практичних коментарів та відповідної навчально-методичної літератури на цей аспект не звертають увагу. Вважаємо такий підхід невиправданим кроком.

У зв'язку із цим приведемо декілька прикладів, коли автори не проводять чіткої межі між матеріальним, процедурним чи процесуальним забезпеченням принципу рівності, зокрема є науковці, які:

- не акцентують увагу на змістовному наповненні понять «рівність усіх перед законом» та «рівність усіх перед судом» (Н. О. Армаш, А. Т. Комзюк і

ін. [77, с. 113-115]), а «занурюються у розкриття специфіки реалізації відповідних конституційних принципів в межах адміністративного судочинства, по-перше, з огляду на класифікацію учасників адміністративного судочинства, по-друге, через розкриття змісту таких понять як "безпідставне надання прав і привілеїв" та "обмеження прав" [104, с. 36-41].

- розкривають специфіку реалізації даного принципу в адміністративному судочинстві (наприклад, М. І. Смокович, В. М. Бевзенко і ін. [214, с. 105-106]), з чим повністю погоджуємось, але оперують в підручнику лише одним терміном – «рівність перед законом», тобто не роблячи різниці між поняттями «рівність перед законом» та «рівність перед судом» [104, с. 36-41].

Втім, в науковій літературі представлені і інші думки стосовно цього. Наприклад, С. В. Ківалов, О. М. Пасенюк і О. І. Харитонова, як співавтори науково-практичного коментаря до КАС України, висловлюють декілька думок, що заслуговують нашої уваги:

– по-перше, вчені наголошують, що в адміністративному судочинстві конституційний принцип рівності складається з двох змістовних елементів – «1) рівності усіх учасників процесу перед законом і судом; 2) змагальності сторін» [78, с. 57];

– по-друге, підкреслюють, що «близьким до принципу рівності усіх учасників адміністративного процесу перед законом і судом є принцип процесуальної рівноправності, який є проявом принципу рівності громадян перед законом і судом» [78, с. 57];

– по-третє, уточнюють, що «принцип рівності в адміністративному процесі має дві складові – рівність перед законом і рівність перед судом, що підкреслює подвійність відносин, які мають місце в адміністративному процесі, а саме – матеріальних відносин, які існують між сторонами адміністративного процесу, та процесуальних відносин, які існують між сторонами і судом» [78, с. 57].

Аналіз думок С. В. Ківалова, О. М. Пасенюка, О. І. Харитонової та інших авторів науково-практичного коментаря до КАС України дозволяє зробити висновок, який попередньо був нами апробований у науковій статті: «Наведені вище висновки авторів науково-практичного коментаря показують, по-перше, дискусійність питання щодо визначення змісту принципу рівності усіх учасників судового процесу перед законом і судом та визначення його місця у загальній системі принципів права, по-друге, хаотичність думок щодо співвідношення одних принципів адміністративного судочинства з іншими. Проблема полягає і в тому, що запропонований в КАС України перелік принципів адміністративного судочинства є обов'язковим лише для юристів-практиків, які оперують нормами чинного законодавства як доказами законності вчинених ними дій, прийнятих рішень чи бездіяльності. Інша справа з юристами-науковцями, які можуть пропонувати (користуючись системою загальних теоретичних знань) і інші принципи адміністративного судочинства, які не передбачені в ч. 3 ст. 2 КАС України та часто виводяться із загального змісту адміністративного процесуального правового регулювання» [104, с. 36-41].

Тобто класифікація принципів адміністративного судочинства не завжди ґрунтується на переліках принципів, які пропонуються в КАС України. Особливості теоретичного мислення полягають у тому, що джерела чинного законодавства є лише одною групою із великої кількості джерел, які використовуються у науковому дослідженні. А тому, перелік принципів, запропонованих суб'єктом науки і суб'єктом законодавчої діяльності, скоріш за все ніколи співпадати не буде – перший завжди буде набагато об'ємним за елементним складом ніж другий перелік. Отже, «в теорії адміністративного права можуть бути представлені такі класифікації принципів адміністративного судочинства, які лише частково збігаються із офіційною їх класифікацією, що пропонується в ч. 3 ст. 2 КАС України» [104, с. 36-41].

Не дивлячись на те, що С. В. Ківалов, О. М. Пасенюк, О. І. Харитонова та інші автори науково-практичного коментаря до КАС України

розрізняють між собою поняття «рівність усіх перед законом» та «рівність усіх перед судом», одне із їх тверджень привернуло нашу увагу та потребує уточнення з нашого боку. «Автори стверджують, що в межах адміністративного судочинства можуть існувати матеріальні відносини, але не уточнюють про що йде мова. На нашу думку, всі відносини, що складаються та реалізуються в межах адміністративного судочинства, є процесуальними незалежно від того, складаються вони між сторонами і судом чи виключно між сторонами. Позасудові ж відносини між учасниками судового процесу (наприклад, відносини медіації) дійсно мають матеріальний та процедурний характер, але в таких відносинах вони виступають у іншому правовому статусі – як сторони медіації» [104, с. 36-41], що регламентується сьогодні нормами відповідного нормативно-правового акту України [180, ст. 1].

На нашу думку, основна різниця між поняттями «рівність усіх перед законом» та «рівність усіх перед судом» в адміністративному судочинстві полягає в наступному: 1) рівність усіх учасників судового процесу перед законом стосується взаємовідносин між учасниками судового процесу (наприклад, учасники справи по відношенню один до одного наділяються однаковим об'ємом процесуальних прав і обов'язків); 2) рівність усіх учасників судового процесу перед судом стосується взаємовідносин, що виникають між учасниками судового процесу та адміністративним судом (наприклад, недопущення привілеїв для одного учасника за рахунок ущемлення процесуальних прав іншого учасника)» [104, с. 36-41]. Забезпечення рівності учасників судового процесу перед законом та перед судом дуже залежить безпосередньо від самого судді адміністративного суду, його фаховості та професійності.

Отже, поняття «рівність» та принцип рівності мають не тільки специфіку в трактуванні їх змісту, що залежить від історичного етапу розвитку держави та права, виду наукового мислення (науки) чи галузевого правового регулювання, а й специфіку в їх розумінні та забезпеченні на

матеріальному, процедурному і процесуальному адміністративно-правовому рівнях. Принцип рівності, маючи узагальнене визначення в теорії держави та права і закріплення на конституційному рівні, потребує до себе прискіпливої уваги на рівні елементів системи адміністративного права, а саме, на рівні підгалузей адміністративного права (матеріальне, процедурне і процесуальне адміністративне право) та окремих правових інститутів (наприклад, службове право, міграційне право тощо).

1.2 Місце принципу рівності усіх учасників адміністративного процесу перед законом і судом в загальній системі принципів адміністративного права та процесу

Загалом на продовження дослідження варто констатувати, що принципи адміністративного права, як його основоположні засади та, при якій права і стовпи» його сталості і надійності, відповідності вимогам Конституції України до організації державно-правового, управлінського простору, є надійним підґрунтям побудови такої системи управління суспільними відносинами і суспільними процесами ободи людини можуть реально утверджуватися, як вища соціальна цінність, підлягати відповідному гарантуванню з боку держави, захисту й охороні від їх порушення, від завдання їм шкоди в процесі реалізації через участь у правових відносинах. Н. В. Гришина стосовно висловленої нами думки також зазначає: «Будучи фундаментальними положеннями, принципи адміністративного права є відображенням загальних вимог суспільства до організації та здійснення владних повноважень у сфері діяльності органів публічної адміністрації. Їх системне дослідження дозволяє не лише підвищити ефективність адміністративно-правового регулювання, але й забезпечити його

відповідність сучасним стандартам демократії, прав людини та good governance» [48, с. 266].

Вкрай цікавим вбачається значення принципів адміністративного права, визначене Р. С. Мельником та В. М. Бевзенком, зокрема: «Принципи адміністративного права займають щодо норм адміністративного права панівне становище. Вони є свого роду меганормами, на підставі яких мають розвиватися «звичайні» норми адміністративного права» [125, с. 65]. Ми з таким твердженням повною мірою погоджуємося, адже у теорії держави і права однозначно доведено, що принципи, як основоположні ідеї формування права, становлять основу його подальшого розвитку, вдосконалення та приведення у стан, який відповідає потребам людини, суспільства, держави. Наприклад, О. В. Зайчук стверджує: «Принципи відіграють роль орієнтирів у формуванні права. Зокрема, еволюція права походить від ідей до норм, потім через реалізацію норм – до суспільної практики. Саме починаючи з появи ідей, а ідея досить часто формується у вигляді правового принципу, принцип визначає, направляє розвиток права» [60, с. 22]. А у навчальному виданні за редакцією М. В. Цвіка, О. В. Петришина і Л. В. Авраменко взагалі вказується: «У деяких правових системах особливого значення набуває правова доктрина (Греція, Франція, Швеція), а також так звані загальні принципи права. Останнім традиційно надають велике значення в системі джерел романо-германського права, відносячи їх до первинних джерел права поряд із нормативно-правовими актами та санкціонованими звичаями. Іноді загальні принципи права розглядають як джерело права, що знаходиться понад всіма іншими джерелами та має над ними перевагу» [57, с. 193]. Тож логічним вбачається висновок, що принципи адміністративного права справді мають значення засадничих підстав його визначення, як публічно-адміністративної галузі права, його розвитку і вдосконалення з метою реалізації заходів Концепції адміністративної реформи в Україні та приведення його у стан, який би відповідав вимогам Конституції України до організації діяльності держави в

напрямку становлення людиноцентризму та публічно-сервісного характеру діяльності держави, де права і свободи людини визначають зміст і спрямованість її діяльності, а утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави. Точно на такому значенні принципів адміністративного права зосереджують увагу також В. В. Галуцько та О. М. Правоторова, зокрема зазначаючи наступне: «Принципи є провідною категорією в адміністративному праві всіх континентальних європейських країн. У принципах зміст права розкривається поглиблено, у них безпосередньо виявляється сутність права, його основи, закономірності суспільного життя, тенденції та потреби» [13, с. 62].

Попри приділену увагу значенню принципів адміністративного права, варто наголосити, що їх роль для розвитку адміністративного права не є предметом глибоких та жвавих дискусій – це питання частково висвітлюється у беззаперечний спосіб суто інформативно у переважній більшості навчальних на наукових адміністративно-правових джерел. Втім, наголосимо, що, своєю чергою, питання системи принципів адміністративного права, може становити предмет окремого доктринального дослідження, адже в наукових джерелах підходи до побудови системи таких принципів постійно змінювались, а самі класифікації, які представлені у наукових та навчальних джерелах, переважно ігнорують велику кількість принципів, що проголошуються та використовуються в адміністративному праві, та за своєю суттю не є «системою принципів адміністративного права», а представляють «систему принципів формування і функціонування адміністративних органів». Так, В. В. Галуцько разом із співавторами, розуміє принципи адміністративного права таким чином: «Принципи адміністративного права – це найбільш загальні та стабільні вимоги, об'єктивно зумовлені засади, на яких базується адміністративна діяльність суб'єктів публічної адміністрації з метою забезпечення права, свобод і законних інтересів приватних осіб, нормального функціонування громадянського суспільства та держави» [13, с. 62] На наш погляд, вчені

одразу зміщують центр акценту у розумінні системи принципів адміністративного права в бік розуміння принципів як засад адміністративної діяльності суб'єктів публічного адміністрування, і та класифікація, яка згідно такого «зміщеного» розуміння принципів наводиться, є системою не принципів самого адміністративного права, а як раз системою принципів організації і діяльності публічних адміністрацій. Автори, не поглиблюючись у розмежування принципів адміністративного права з принципами публічного адміністрування, прямо вказують, наприклад наступне: «Принцип верховенства права є первинним системотвірним принципом при здійсненні адміністративної діяльності суб'єктами публічної адміністрації та адміністративного судочинства. Він полягає в тому, що в разі застосування суб'єктами владних повноважень нормативно-правових актів, які обмежують або порушують права, свободи й законні інтереси людини і громадянина, або в разі тлумачення їх у такий спосіб рішення, винесене в таких категоріях справ, має визнаватися недійсним – неправовим» [13, с. 65]. На жаль, таке розуміння співпадіння принципів публічного адміністрування з принципами адміністративного права, їх ототожнення, не можемо визнати логічним і правильним, адже адміністративне право, як наукова галузь, галузь права і законодавства має своїм предметом набагато ширший комплекс суспільних відносин, який не обмежується відносинами організації і діяльності публічних адміністрацій.

І. А. Городецька, наприклад, зазначає: «До предмета адміністративного права з огляду на сучасні підходи вітчизняних учених до цього питання, на нашу думку, слід віднести суспільні відносини, що формуються у ході публічного управління економічною, соціально-культурною та адміністративно-політичною сферами; комплекс суспільних відносин, які виникають, змінюються (або припиняються) у зв'язку з практичною реалізацією суб'єктами публічної адміністрації виконавчо-розпорядчої діяльності в процесі взаємодії з об'єктами публічного управління, зокрема пов'язані з наданням адміністративних сервісних послуг, відповідальністю

публічної адміністрації за неправомірні дії або бездіяльність; суспільні відносини, пов'язані із застосуванням до фізичних та юридичних осіб за порушення адміністративно-правових норм заходів адміністративного примусу, зокрема заходів адміністративної відповідальності» [45, с. 59].

Ю. Д. Кунеєв стосовно цього зазначає: «Переважає більшість науковців України виокремили загальні особливості подання предмета адміністративного права ...як "суспільних відносин" за конкретними сферами адміністративної царини. При цьому, сфери залежать від авторської точки зору на відповідні "суспільні відносини" – "які виникають з приводу вирішення конфліктних ситуацій при розгляді суб'єктами адміністративної юрисдикції індивідуальних адміністративних справ"; "які виникають у сфері державного управління"; "що складаються з приводу реалізації організаційно-правових форм діяльності щодо застосування ними норм матеріального права"» [112, с. 85]. Як можемо пересвідчитися, сучасне адміністративне право є галуззю, норми якої мають предметом свого регулювання більш широкий (ніж адміністративна діяльність органів публічного адміністрування) спектр суспільних відносин в публічно-правовому просторі.

В. К. Колпаков, зазначаючи, що «поняття адміністративно-правових відносин стає більш широким і виходить за межі державного управління» [86, с. 101], до цієї системи пропонує включати наступні відносини: «відносини публічного управління..., відносини, які виникають при здійсненні правосуддя у формі адміністративного судочинства. Це відносини відповідальності суб'єктів владних повноважень за неправомірні діяння..., відносини відповідальності за порушення встановлених правил, відносини, що виникають за ініціативою суб'єктів, що не мають владних повноважень, при їх зверненні до органів публічної адміністрації..., відносини адміністративних зобов'язань» [86, с. 102]. Саме з врахуванням такого розуміння сучасного адміністративного права, вважаємо, не є доцільним змішувати принципи діяльності органів публічного адміністрування із

принципами адміністративного права, як галузі, чий предмет є всеохоплюючим з точки зору публічно-правового простору. Складовими принципами верховенства права, який, як ми вказали вище, в літературі дещо помилкового, на наше переконання, тлумачиться з огляду на його співпадіння з принципом діяльності публічних адміністрацій, зазначаються «принцип законності, юридичної визначеності, запобігання зловживанню повноваженнями, рівність перед законом і недискримінація, доступ до правосуддя» [13, с. 66, 68-70]. Не заперечуючи загалом ролі та значення цих принципів в сучасному адміністративному праві, зауважимо лише на їх частковість в загальному обсязі принципів адміністративного права, який, на наше переконання, повинен охоплювати не лише засади організації і діяльності органів публічного адміністрування, а й всі сторони і напрямки суспільних відносин, які нормами адміністративного права регулюються. Це ж твердження стосується і такого важливого, на наше переконання принципу і його складових, як принцип належного врядування. При цьому, запропонована В. В. Галуньком модель побудови системи принципів адміністративного права враховує, на наш погляд, факт існування принципів адміністративного процесу та принципу рівності перед законом і судом. Так, вказується: «Принцип рівності є фундаментальною складовою концепцією верховенства права, невід'ємною умовою функціонування публічної влади, адже конституційно закріплений у нормах статей 21 та 24 Конституції України, згідно з якими всі люди є вільні й рівні у своїй гідності та правах, мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом, а надання привілеїв чи обмежень за будь-якими ознаками заборонено» [13, с. 70].

О. І. Остапенко з самого початку, ставлячи питання принципів в адміністративному праві до розгляду, називає їх принципами публічного адміністрування, хоча, вони певним чином перекликаються із принципами адміністративного права в попередньо озвученій класифікації. Зокрема, зазначається: «Принципи публічного управління – це основні, вихідні

положення, на яких ґрунтується і функціонує управлінська діяльність і які можуть бути сформульовані у вигляді певних правил, закріплених правом» [11, с. 21]. Наступне подання матеріалу свідчить про розкриття саме принципів управління, що здійснюється системою публічного адміністрування. Адже автор в якості прикладу наводить такі принципи: «широка участь громадян в управлінні справами держави і суспільства; поєднання централізації і децентралізації в управлінні; колегіальність та єдиноначальництво; рівність усіх перед законом; рівноправність осіб усіх національностей; додержання законності; позапартійність; демократизм; гласність і врахування громадської думки; об'єктивність» [11, с. 22]. Попри невідповідності даної класифікації всьому комплексу відносин, що регулюються адміністративним правом (вона на це й не претендує), дана класифікація все ж містить засади розуміння, що «принцип рівноправності громадян в державному управлінні проявляється у рівному праві всіх громадян України, незалежно від національності і раси на державну службу, займати будь-яку посаду в апараті органів виконавчої влади та місцевого самоврядування, у праві автономних утворень (Автономна Республіка Крим) мати свої органи державного управління Рівноправність громадян України забезпечується в усіх галузях економічного, політичного, соціального і культурного життя» [11, с. 25-26]. На жаль, дана класифікація, незважаючи на приділену увагу засадам рівності всіх перед законом, повністю ігнорує розуміння того факту, що сучасне адміністративне право органічно поєднує у собі матеріальний, процесуальний та процедурний аспекти, і рівність у такому розумінні маємо розглядати і з позиції процесуальних, і процедурних відносин, які регулюються адміністративним правом. До того ж рівність, у нашому випадку, розуміється не тільки і не стільки у її матеріально-правовому вимірі, як рівність незалежно від національності та раси, а від попереднього, який передує відповідному процесуальному, адміністративно-правового статусу. Не зважаючи на те, що той адміністративно-правовий статус, який є матеріальним за своєю суттю і передує адміністративно-

процесуальному або ж адміністративно-процедурному адміністративному статусу особи (як приватної особи, так і публічної адміністрації), є не однаковим, одні учасники адміністративних правовідносин через участь у них реалізують тільки свої приватні потреби та інтереси, хай би вони й мали точки дотику до публічно-правової площини (це – приватні особи), інші – вступають до адміністративних правовідносин тільки і виключно (інше їм заборонено законодавством) з метою забезпечення реалізації публічного інтересу окремих осіб, їх колективів, суспільства, держави (публічної адміністрації). У випадку перенесення соціально-правової активності таких осіб в процесуальну площину, їх правове положення «вирівнюється», адже вони набувають статусу учасників процесу, і у такому випадку вже можна говорити про рівність їх перед законом і судом, як учасників процесу, оскільки процесуальні права і обов'язки у них, як у учасників процесу, є рівними. Про це, наприклад, зауважує В. Кройтор: «Загальна настанова про однакове застосування судом закону до всіх учасників судового процесу, неупереджене ставлення суду до всіх учасників судового процесу, забезпечення їм рівних процесуальних прав та недискримінацію (рівність учасників справи перед законом і судом); збалансованість процесуальних можливостей сторін з представлення своєї позиції по справі перед судом (принцип поєднання начал рівноправності сторін та забезпечення балансу рівних правових можливостей)» [98, с. 47]. Саме тому відповідна увага до даного принципу в системі принципів адміністративного права саме з процесуальної точки зору є нагальною.

У навчальній літературі з адміністративного права присутня і така думка щодо системи принципів адміністративного права: «Принципами адміністративного права є основні ідеї, положення, вимоги, що характеризують зміст адміністративного права, розкривають закономірності його розвитку та визначають напрями й способи адміністративно-правового регулювання суспільних відносин» [227, с. 88], а їх систему, відповідно, становлять загальні принципи адміністративного права «верховенства права,

ієрархічної вищості закону, заснованості на законі» [227, с. 90], а також принципи належного урядування: «використання повноваження з метою, із якою це повноваження надано; обґрунтованості; неупередженості; доброчесності; розсудливості; пропорційності; участі у прийнятті рішення; своєчасності; прозорості; ефективності; підзвітності...» [227, с. 90]. У даній конструкції спільно із заборонаю дискримінації, дотриманням прав людини, законністю, доступом до правосуддя, що відправляється незалежними та неупередженими судами, заборонаю свавілля та іншими, рівність перед законом названа, як обов'язковий елемент загального принципу адміністративного права «верховенство права». Візьмемо на себе сміливість припустити, що, оскільки верховенство права, як і його обов'язкові елементи, серед яких своє місце знайшла така складова, як «рівність перед законом», то цей принцип рівною мірою можна уважати принципом будь-якої складової самого адміністративного права – матеріальної, процедурної і процесуальної. Таке твердження вбачається логічним, адже якщо загальному явищу властиві певні якості, то ці ж якості за законами системності, властиві і кожній складовій загального. Єдине, в чому ми не можемо погодитися із запропонованим розумінням, то це внутрішнє наповнення принципу рівності, яке нами тлумачиться дещо у інший спосіб. Зокрема, авторами видання вказується: «Принцип рівності перед законом, або принцип юридичної рівності, унеможливорює реалізацію ідеї звільнення посадових чи службових осіб від обов'язку підпорядковуватися закону, як і від відповідальності перед судом. Названий принцип встановлює "загальне підпорядкування" закону» [227, с. 96]. На наше переконання таке внутрішнє змістовне навантаження більшою мірою відповідає принципам публічного адміністрування – «заснованості на законі» та принципу організації всього державно-правового простору – «взаємної відповідальності особи і держави». Принцип же рівності, у випадку розгляду його, як процесуального принципу адміністративно-правового простору, має виходити із «вирівнювання» учасників адміністративних правовідносин принаймні там, де це можливо,

без завдання шкоди і деструкції механізму правового регулювання і механізму здійснення публічно-владної діяльності із управління суспільними відносинами. Наприклад, навряд чи можливо вести мову про таке «вирівнювання» у випадку практичного розвитку відносин юридичної відповідальності за результатами вчинення адміністративного правопорушення, під час владної діяльності органів публічної влади із запобігання або припинення правопорушень чи кримінальних правопорушень. При практичному розвитку такого роду відносин, рівність перед законом зберігається, але публічна адміністрація в односторонньому порядку уповноважена на застосування примусу, інша сторона – приватна особа, такого взаємного повноваження не має, хоча вони рівною мірою наділені певним комплексом прав і обов'язків, як учасники відповідних правовідносин. Тож зміст принципу рівності перед законом і судом тих осіб, які набули статус учасників адміністративного процесу, не відповідає, на наше переконання, за змістом, загальному матеріальному принципу адміністративного права – рівність перед законом. Ми прагнемо змінити акцент у розумінні такого принципу в бік «вирівнювання» їх перед законом і судом, саме як учасників процесу, де вже жоден із них не має можливості примусової діяльності щодо іншого, а комплекс їх прав і обов'язків виходить не із їх призначення і мети участі в адміністративних правовідносинах, а із мети залучення до участі в процесуальних відносинах.

У науковій концепції авторського колективу підручника за загальною редакцією Ю. П. Битяка, знову ж таки, принципи адміністративного права подані, як засади організації діяльності органів виконавчої влади: «Основні ознаки, притаманні адміністративному праву України, пов'язані з його принципами, на яких здійснюється правове регулювання виконавчої діяльності Української держави. Принципи відображають особливості й тенденції формування та функціонування адміністративного законодавства України і його норм» [14, с. 29]. Погоджуючись, що принципи адміністративного права становлять основу формування і розвитку

адміністративного законодавства, не можемо прийняти, як належне, їх спрямування лише на системоутворення виконавчої діяльності держави, адже, адміністративно-правовий простір на сьогодні, як це неодноразово досліджено в науковій літературі, не обмежується правовим регулюванням організації і діяльності органів виконавчої влади. Так, С. В. Петков до складу сучасного адміністративного права включає наступні групи відносин, які співіснують із відносинами із правового регулювання виконавчої діяльності держави: «До предмета адміністративного права входять групи однорідних суспільних відносин, що формуються: у процесі державного управління економічною, соціально-культурною та адміністративно-політичною сферами, а також реалізації повноважень виконавчої влади, делегованих державою органам місцевого самоврядування, громадським організаціям та деяким іншим недержавним інституціям у процесі діяльності органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб щодо забезпечення реалізації та захисту в адміністративному порядку прав і свобод громадян, надання їм, а також юридичним особам різноманітних адміністративних (управлінських) послуг; у процесі внутрішньої організації та діяльності апаратів усіх державних органів, адміністрацій державних підприємств, установ та організацій, а також у зв'язку з проходженням державної служби або служби в органах місцевого самоврядування; у зв'язку з реалізацією юрисдикції адміністративних судів і поновлення порушених прав громадян та інших суб'єктів адміністративного права; при застосуванні заходів адміністративного примусу, включаючи адміністративну відповідальність державних службовців і посадових осіб органів місцевого самоврядування» [152, с. 42-43]. І, хоча ми не повною мірою погоджуємося з таким визначенням предмета адміністративного права, тим не менше, навіть звідси випливає, що принципи адміністративного права не можна зводити лише до засад правового регулювання виконавчої діяльності держави. Втім, Ю. П. Битяком запропонована вкрай цікава модель формування системи принципів адміністративного права, які (принципи)

умовно можна поділити на внутрішні та зовнішні, де «внутрішні принципи формування та функціонування адміністративного права України в сучасний період спрямовано на формування соціально справедливого адміністративного права, ефективне врегулювання виконавчої діяльності держави, вивчення й усунення характерних для нього суперечностей» [14, с. 33]. Далі Ю. П. Битяк наголошує: «Переходячи до визначення видів і стислої характеристики змісту зовнішніх принципів формування й функціонування адміністративного права, зазначимо, що для створення теоретичних засад сучасного адміністративного права України доцільно виходити з положення теорії права про їх поділ на загально-соціальні та спеціально-галузеві. Це дозволяє повніше й адекватніше розглянути сутність адміністративного права України, розкрити його характерні риси...» [14, с. 33]. Втім, попри доволі оригінальний підхід до формування системи принципів адміністративного права, в даному випадку не враховано, що сучасне адміністративне право тяжіє до виділення в його змісті трьох взаємоузгоджених та взаємодіючих складових частин – матеріальної, процедурної і процесуальної. Зокрема, в джерелах зазначається, що новітнє розуміння адміністративно-процесуального права полягає у баченні його призначення – «урегульовувати суспільні відносини, які виникають щодо процесуального забезпечення реалізації прав і свобод громадян, шляхом їх звернення до суб'єктів владних повноважень за отриманням передбачених законодавством публічних послуг (сервісно-обслуговуюча складова), оцінювати законність прийнятих рішень, дій чи бездіяльності суб'єктів владних повноважень в ході надання ними публічних послуг та реалізації їхніх владних повноважень» [20, с. 5]. Ці дискусійні питання будуть предметно розглядатись нами в підрозділі 2.1 дисертації, зараз лише зазначимо, що у запропонованому вище визначенні мова йде не скільки про процесуальні, оскільки про процедурні відносини. До змісту ж процесуальних відносин слід відносити, на нашу думку, відносини із

діяльності адміністративних судів щодо розгляду адміністративних справ (публічно-правових спорів, що передані на розгляд адміністративного суду).

С. В. Петков, розуміючи під принципами адміністративного права «основні засади (комплекси ідей), що характеризують його зміст, закріплюють закономірності розвитку й визначають механізм адміністративно-правового регулювання управлінських відносин» [152, с. 48], до їх системи пропонує включити загальні і спеціальні, де загальні «виявляються і деталізуються в принципах спеціальних, характерних для окремих інститутів адміністративного права: принципах державної служби, принципах адміністративної відповідальності, принципах адміністративного процесу тощо [152, с. 51]. На думку вченого: «Загальні принципи українського адміністративного права закріплені в Конституції України, конкретизуються і розвиваються в законодавчих та інших нормативно-правових актах. До цих принципів можна зарахувати такі: принцип законності; принцип пріоритету прав та свобод людини і громадянина; принцип рівності громадян перед законом; принцип демократизму нормотворчості й реалізації права; принцип взаємної відповідальності держави і людини; принцип гуманізму і справедливості у взаємовідносинах між державою і людиною» [152, с. 51]. Спеціальні ж принципи, на думку С. В. Петкова, це «взаємопов'язані з принципами виконавчої діяльності Української держави... до основних принципів регулювання взаємовідносин суспільства й публічної адміністрації можна зарахувати такі: служіння публічної адміністрації суспільству й людині; обмеженість втручання публічної адміністрації в громадянське й особисте життя людини; повнота прав і свобод громадян в адміністративно-правовій сфері; зв'язаність публічної адміністрації законом і підконтрольність її суду» [152, с. 52]. Як бачимо із тексту, «рівність» застосовується автором лише як ознака громадян у їх відносинах із законом, і правильно розглядається, як загальний принцип адміністративного права, втім, на жаль, питання про основоположне значення засади рівності всіх учасників адміністративного процесу перед

законом і судом у даному випадку не знайшло свого належного відображення ані в комплексі загальних, ані у спеціальних принципах адміністративного права. Дещо дотичними є визначені С. В. Петковим принцип рівності громадян перед законом і принцип зв'язаності публічної адміністрації законом і підконтрольності її суду. Останній є спеціальним принципом адміністративного права у запропонованій класифікації, і вони обидва не демонструють, на жаль, сутності засади рівності всіх учасників процесу перед законом і судом.

Р. С. Мельник та В. М. Бевзенко приділили чимало уваги принципу заборони дискримінації і рівності перед законом, втім, процесуальна складова рівності учасників процесу також залишилася поза увагою авторів: «Рівність перед законом означає, що усі особи підпорядковані однаковим законам, і жодна особа чи група осіб не мають особливих юридичних привілеїв. Зазначена вимога стосується як допуску приватних осіб до певних благ чи ресурсів (наприклад, рівність суб'єктів господарювання, які беруть участь у тендері, що проводиться суб'єктом публічної адміністрації), так і юридичної відповідальності (усі особи відповідають за вчинені ними правопорушення на однакових умовах). Принцип рівності перед законом стосується також і суб'єктів публічної адміністрації, які, як і приватні особи, мають підпорядковуватися праву та закону, нести усі передбачені ними обов'язки та дотримуватися встановлених обмежень» [125, с. 77].

У навчальному виданні досить принагідно зазначено: «Принципи адміністративного права однаковою мірою характеризують сутність і зміст як самої галузі права (сукупності правових норм), так і суспільних відносин, що є предметом її регулювання. За допомогою дослідження принципів адміністративного права можна дізнатися, що є головним у системі норм, які регламентують адміністративно-правові відносини, під впливом яких внутрішніх та зовнішніх чинників розвивається адміністративне право, що є основоположним для існування різних інститутів адміністративного права та їх зв'язків між собою» [59, с. 37], а система принципів адміністративного

права подана, як така, що включає до свого складу принцип верховенства права і принципи належного врядування, при чому таке розуміння системи чимдалі набуває поширення, як це засвідчує проведений аналіз адміністративно-правових наукових і навчальних джерел. Але, попри таке поширення, дана класифікація, на наше переконання, не може бути беззаперечною і сприйматися, як догма, адже, знову ж таки, і вона не враховує, що в системі сучасного адміністративного права набувають належного розвитку процедурна і процесуальна складові, учасники відповідних адміністративних правовідносин із приватних осіб і публічних адміністрацій (індивідуальних і відповідно колективних суб'єктів) трансформуються в учасників адміністративної процедури, адміністративного судочинства, провадження у справах про адміністративні правопорушення, де загальні принципи адміністративного права, зберігаючи свою системоутворюючу роль та значення, мають доповнюватися тими основоположними засадами, виходячи із яких впливає специфіка відповідних правовідносин, особливості їх реалізації в умовах побудови демократичної, соціальної, людиноорієнтованої і публічно-сервісної держави. Саме тому, принцип, про який йдеться, має визначатися як «рівність перед законом і судом учасників адміністративного процесу», як спеціальний принцип адміністративного процесу, який, виходячи із загальних адміністративно-правових принципів, демонструє реальну практичну трансформацію адміністративних правовідносин із суто управлінських на відносини адміністративних зобов'язань, у яких обидві сторони зобов'язання управлені і зобов'язані однаковою мірою без переважання прав публічної адміністрації щодо застосування державно-владного примусу над обов'язками приватних осіб. Навпаки, на наше переконання, побудова адміністративних правовідносин у спосіб їх взаємного зобов'язального розуміння, дає можливість зробити логічний висновок, що, надаючи право чи свободу приватній особі, держава покладає на публічні адміністрації обов'язок управлінською діяльністю створити

належні нормативні і організаційні умови для забезпечення реалізації такого права і свободи, а, покладаючи на приватну особу певний юридичний обов'язок, не просто наділяє відповідні органи правом на примусове забезпечення належного виконання такого обов'язку, а й зобов'язує публічну адміністрацію на усунення будь-яких перешкод і створення належних умов для повного і відповідного чинному законодавству виконання приватною особою її юридичного обов'язку.

На підтвердження нашого розуміння сфери розповсюдження принципів адміністративного права, зокрема і на процесуальні адміністративно-правові відносини, варто звернути, на наш погляд, увагу на твердження, яке висуває на обговорення Т. О. Гуржій. Воно полягає у наступних тезах: «Принципи охоплюють всі аспекти галузевого регулювання, починаючи від видання адміністративно-правових актів і закінчуючи реалізацією норм адміністративного права ...принципи адміністративно-правового регулювання не слід ототожнювати з принципами публічного адміністрування, так само як адміністративне право не слід ототожнювати з діяльністю публічної влади» [50, с. 45-46].

Загалом можемо впевнено констатувати, що в матеріальному адміністративному праві принцип рівності перед законом і судом не знайшов адекватного відображення, залишаючись поза увагою науковців, які, ведучи мову переважно про «рівність», мають на увазі рівність всіх учасників адміністративних правовідносин перед законом – приватних осіб, фізичних, незалежно від расової належності, національності, віросповідання тощо, приватних осіб, юридичних осіб, незалежно від організаційно-правової форми, виду діяльності, форми власності, на якій заснована відповідна юридична особа тощо. Публічні адміністрації, так само, як і приватні особи, а також інші учасники адміністративних правовідносин, участь яких в адміністративних правовідносинах зумовлена публічним інтересом або ж ті із них, які реалізують інтереси інших осіб в адміністративних правовідносинах (адвокати, прокурори, нотаріуси, особи, що примусово

виконують рішення суду та інших державних органів) – всі вони рівною мірою, незалежно від їх адміністративно-правового статусу та його специфіки, з точки зору матеріального адміністративного права рівні перед законом і судом. На наш погляд, рівність тут вимірюється (у відповідний логічний спосіб), але не повною мірою, адже залишається поза увагою «вирівнювання» всіх осіб, які набувають статусу учасників процесуальних відносин у їх правах і обов'язках, адже їх першочерговий, вихідний з точки зору матеріальних норм адміністративного права, статус трансформується у правовий статус учасника адміністративного процесу, який чимало відрізняється від статусу приватної особи чи публічної адміністрації учасника адміністративних правовідносин у загальному розумінні.

В адміністративно-правовій науковій і навчальній літературі, яка присвячена адміністративному судочинству, адміністративному процесу у його розумінні з точки зору співпадіння з адміністративним судочинством, принцип «рівність учасників процесу перед законом і судом» отримав розуміння, як «один із загальних принципів судочинства, в одному порядку із принципами верховенства права, законності, змагальності сторін, диспозитивності, гласності і відкритості, забезпечення апеляційного та касаційного оскарження судових рішень, обов'язковості судових рішень» [145, с. 529]. З таким розташуванням можемо погодитися певною мірою, але зазначимо, що верховенство права, законність, гласність і відкритість, обов'язковість судових рішень (коли це стосується рішень судів у справах про адміністративні правопорушення) є водночас загальними вихідними положеннями (принципами) адміністративного права, а інші – саме принципами адміністративного судочинства. При цьому, через спірне розуміння категорії «адміністративний процес» (коли до неї, наприклад, відносять адміністративні процедури) сутність принципів викривляється, що власне стосовно принципів взагалі є неприпустимим. Так, коли йдеться про принцип рівності перед законом учасників адміністративних процедур, то в науці пропонується під таким принципом розуміти наступне: «Принцип

рівності учасників адміністративної процедури перед законом означає "зв'язаність" законом приватної особи і адміністративного органу в адміністративній процедурі, та рівність різних приватних осіб перед законом» [234, с. 82]. Це вкотре свідчить про необхідність усвідомлення і вдумливого ставлення до проблеми розмежування в системі адміністративного права матеріальної, процесуальної та процедурної складових.

У виданні «Адміністративне судочинство» [74] принцип рівності учасників процесу перед законом і судом у його розумінні як такого, який «визначає відсутність будь-яких обмежень та надання переваг з боку суду учасникам процесу щодо реалізації їх матеріальних та процесуальних прав, а також застосування законів щодо правовідносин, учасниками яких вони є» [74, с. 76], віднесений до галузевих принципів адміністративного судочинства в одному ряду із верховенством права, законністю, змагальністю сторін, диспозитивністю, офіційним з'ясуванням всіх обставин у справі, гласністю і відкритістю адміністративного процесу, забезпеченням апеляційного та касаційного оскарження рішень адміністративного суду, обов'язковістю судових рішень. У іншому науковому виданні принцип рівності усіх учасників судового процесу перед законом і судом визнаний «як ідеал, мета, яку в сучасних соціально-економічних і правових реаліях неможливо досягти...принцип рівності усіх учасників судового процесу перед законом і судом як принцип адміністративного судочинства має власні ознаки, змістовне наповнення, проблеми реалізації» [17, с. 125]. При цьому, робиться невтішний висновок: «Ці питання є недостатньо розробленими в правничій науці й потребують осмислення на рівні практичної правозастосовної діяльності» [17, с. 125]. Неодноразово в наукових публікаціях підкреслюється, що цей принцип включений до системи принципів адміністративного судочинства в одному ряду із верховенством права, принципом звернення до адміністративного суду, змагальністю сторін, диспозитивністю тощо. Як можемо пересвідчитися, наукова доктрина у

частині адміністративного судочинства містить у своєму складі увагу до принципу рівності учасників судового процесу перед законом і судом, втім, не завжди і не повною мірою, на наше переконання, розуміння цього принципу відповідає потребам змістовного наповнення основоположних засад адміністративно-процесуальної складової адміністративного права.

Наприклад, якщо до процесуальної складової адміністративного права віднести також провадження у справах про адміністративні правопорушення, то цікавою вбачається точка зору, яка характеризує принципи даного провадження у наступний спосіб. «Це провадження ґрунтується на загально-процесуальних принципах, які розкривають основні засади будь-якого виду юридичного процесу. До них належать принципи законності, гласності, матеріальної істини, рівності сторін, національної мови, безперервності, безпосередності, охорони інтересів особи і держави» [32, с. 69]. Попри те, що у поданій системі принцип рівності вказаний безвідносно, на відміну від ст. 248 КУпАП, де він значиться, як принцип рівності перед законом і органом (посадовою особою), який розглядає справу, всіх громадян «незалежно від раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, мови та інших обставин» [81, ст. 248], все ж звернення до нього і виділення його, як однієї із основоположних засад провадження у справах про адміністративні правопорушення, є таким, що викликає певний науковий інтерес і спричиняє необхідність подальшого наукового пошуку. Попередньо візьмемо на себе сміливість передбачити, що у провадженнях у справах про адміністративні правопорушення, зважаючи на те, що вони можуть здійснюватися, як спеціально уповноваженими органами публічного адміністрування, так і судовими органами, то й принцип рівності може набувати різного змістовного навантаження. У випадку, коли справа про адміністративне правопорушення підлягає розгляду у суді (ст. 221 та 221-1 КУпАП), принцип рівності набуває додаткового виміру, як рівність учасників процесу перед законом і судом, і йдеться в цьому випадку, не стільки про

рівність громадян перед законом, як про принцип будь-якого процесу – рівність учасників провадження у справах про адміністративні правопорушення перед законом і судом. Принцип рівності учасників процесу перед законом знайшов своє відображення і у міркуваннях В. О. Іванцова. Зокрема, зазначені наступні принципи провадження у справах про адміністративні правопорушення: «1) принцип законності; 2) принцип охорони інтересів держави і особи; 3) принцип публічності (офіційності); 4) принцип самостійності і незалежності суб'єктів юрисдикції у прийнятті рішень; 5) принцип гласності; 6) принцип поєднання диспозитивності та імперативності; 7) принцип рівності учасників процесу перед законом; 8) принцип оперативності та економічності; 9) принцип провадження адміністративно-деліктного процесу національною мовою; 10) принцип встановлення об'єктивної (матеріальної) істини; 11) принцип права на захист [64, с. 138]. О. В. Фазікош також поділяє думку, що у системі принципів провадження у справах про адміністративні правопорушення варто виділяти «принцип гуманізму, змагальності сторін, рівності сторін (які беруть участь у провадженні), швидкості (оперативності), оскільки саме оперативність напряду сприяє повноті та об'єктивності такого адміністративного провадження» [224, с. 40].

Отже, твердження про те, що принцип рівності однаковою мірою є основоположною засадою будь-якої юрисдикційної діяльності не викликає сумнівів. Проте, якщо у таких адміністративно-юрисдикційних відносинах судовий орган участі не бере – складання протоколу про адміністративне правопорушення, позасудовий розгляд справи про адміністративне правопорушення, то такий принцип вимірюється, як рівність перед законом. Щойно процесуальні відносини трансформуються у судовий процес, принцип набуває іншого, більш широкого значення – учасники процесу набувають такого адміністративно-процесуального статусу, де їх права і свободи, а також юридичні обов'язки вже є не правами і обов'язками

приватних осіб і публічних адміністрацій, а правами і обов'язками учасників судового процесу, що є рівними з позиції закону, а, відповідно, і перед судом.

1.3 Принцип рівності як об'єкт адміністративно-правових досліджень: історія та тенденції розвитку

Проблематика щодо принципу рівності є достатньо вузькою темою дисертаційного дослідження, а тому рідко визначається в якості предмету дослідження конкретної комплексної наукової праці. У зв'язку із цим, по-перше, звернемо увагу на комплексні праці, які розглядають правові гарантії або загальну систему принципів права та виділяють серед інших і такий принцип як принцип рівності, по-друге, охопимо своїм дослідженням не тільки джерела адміністративного права, а й окремі дослідження філософії права, загальної теорії права та конституційного права.

З 1991 року українська юридична наука звернула увагу не тільки на розкриття змісту та порядок забезпечення прав і свобод людини та громадянина, а й на систему правових гарантій, які передбачаються державою і створюють сприятливі умови для реалізації цих прав і свобод. Ця проблематика активно досліджувалася до 2008 року в галузевих юридичних науках. Наприклад, у філософії права та в загальній теорії права гарантії прав і свобод особи та гарантії їх захисту розглядалися в дисертаціях М. М. Гуренко, І. Й. Магновського та Л. В. Леонтьєвої.

Наприклад, М. М. Гуренко, як представник філософії права, охарактеризувала різні історичні та філософсько світоглядні концепції щодо розуміння рівності у суспільстві. Вчена зазначає, що ліберальна філософсько-правова думка визначає «рівності» в суспільстві як похідний продукт життєдіяльності людини. Тому рівність проходить дві стадії свого становлення:

- на першій стадії, всі люди є первинно рівними, тобто вони перебувають в середовищі рівних можливостей;

- на другій стадії, люди можуть своїми зусиллями і надалі підтримувати рівність, а можуть «в процесі своєї діяльності втратити первинну рівність» [49, с. 122-123].

М. М. Гуренко говорить лише про одну із чисельних філософсько-правових концепцій бачення «рівності» у суспільстві та її значення для розвитку держави і права. На нашу думку, ліберальна філософсько-правова концепція ігнорує значення держави і права у формуванні і забезпеченні рівності у суспільстві. Якби в житті держави та суспільства все залежало від окремої людини, групи людей та «особистих життєвих сил людини» [49, с. 123], то сьогодні існував би інший світ. На нашу думку, гарантії прав і свобод людини та громадянина є продуктом діяльності держави, яка використовує для цього такий специфічний засіб як «право». Окрема ж людина, будучи одним із суб'єктів права, є, по-перше, є об'єктом правового регулювання, по-друге, реалізатором передбачених правом (окрім природніх) та гарантованих державою прав і свобод.

Також М. М. Гуренко наголошує на тому, що одним із факторів, які притаманні суспільству, є «можливості соціальними і матеріальними засобами підтримувати відносну рівність членів суспільства» [49, с. 72]. По суті мова йде про «рівність результатів», коли при розподілі матеріальних чи інших соціальних благ держава через право забезпечує однакові фактичні результати для членів суспільства. У зв'язку ж із тим, що досягти повної фактичної рівності неможливо, використовується термін «відносна рівність членів суспільства».

М. М. Гуренко висловлює багато інших цікавих думок, які розкривають, наприклад, змістовне наповнення понять «соціальна рівність», «рівність перед законом», «рівність всіх громадян» тощо [49], втім більшість із них, маючи загально-філософське обґрунтування, розкриваються як категорії, які допомагають встановити зв'язок між загально-соціальними

процесами та правовими процесами в суспільстві. При цьому, категорії «рівність у праві» та «принцип рівності», як принцип права, висвітлюються в дисертації М. М. Гуренко стисло без специфіки галузевого правового регулювання суспільних відносин.

Якщо ж звернутися до галузевих досліджень, то принцип рівності найбільше досліджувався в працях представників конституційного права. Зокрема, І. Й. Магновський серед інших гарантій прав та свобод людини виділяє і принцип рівності, наголошуючи: «В основу формування стану свободи громадянина ставиться умова рівності. При цьому рівність розуміється як безумовне поєднання рівності політичної та рівності особистої» [119, с. 30]. Іншими словами, свобода людини не може бути безмежною. Є критерії (важелі), що визначають її межі. До таких критеріїв (важелів) відносять, по-перше, сферу прав іншої особи (тобто свобода існує до моменту порушення прав і свобод іншої особи), по-друге, принцип рівності, який констатує, що об'єм можливостей передбачених чинним законодавством є однаковим для всіх (так звана «рівність можливостей»). На жаль, нових підходів до визначення змісту принципу рівності І. Й. Магновський не запропонував, а лише зупинився на короткій характеристиці окремих видів принципу рівності, зокрема розглянув: 1) конституційний принцип рівності прав, свобод і обов'язків; 2) рівність учасників виробничих відносин; 3) рівність перед законом усіх суб'єктів права власності; 4) рівність чоловіка і жінки в шлюбі тощо.

На існуванні нерівності прав чоловіка і жінки акцентує увагу в своїй дисертації Л. В. Леонтьєва [115], втім підкреслює, що «принцип рівності ...повинен містити в собі і право на відмінність, що припускає необхідність враховувати відмінні риси, характерні для чоловіків і жінок, бо умови їх життя значно відрізняються один від одного з огляду на репродуктивну функцію жінок» [115, с. 10-11]. Тобто людина як біологічна істота і людина як соціальна істота це різні прояви людського буття, а тому, розмірковуючи про рівність чоловіка і жінки, необхідно враховувати цей важливий фактор,

бо жінку як біологічну істоту неможливо повністю прирівняти до чоловіка як біологічну істоту. В дисертації Л. В. Леонтєва достатньо уваги приділяє такій суспільній течії як «фемінізм», розкриваючи її засади, визначає зміст концепції гендерної рівності, а також характеризує особисті (природні), політичні, економічні, соціальні і культурні права та свободи жінки в контексті дотримання принципу рівності. У зв'язку ж із тим, що дослідниця зосередилась на аналізі жінки як учасника правовідносин, а також на правах жінки, загальнотеоретичні підходи до визначення рівності та принципу рівності в дисертації ґрунтовно не розглядалися.

Інший представник загальної теорії права серед загальнолюдських принципів права називає «принцип юридичної рівності однойменних суб'єктів» [228, с. 12]. Як бачимо, принцип рівності доповнюється двома важливими атрибутами, по-перше, мова йде про юридичну, а не будь-яку іншу, рівність, по-друге, рівність розповсюджена на «однойменних суб'єктів», тобто групу осіб, об'єднаних за спільним критерієм. Далі Т. І. Фулей виловлює декілька важливих тез.

Перша теза. «Принцип юридичної рівності в найзагальнішому сенсі означає, що до однойменних суб'єктів не можуть застосовуватись будь-які розрізнення, винятки, обмеження чи переваги з огляду на певні їхні властивості» [228, с. 12]. По суті мова йде про загальну вимогу до реалізації принципу рівності – «якщо мова йде про однорідну групу суб'єктів, то всі вони повинні бути рівні в правах, свободах і обов'язках». Зазвичай будь-яке загальне правило має виключення із правила, що обов'язково повинно закріплюватись в положеннях чинного законодавства. Якщо звернутися до положень адміністративного процесуального законодавства, то принцип рівності набуває свого прояву в частині першій ст. 44 КАС України, де наголошено, що «учасники справи мають рівні процесуальні права та обов'язки» [79, ст. 44]. Тобто до «однойменних суб'єктів» ст. 44 КАС України відносить «учасників справи», яких перераховує у ст. 42 КАС України. Проблема, на нашу думку, бачиться в тому, що існує безліч

критеріїв, за якими можна було б класифікувати учасників правовідносин на нескінченну кількість «однойменних суб'єктів», що, в свою чергу, надає простір для маніпулювання правом, коли з формальної точки зору дотримується принцип рівності, а фактично – «ні».

Тобто, перша теза, яку висловила Т. І. Фулей, сама по собі позбавлена сенсу і набуває його лише при додатковому тлумаченні, трактуванні і поясненні. Тоді як «трактування», «тлумачення» і «пояснення», маючи свої особисті квінтесенції, можуть як уточнити зміст загального вислову (ідеї), так і спотворити його (її).

Друга теза. Цей загальнолюдський принцип права, на думку Т. І. Фулей, отримує «конкретизацію у принципі суверенної рівності держав у міжнародному праві та принципі рівності однойменних суб'єктів (громадян, юридичних осіб) у внутрішньодержавному праві та звертає увагу на розкриття змісту цього принципу в рівності прав і свобод, юридичних властивостей, в рамках яких суб'єкти права здійснюють свою діяльність, та рівності перед законом і судом» [228, с. 12]. Тобто принцип рівності має значення не тільки у національному праві країн світу, він набуває свого прояву і в міждержавних (міжнародних) відносинах.

Представники конституційного права теж у комплексних працях під час характеристики правових гарантій звертали увагу на принцип рівності. Зокрема, Т. М. Заворотченко принцип рівності розглянула в міжнародно-історичному контексті та підкреслила: «В античних державах і країнах Стародавнього Сходу існувала теорія рівності людей від народження, яка відображала, що люди мають однакові обумовлені природою права, які повинні гарантуватися законом. Цей принцип одержав підтвердження і доповнення на кожному етапі розвитку людства. Взагалі, майже кожне століття і кожний народ внесли щось нове у визначення цього поняття або в систему прав людини» [56, с. 15]. На цей факт, вже зверталась увага в підрозділі 1.1 роботи, коли говорилося про те, що рівність та принцип рівності на кожному історичному етапі розвитку суспільства та держави

наповнюється специфічним змістом, більш того, кожна галузь права, підгалузь та правовий інститут може вносили свої специфічні нюанси як до змісту рівності, так і до механізмів реалізації принципу рівності в певних правовідносинах.

Також Т. М. Заворотченко розкриває загальносоціальне визначення рівності, порівнює його із рівноправністю та зазначає: «Поняття “рівноправність” слід відрізнити від поняття “рівність”. Рівність – це більш широке поняття, ніж рівноправність, оскільки не всі елементи соціальної рівності одержують закріплення в праві. Соціальна рівність є матеріальною основою рівноправності» [56, с. 69]. Як вже зазначалося, сучасне право зосередилось на двох аспектах правової рівності «рівність можливостей» і «рівність результату», всі інші прояви соціальної рівності право не може забезпечити, адже воно не призначене для цього як інструмент впливу на суспільство, бо це призведе до виникнення такого негативного явища у державі як «зарегульованість» суспільних відносин. Наприклад, З. О. Погорелова на підставі аналізу недоліків у сфері законотворчої діяльності зазначає, що одним із суттєвих недоліків є «надмірність законодавчого регулювання, зарегульованість суспільних відносин» [155, с. 26]. Отже, у питаннях забезпечення правової рівності та реалізації принципу рівності слід також уникати негативних проявів законодавчої діяльності, зокрема «зарегульованості» суспільних відносин нормами права.

О. А. Михайлюк, як представник конституційного права, не тільки розкриває зміст принципу рівності усіх перед законом, а й наводить приклади порушення цієї конституційної вимоги на практиці (у сфері правотворчої діяльності та у сфері правозастосування) [134]. Більш того, у 2004 році він робить для національної правової системи невтішний висновок: «Конституційний принцип рівності всіх перед законом залишається поки тільки декларацією, що на практиці повністю ігнорується» [134, с. 3]. Скажімо так, проблема забезпечення рівності людей та дотримання принципу рівності у різних сферах правовідносин потребує від держави постійної

уваги, адже розвиток суспільних відносин постійно створює нові умови для виникнення в суспільстві ситуацій, так званої, «нерівності», що в свою чергу призводить до «правової нерівності». Тому неможливо розробити ідеальне законодавство, яке б наперед передбачало всі можливі ситуації нерівності та завчасно унеможливило їх виникнення. Хоча використання прогностичного методу в законодавчій діяльності парламенту сприяє мінімізації таких негативних випадків в Україні, але для цього до законотворчого процесу повинні залучатися аналітики, а не тільки юристи, економісти, перекладачі з англійської, німецької, французької та інших мов європейських країн, чи практики із інших професій, як це, на нашу думку, сьогодні відбувається. Іншими словами, проблеми в реалізації принципу рівності перед законом були, є і будуть виникати завжди, що обумовлено об'єктивними чинниками (розвиток суспільних відносин, а разом із ними і правовідносин). Питання постає в іншому – наскільки держава готова вирішувати ці та подібні проблеми на законодавчому рівні та в правозастосовній сфері? Тема, яку піднімає в своїй дисертації О. А. Михайлюк, є філософсько-правовою, адже зачіпає не тільки правове регулювання відносин між людьми та між суспільством і державою, а охоплює коло питань більш філософського гатунку – основне призначення сучасної держави, якщо вона позиціонує себе як демократична, правова і соціальна держава? І якщо змістовне наповнення понять «демократична держава» та «правова держава» більш менш є устаткованими категоріями в країнах світу, то поняття «соціальна держава» постійно еволюціонує та з часом починає звужуватись у змістовному наповненні, що обов'язково призведе до протиріч у європейських суспільствах та переосмисленні певних підходів до змісту принципу рівності і особливостей його реалізації у правовідносинах. Наприклад, В. Г. Костенко, поділяючи держави на «соціальні» і «несоціальні», стверджує: «Несоціальні держави так само можуть поширювати власне бачення втілення ідеї людиноцентризму на соціальні держави, адже еволюція та деградація гуманістичних правових ідей

в соціальній сфері є процесами, які: 1) можуть здійснюватися в одній і тій же державі паралельно; 2) не створюють блага, цінності, які не можуть у подальшому бути знищені, відмінені, знецінені» [95, с. 43]. Тобто висловлюється припущення, що досвід ігнорування державою свого соціального призначення може бути в майбутньому запозичений сучасними соціальними державами, а це проблеми не тільки, так званого, суспільного договору, це проблема «нового» розуміння рівності, а разом із цим і «нових» правових механізмів реалізації принципу рівності у суспільстві.

Більш предметно принцип рівності у конституційному праві розглядає І. К. Полховська [157]. Вчена охоплює значний масив як проблематики розуміння, так і питань реалізації принципу рівності в конституційних правовідносинах, втім хочемо звернути увагу на одну складову дослідження – зміст принципу рівності людини і громадянина.

У 2007 році І. К. Полховська теж звертала увагу на те, що конституційний принцип рівності на практиці масово порушується, зокрема зазначалось: «Сьогодні в нашій державі досить гостро постала проблема реалізації конституційного принципу рівності особи. Існує протиріччя: з одного боку законодавче закріплення, що повинно означати можливість його втілення, а з іншого – реальна дійсність, тобто неможливість його реалізації повною мірою» [157, с. 74]. Про це ми вже неодноразово говорили, лише доповнимо, що у 1996 році в Конституції України було закріплено чимало нових, прогресивних та перспективних для розвитку національного права ідей та положень. Втім, законодавство, отримавши певні орієнтири для свого розвитку, достатньо повільно втілювало у життя окремі конституційні положення. Наприклад, право на доступ до публічної інформації, яке гарантувалось ст. 40 Конституції України, було належним чином врегульовано лише у 2011 році в Законі України «Про доступ до публічної інформації» [177].

Також, порівнюючи поняття «рівність» і «свобода» І. К. Полховська застерігає, що від співвідношення пріоритетів одного поняття над іншим

залежить і рівень реального чи спотвореного їх розуміння. Наприклад, якщо «рівність» превалює над «свободою», як це було в радянські часи, то виникає таке явище як «примусова зрівнялівка», що «гальмує розвиток соціальних процесів, економіки, потенціалу людини тощо» [157, с. 73]. Якщо ж перевага надається «свободі», то «рівність» як суспільне явище взагалі втрачає сенс існування, бо «абсолютна свобода лише підсилює нерівність» [157, с. 73]. Тому, на думку І. К. Полховської, між «свободою» і «рівністю» у суспільстві повинен бути баланс, адже «свобода і рівність невід’ємні одна від одної і взаємно зумовлюють одна одну» [157, с. 73]. З практичної точки зору проблемним є визначення і встановлення цього «балансу». Наприклад, на старовинних вагах ми вочевидь бачимо «баланс» між вагою товару і вагою гирьок, які покладені на ваги. Баланс між «свободою» і «рівністю» у суспільстві вочевидь побачити неможливо, але цей баланс відчувається суспільством через таке мірило як «справедливо» чи «несправедливо». Якщо баланс зберігається, в суспільстві поширюється відчуття справедливості (а разом із цим підтвердження факту існування в суспільстві свободи і рівності), якщо «ні» – поширюється відчуття несправедливості (а разом із цим підтвердження фактів ущемлення чи порушень в суспільстві свободи та рівності). Отже, одна справа закликати до «балансу», інша ж – його створити і забезпечити, що може стати проблематикою не одного покоління.

І. К. Полховська доходить висновку, що «конституційний принцип рівності є фундаментальним принципом правового статусу особи» [157, с. 75], а також, що «усі конституції, які стоять на позиціях демократичної правової державності, закріплюють рівність і рівноправність, тим самим одночасно забороняють дискримінацію» [157, с. 75]. Тобто наголошено на рівності прав, свобод і обов’язків особи як учасника правовідносин.

Ціла низка комплексних праць у сфері конституційного права, які були присвячені аналізу конституційно-правових гарантій, лише згадують про принцип рівності як один із конституційних принципів, але не присвячують

цьому питанню належної уваги (О. Ф. Динько [52], Е. Є. Регушевський [187] та ін.).

В теорії адміністративного права розгляд адміністративно-правових гарантій та принципу рівності в період з 1991 по 2008 роки був обумовлений двома факторами:

1) прийняття у 1996 році Конституції України, яка проголошувала не тільки права і свободи людини та громадянина, а й закріплювала новий механізм здійснення публічної влади та нові форми взаємовідносин між публічними органами і приватними особами. В цих правових механізмах принцип рівності набував нових сенсів та потребував особливих режимів адміністративно-правового регулювання та охорони;

2) розробка Проекту Концепції реформи адміністративного права [179], яка надала орієнтири теоретикам щодо розвитку теорії адміністративного права і практикаам щодо вдосконалення адміністративно-правового регулювання. Зокрема, в Проекті підкреслювалось: «Політико-правовою основою реформи адміністративного права є Конституція України. В ній закріплені всі основні принципи, що створюють ідеологічний фундамент цієї реформи, зокрема принципи верховенства права, законності, рівності всіх перед законом ...» [179].

Наприклад, Е. О. Олефіренко, розглядаючи ознаки правової держави, наголошує, що правова держава характеризується (окрім інших) такою ознакою – «рівність суб'єктів правовідносин перед законом і між собою, а також державою» [144, с. 16]. Якщо рівність перед законом та рівність прав і обов'язків учасників правовідносин з нашого боку не викликає зауважень, то «рівність перед державою» потребує уточнень. Якщо мова йде про рівність перед судом, де суд представляє державу у процесуальних провадженнях, то даний вислів не викликає заперечень. Якщо ж мова йде про якусь іншу рівність перед державою, то можуть виникнути негативні асоціації з історії – «розкуркулення заможних селян». Тому, в цілому погоджуючись із думками

Е. О. Олефіренко вважаємо, що вислів «рівність суб'єктів правовідносин перед державою» є невдалим.

Вчений також звертає увагу на співвідношення понять «свобода», «справедливість» і «рівність» та зазначає: «Відомими, наприклад, є проблеми у правовідносинах: свобода-рівність, свобода-рівність-справедливість» [144, с. 16]. Ця проблематика вже розглядалась нами вище, а тому не будемо зупинятись на її розкритті. Лише зазначимо, що рівність є важливим фактором забезпечення свободи індивіда та отримання ним відчуття справедливості.

Е. О. Олефіренко звертає увагу ще на одну проблему, яка пов'язана із суб'єктами адміністративного права, зокрема він наголошує: «Слід сказати, що адміністративно-правові відносини мають всі якості, які властиві правовідносинам, врегульованим іншими галузями права, тобто учасники цих відносин є носіями взаємних прав та обов'язків, встановлених і забезпечених нормами адміністративного права. Те, що в даних правовідносинах знаходить своє відображення юридична нерівність сторін, не суперечить їх правовій характеристиці. У зв'язку з цим, можна зазначити, що така нерівність сторін не спростовує зміст адміністративно-правових відносин» [144, с. 84]. Тобто звертається увага на те, що адміністративні правовідносини це владні відносини, де один учасник правовідносин наділений владними повноваженнями по відношенню до іншого. Це особливість не тільки адміністративних правовідносин, а й всіх публічно-правових відносин, до яких відносяться конституційні, цивільні процесуальні, кримінальні процесуальні, господарські процесуальні відносини тощо.

Б. Д. Мартиненко, наприклад, розглядаючи матеріальні гарантії зацікавлених суб'єктів провадження у справах про адміністративні проступки, зазначає: «Гарантія рівності перед законом сформульована для фізичних осіб як об'єктів управління, тому до юридичних осіб його можна застосовувати за аналогією» [122, с. 78]. З позицій сучасної теорії

адміністративного права вислів про фізичних осіб як об'єктів управління вже втратив методологічне значення. Більш того, адміністративне право вже не розглядається як «управлінська» галузь права, а тому пояснювати специфіку адміністративно-правового регулювання і взаємовідносин суб'єктів публічного адміністрування з приватними особами шляхом використання категоріального апарату управлінських наук (менеджменту, теорії державного управління, теорії публічного адміністрування та публічного управління) вважаємо некоректним. Фізичні особи та юридичні особи, будучи за природою свого виникнення приватними суб'єктами права, вимушені вступати в публічні правовідносини для реалізації прав і обов'язків в публічно-правовій сфері. Тому рівність перед законом сформульована для них не як для об'єктів управління, а як для об'єктів публічно-правового регулювання.

Достатньо дискусійним бачиться і висновок Б. Д. Мартиненко щодо компонентів гарантії рівності перед законом. Так, вчений зазначає: «Гарантія рівності всіх перед законом містить три взаємопов'язані та взаємозумовлені компоненти: по-перше, широку гласність; по-друге, громадську думку щодо функціонування суб'єктів юрисдикції провадження у справах про адміністративні проступки; по-третє, широке її урахування під час вироблення адміністративних рішень» [122, с. 79]. Зрозуміло, що між принципами провадження в справах про адміністративні правопорушення завжди існує зв'язок і взаємовплив (на що в наступних підрозділах роботи будемо звертати увагу), але поєднання «гласності», «громадської думки» та «засад прийняття адміністративних рішень» в якості компонентів гарантії рівності перед законом, на нашу думку, бачиться необґрунтованим. Навіщо тоді держава та державні органи, якщо в прийнятті управлінських рішень на засадах рівності бере участь громадськість зі своїм баченням вирішення проблеми (громадська думка)? Залучення громадськості до управлінських рішень та забезпечення рівності в забезпеченні реалізації політики держави це, на нашу думку, різні речі.

Далі вчений, при аналізі принципу рівності щодо учасників адміністративного провадження, використовує термін «рівність сторін» [122, с. 115]. Законодавець не використовує такого терміну в КУпАП, що обумовлено специфікою адміністративного провадження, але використовує термін «особи, які беруть участь у провадженні в справі про адміністративне правопорушення» [81], іншими словами – «учасники провадження». «Рівність сторін», яка проголошується і забезпечується в межах адміністративного судочинства, неможлива в межах провадження в справах про адміністративні правопорушення у зв'язку із специфікою як самого провадження, так і процесуального статусу його учасників.

Є комплексні праці, які присвячені адміністративно-правовим гарантіям забезпечення прав і свобод людини та громадянина, але, в одних, лише іноді згадується про принцип рівності та його види, але не розкривається його сутність і значення для адміністративних правовідносин (наприклад, О. В. Пабат «Адміністративно-процесуальні гарантії прав та свобод громадян» [146]), а в інших – взагалі принцип рівності не розглядається як адміністративно-правова гарантія (наприклад, І. І. Сіліч «Гарантії забезпечення прав і свобод громадян в адміністративному процесі» [209]).

Період з 2009 по 2013 роки відзначився тим, що в теорії адміністративного права зосередились на аналізі особливостей правового забезпечення та реалізації окремих принципів, що передбачені в адміністративному законодавстві та реалізуються в межах адміністративних правовідносин. Втім, загальне враження про цей період комплексних досліджень – хаотичність і спонтанність.

Наприклад, рівність і принцип рівності так і не стали предметом досліджень в адміністративному праві. Виключення складає дисертація В. В. Кириченко, в якій авторка розкриває особливості адміністративно-правового забезпечення гендерної рівності в кадровому складі органів внутрішніх справ [70]. Гендерна рівність це лише один із різновидів рівності в праві та лише

один із чисельних аспектів реалізації принципу рівності перед законом. У зв'язку ж із тим, що тема нашого дослідження має вузько спеціалізовану направленість, а саме, пов'язана із принципом рівності усіх учасників адміністративного процесу, то питання дотримання гендерної рівності в межах адміністративного судочинства сьогодні не є проблемними. Наприклад, адміністративно-деліктне законодавство містить багато норм, які враховують стать особи та її вік. Так, КУпАП передбачає, що:

- громадські та суспільно корисні роботи «не призначаються вагітним жінкам, жінкам, старше 55 років та чоловікам, старше 60 років» [81, ст. 30-1, 31-1];

- «адміністративний арешт не може застосовуватись до вагітних жінок, жінок, що мають дітей віком до дванадцяти років» [81, ст. 32];

- «арешт з утриманням на гауптвахті не може застосовуватися до військовослужбовців- жінок» [81, ст. 32-1];

- «вчинення правопорушення вагітною жінкою або жінкою, яка має дитину віком до одного року» розглядається як обставина, що пом'якшує адміністративну відповідальність [81, ст. 34].

Тобто окремі аспекти гендерної політики нашої держави проявляються в адміністративно-деліктному законодавстві, тоді як в положеннях КАС України є лише одна норма, яка враховує гендерні відмінності особи та закріплює, що «привід до суду не застосовується до вагітних жінок, жінок, які доглядають дітей віком до шести років або дітей з інвалідністю» [79, ст. 148].

В. Д. Солдатова, розкриваючи юридичні гарантії законності адміністративної діяльності поліції, звертає увагу на те, що в діяльності органів внутрішніх справ щодо розгляду скарг на нижчестоящих суб'єктів є багато недоліків, а саме, «адміністративний порядок вирішення скарг є недостатньо демократичним: у ньому відсутня рівність сторін, змагальність, гласність процесу, не виключено переважання відомчого інтересу» [215, с. 74]. На відміну від судового порядку розгляду скарг, адміністративний

порядок характеризується такою важливою ознакою як «оперативність реакції» на можливе порушення права. На практиці поєднати «оперативність реакції» та «змагальність сторін» чи «рівність сторін» майже неможливо. Наприклад, в положеннях КАС України використовуються такий термін як «розумний строк», який означає «найкоротший строк розгляду і вирішення адміністративної справи, достатній для надання своєчасного (без невиправданих зволікань) судового захисту порушених прав, свобод та інтересів у публічно-правових відносинах» [79, ст. 4]. Тобто, забезпечуючи змагальність сторін в адміністративному судочинстві законодавець відмовився від «оперативності реакції» на можливе порушення прав і свобод особи, а зосередився на строках, які б дозволяли досягти максимальної обґрунтованості прийнятого судового рішення. В адміністративному ж порядку розгляду скарги враховується не тільки необхідність оперативної реакції на скаргу, а й факт того, що потенційний порушник знаходиться в підпорядкуванні у суб'єкта, що розглядає скаргу. Власне тому, якщо особа не задоволена рішенням адміністративного органу щодо її скарги, вона завжди може звернутися до адміністративного суду за захистом порушених прав і свобод.

Окремі аспекти реалізації принципу рівності сторін в адміністративному правосудді розглядає І. С. Колеснікова. Наприклад, вчена зазначає, що, по-перше, справедливість у діяльності ЄСПЛ забезпечується декількома факторами, одним із яких є «рівність сторін», по-друге, «рівність усіх учасників адміністративного процесу перед законом і судом є важливим принципом адміністративного судочинства» [84, с. 19-20], по-третє, принцип доступу до правосуддя включає такий елемент як «свобода і рівність доступу усіх суб'єктів права до суду» [84, с. 26]. Втім, більш поглибленого аналізу принципу рівності не пропонується.

Більш предметно принципи адміністративного судочинства розглядає С. А. Бондарчук. Вчений пропонує декілька висновків, що стосуються теми нашого дослідження:

- по-перше, розкриваючи зміст принципу верховенства права автор зазначає, що одним із компонентів його змісту є «рівність усіх перед законом, узгодженість прав людини з правами інших осіб, соціальних груп і суспільства» [34, с. 72];

- по-друге, констатує, що зміст законності втілюється у певних правових вимогах, серед яких є і вимога про «рівність усіх перед законом» [34, с. 76];

- по-третє, поділяє рівноправність на соціальну і юридичну, де соціальна рівноправність це «однаковість основних прав і свобод кожної людини» [34, с. 87], а юридична – це «однаковість, рівність юридичного статусу державно-правоздатних суб'єктів» [34, с. 87];

- по-четверте, констатує, що принцип рівності перед законом в адміністративному судочинстві «означає також рівність різних приватних осіб перед законом, оскільки однакові адміністративні справи повинні і вирішуватися однаково» [34, с. 88-89];

- по-п'яте, говорить про «правову рівність» як комплексне поняття, яке об'єднує в собі «рівність конституційних прав та свобод громадян, рівність громадян перед законом і судом, а також рівність усіх учасників судового процесу перед законом і судом» [34, с. 89], підкреслюючи при цьому, що кожен наступний принцип рівності витікає із попереднього.

По суті С. А. Бондарчук виводить наступну конструкцію: 1) принцип рівності витікає із принципу верховенства права; 2) із принципу рівності витікають принцип рівності конституційних прав та свобод громадян, а також принцип рівності громадян перед законом і судом; 3) із принципу ж рівності громадян перед законом і судом витікає принцип рівності усіх учасників судового процесу перед законом і судом. Це одна із теоретичних конструкцій розуміння системи принципу рівності в праві та його місця серед інших принципів права, яка заслуговує на увагу в теорії адміністративного права. У нас, наприклад, виникає питання – куди із цієї системи подівся принцип рівності доступу до правосуддя, в тому числі до

адміністративного правосуддя? Адже така «рівність» забезпечується нормою ст. 5 КАС України про те, що «кожна особа має право звернутися до адміністративного суду» [79, ст. 5].

Позиція С. А. Бондарчук стає частково зрозумілою, коли вчена заявляє:

- що «принцип рівності усіх учасників адміністративного процесу має виключно процесуальну природу, позаяк він застосовується лише під час адміністративного процесу, однак у жодному разі – до нього, оскільки на цьому етапі ще не існує таких процесуальних фігур як учасники судового процесу» [34, с. 7];

- що безвиняткова можливість доступу до суду є лише ознакою принципу верховенства права [34, с. 73], що принцип рівного доступу до суду є європейським принципом адміністративного судочинства [34, с. 158].

На нашу думку, принцип рівності є багатоаспектним явищем в праві та адміністративному праві, про що йшла мова в підрозділі 1.1 дисертації. Якщо ж брати до уваги адміністративне судочинство як об'єкт дослідження та особливості реалізації в ньому принципу рівності, необхідно враховувати всі стадії адміністративного судочинства, тобто і ті, коли особа ще не є учасником справи, але докладає всіх зусиль щоб ним стати (суб'єкт звернення до адміністративного суду за захистом). Тобто в адміністративному судочинстві можна виділити, принаймні, два аспекти прояву принципу рівності: 1) до порушення судового провадження (принцип рівності доступу до адміністративного правосуддя); 2) після порушення судового провадження (принцип рівності усіх учасників судового процесу перед законом і судом, принцип недискримінації). Наша ж позиція полягає в наступному – якщо законодавець передбачає порядок подання позовної заяви до адміністративного суду та порядок відкриття судового провадження в КАС України, він автоматично визнає, що дане коло питань охоплюється предметом адміністративного процесуального законодавства, а відносини, які при цьому виникають, є адміністративними процесуальними правовідносинами.

Щодо принципу недискримінації, то С. А. Бондарчук окремо називає його серед принципів адміністративного судочинства [34, с. 186] і характеризує його наступним чином: «Діяльність адміністративних судів має базуватися на нейтральності використання загальних правил та принципів, які однаково застосовуються до будь-яких осіб» [34, с. 159]. Тобто, в межах адміністративного судочинства можна виділити два аспекти прояву принципу рівності:

- адресується учасникам судового процесу – «принцип рівності усіх учасників судового процесу перед законом і судом» [79, ст. 8];

- адресується адміністративному суду – «принципу недискримінації» [79, ст. 2].

А. С. Кравцов, наприклад, пропонує іншу систему принципу рівності:

- принцип рівності відносить до загальнолюдських принципів, так званих «принципів принципів» [96, с. 40];

- принцип рівності усіх перед законом та судом відносить до загальноправових принципів, так званих «основних чи конституційних» [96, с. 40];

- принцип рівності прав учасників судового розгляду до міжгалузевих принципів, які, на думку вченого, «діють відразу в кількох галузях права» [96, с. 40].

Як бачимо, принцип рівності усіх учасників судового процесу перед законом і судом А. С. Кравцов відносить до міжгалузевих принципів, адже подібні принципи закріплені і в інших галузевих процесуальних актах України.

К. А. Сергієнко виділяє серед принципів адміністративно-юрисдикційної діяльності такий принцип як «правова рівність» [206, с. 100-101]. Втім, надалі автор звужує розуміння цього принципу, адже зазначає: «Надалі для описання принципу автор використовує поняття рівності учасників процесу перед законом, який на практиці означає формальну рівність перед законом, а у правозастосуванні – перед законом та

правозастосовуючим органом» [206, с. 134]. К. А. Сергієнко не заглиблювалась у теоретичні дискусії щодо принципу рівності та зосередилась виключно на тому його аспекті, який характеризує рівність учасників адміністративно-юрисдикційного провадження (в період з 1991 по 2018 роки так в науковій літературі іменували провадження в справах про адміністративні правопорушення).

П. О. Баранчик спробував переосмислити систему принципів адміністративного права та запропонував їх класифікацію на п'ять основних видів: «1) принципи публічного управління; 2) принципи діяльності органів виконавчої влади, їх посадових осіб; 3) принципи публічної служби; 4) принципи адміністративного судочинства; 5) принципи адміністративно-деліктного права» [24, с. 72-180].

Втім, стосовно принципу рівності П. О. Баранчик чіткої (однозначної) позиції не зайняв, зокрема вчений:

- характеризує принципи публічного управління, згадує про існування принципів адміністративної процедури та один із них – «принцип рівності учасників адміністративної процедури перед законом» [24, с. 79], втім належного обґрунтування цьому не дає;

- аналізуючи систему принципів публічної служби оперує конституційним принципом – «принципом рівності громадян при вступі на державну службу» [24, с. 106], не зосереджуючись на особливостях його змісту;

- розкриваючи принципи адміністративного судочинства оперує положеннями ст. 8 КАС України, яка закріплює відповідний принцип [24, с. 135];

- характеризує принципи адміністративно-деліктного права оперує положеннями ст. 248 КУпАП, яка закріплює відповідний принцип провадження в справах про адміністративні правопорушення [24, с. 170].

На підставі ж аналізу дисертації П. О. Баранчика можна доповнити його позицію, що принцип рівності достатньо специфічно проявляє себе як в

змістовному наповненні, так і в механізмах правового забезпечення, майже у всіх групах принципів адміністративного права.

Наприклад, О. О. Гаврилюк розкриваючи співвідношення між принципом рівності та принципом гласності та відкритості в адміністративному судочинстві, наголошує: «Зміст принципу рівності всіх учасників адміністративного процесу перед законом і судом обумовлюється характером адміністративних правовідносин, підвідомчих адміністративному суду, і є відображенням загальноправового, закріпленого Конституцією України, принципу рівності усіх громадян перед законом і судом» [42, с. 69]. Тобто принцип адміністративного судочинства О. О. Гаврилюк характеризує як «відображення» конституційного принципу. По суті, мова йде про деталізацію реалізації конституційного принципу на рівні адміністративного судочинства.

Зв'язок же двох принципів адміністративного судочинства О. О. Гаврилюк описує наступним чином: «Принцип рівності усіх учасників процесу перед законом і судом обов'язково повинен передбачати надання кожному учаснику процесу право ознайомлюватися з матеріалами справи, тобто безпосередньо залежить від втілення (реалізації) у судовій практиці принципу гласності та відкритості адміністративного процесу» [42, с. 69].

Якщо ж звернутися до періоду з 2014 року по сьогодні, то слід зазначити, що адміністративісти досліджують принцип рівності в основному в періодичній літературі, тоді як в межах конституційного права відбувся перехід від загальної характеристики принципів конституційного права до більш предметного аналізу власне принципу рівності. Наприклад, до таких вузько спрямованих конституційно-правових досліджень можна віднести праці О. П. Васильченко, Т. В. Чехович і І. М. Фаловської [38; 232; 225]. На жаль, в адміністративному праві подібних ґрунтовних досліджень не проводилось, а вся дискусія щодо змісту принципу та особливостей його реалізації перемістилась у періодичні публікації. Це обумовлено один важливим фактором – намаганням адміністративістів переосмислити систему

принципів адміністративного права, яка розпочалася з процесом інтеграції України в ЄС. Відповідно одними із перших наукових праць, в яких пропонувалась оновлена система принципів адміністративного права, є:

- дисертаційне дослідження А. А. Пухтецької «Європейські принципи адміністративного права та їх запровадження в законодавстві України» [185], яке було написане ще у 2009 році, але ідеї висловлені в дисертації набули підтримки і розвитку після 2014 року;

- навчальний посібник Р. С. Мельника і В. М. Бевзенка «Загальне адміністративне право», який є одним із перших (якщо не першим) навчально-методичним джерелом, в якому відмовились від «старої» характеристики принципів адміністративного права та запропонували «оновлену» систему принципів [125, с. 65-88].

Отже, перед адміністративістами постало завдання теоретичного обґрунтування оновленої системи принципів адміністративного права, тоді як дослідженню принципу рівності в адміністративному праві та процесі не було приділено належної уваги на рівні комплексних досліджень.

Серед дисертаційних досліджень, в яких приділялась належна увага принципу рівності, можна виділити працю О. М. Величко, який розкриває особливості реалізації принципу рівності по відношенню до представника в адміністративному судочинстві. Зокрема, вчений висловлює та обґрунтовує наступні думки:

- по-перше, наголошує, що принцип рівності слід розглядати як «принцип діяльності представника в адміністративному судовому процесі» [39, с. 3];

- по-друге, пропонує розглядати принцип рівності «не лише з точки зору розгляду справи, а й як рівність представників між собою, – тобто, всі представники в ході адміністративного процесу рівні за статусом, в можливості вибору стратегії представлення та захисту, мають право особисто брати участь у конференціях та зборах адвокатів тощо» [39, с. 63].

На загальнотеоретичному рівні принцип рівності досліджувався авторами монографії «Принцип рівності у праві: теорія і практика» [172]. Зокрема, А. Є. Шевченко, рецензуючи дану наукову працю, зазначає: «Перевагою представленої монографії є дослідження принципу рівності не лише з теоретичної точки зору, а й з позиції зв'язку принципу рівності з юридичною практикою. Про це, зокрема свідчить структура монографії, яка включає в себе два розділи: 1) теоретичний, який спрямований на аналіз проблем принципу рівності в історичній ретроспективі, а також у сучасній науці; 2) практичний, в якому особливу увагу приділено питанням реалізації, забезпечення та гарантування принципу рівності у вітчизняному та європейському законодавстві» [235].

В подальшому пропонуємо зосередити свою увагу на аналізі деяких періодичних публікацій, що присвячені особливостям прояву принципу рівності як на загальнотеоретичному, так і адміністративно-правовому рівні, та які були написані за останнє десятиліття. Ці публікації можна поділити на декілька груп.

До *першої групи* належать публікації, в яких на загальнотеоретичному рівні розглядається зміст принципу та особливості його прояву в правовій сфері. Зокрема, Т. О. Чепульченко звертає увагу на те, що дослідження в нашій країні принципу рівності обумовлене не тільки євроінтеграційними процесами, а й тим, «що правильне розуміння і регламентація рівності є необхідною умовою для з'ясування і вирішення багатьох практичних питань, зокрема, шляхів розбудови демократичної, соціальної держави, метою якої забезпечення рівності людей перед законом у забезпеченні їх прав та свобод» [230, с. 25]. Розкриваючи історичний, філософський та соціальний аспекти рівності, вчена зазначає, що «проблема сутності принципу правової рівності не викликає значних розбіжностей у фахівців» [230, с. 29], з чим не можемо в повній мірі погодитись, адже змістовне наповнення даного принципу та особливості його реалізації у конкретних правовідносинах завжди викликали дискусії у юристів. Зазначене нами зауваження, пізніше у публікації

підтверджує і Т. О. Чепульченко, яка вважає, що з'явилися тенденції широкого трактування «недискримінацію», що по факту приводить до порушення рівності прав у суспільстві. Зокрема, вчена наголошує: «Останнім часом відбувається певне розширення у розумінні рівності, що несе певні необґрунтовані привілеї окремим категоріям громадян, і це пов'язується з питаннями недискримінації і толерантності. ...Усе вказане прикривається, зокрема темою терпимості й так званої «рівності» щодо прав і обов'язків, яка, згідно позиції правознавців, не означає «однакових прав та обов'язків» і не передбачає створення певним особам чи групам осіб якихось привілеїв, що дозволяли б порушувати закон» [230, с. 29]. Тобто, принцип рівності мав різне трактування на протязі розвитку суспільства, держави та права. Сучасний етап розвитку не є виключенням із цього правила – принцип рівності набуває нових змістовних значень з огляду на особливості розвитку суспільства, держави і права. І як завжди, консервативні уявлення про рівність зіштовхуються із новими уявленнями. У зв'язку із цим, авторка робить невтішний висновок: «З огляду на сучасні тенденції до розширення розуміння поняття рівності, що пов'язується із питаннями недискримінації і толерантності, дана категорія не є однозначною» [230, с. 32].

На складність дослідження «рівності» та «принципу рівності» у праві звертає увагу М. А. Бурдоносова, яка зазначає: «Рівність, на перший погляд, здається досить зрозумілою та простою теоретичною категорією, яку надзвичайно важко втілити в повній мірі та забезпечити на практиці. А в поєднанні з ідеями справедливості та свободи відбувається ускладнення їх змістів» [37, с. 31]. Розкриваючи зміст поняття «рівноправ'я» вчена стверджує, що в змісті цього поняття можна виділити три компоненти: «1) формально-юридичну рівність, що випливає із сутності права як загальної міри свободи та справедливості, встановленої державою таким чином, щоб свобода одного не обмежувала свободи іншого; 2) рівноправ'я, тобто рівність прав та обов'язків, рівні юридичні можливості суб'єктів для участі в соціальному житті; 3) рівний захист перед законом в аспекті реалізації

механізмів рівноправ'я» [37, с. 32]. Узагальнюючи ж своє дослідження М. А. Бурдоносова робить три висновки:

- перший полягає в тому, що «рівність є однією з важливих та фундаментальною конституційних вимог, що входить до концепції верховенства права» [37, с. 33];

- другий – в тому, що принцип рівності є «комплексним поняттям, яке в поєднанні з ідеями справедливості та свободи утворює складну конструкцію» [37, с. 33];

- третій – в тому, що з точки зору правового регулювання «нерівність є інструментом, за допомогою якого можна диференційовано компенсувати соціальні обмеження певних осіб» [37, с. 33].

Іншими словами, можна стверджувати, що «рівність» та «принцип рівності» є правовими явищами, без яких немислима жодна сучасна держава, втім їх реалізація на практиці потребує балансу із іншими високоморальними ідеями суспільства – «свобода» і «справедливість», а також іноді вимагає від держави використання «нерівності» як компенсаційного регулятора суспільних відносин. Що додатково підтверджує складність реалізації рівності та принципу рівності в правовідносинах сучасних держав світу.

До *другої групи* публікацій, присвячених рівності в праві та написаних за останні десять років, відносяться наукові статті, в яких розкриваються особливості реалізації принципу рівності в судових процесах, в тому числі в адміністративному судочинстві. Так, Ж. М. Мельник-Томенко зазначає, що «в рамках судового процесу принцип рівності деталізується у нормативних приписах, а його зміст об'єктивується специфікою процесуальних відносин» [126, с. 57], коли ж мова йде про адміністративне судочинство, то, на думку вченої, «у адміністративному процесі принцип рівності має ряд особливостей, зумовлених природою цього виду судочинства» [126, с. 57].

Вчена достатньо вдало розкриває дискусію, яка точиться навколо змістовного наповнення принципу рівності в межах судових процесів, втім висновки дослідника звелися до того, що він погоджується із інтерпретацією

розуміння принципу рівності, який запропонував в 2012 році КСУ у одному із своїх рішень, а саме: «Кожен, тобто громадянин України, іноземець, особа без громадянства, має гарантовані державою рівні права на захист прав і свобод у судовому порядку та на участь у розгляді своєї справи у визначеному процесуальним законом порядку у судах усіх юрисдикцій, спеціалізацій та інстанцій, у тому числі й особа, яка засуджена і відбуває кримінальне покарання в установах виконання покарань» [126, с. 59; 194].

Тобто, запропонувавши спектр різноманітних думок та розгалужені визначення змістовного наповнення принципу рівності в науковій літературі, Ж. М. Мельник-Томенко уникнула висловлювання власної думки та власної аргументації щодо цих наукових підходів.

В. Кройтор запропонував загально-філософські підходи до визначення рівності у правосудді [98]. Так, вчений на один щабель розміщує категорії «рівність» і «справедливе правосуддя» та констатує, що «з поняттям рівності в правосудді, пов'язані засади рівності учасників судового процесу перед законом і судом та процесуальної рівності (рівноправності) сторін» [98, с. 41]. На підставі аналізу думок представників філософії, права та філософії права, вчений робить висновок, що «засада рівності учасників судового процесу перед законом і судом пов'язана з правом чи гарантіями на доступ до правосуддя, на справедливий суд та означає однакове застосування судом закону до всіх учасників судового процесу та відповідно до мети правової норми, неупереджене ставлення суду до всіх учасників судового процесу та забезпечення їм рівних процесуальних прав» [98, с. 45]. З чим повністю погоджуємось. Автор також розмірковує та наділяє змістом такі категорії як «диференційована правова рівність» та «справедлива правова нерівність» [98, с. 47], що додатково підтверджує складність теми дослідження, яка присвячена принципу рівності учасників процесу перед законом і судом.

Е. Юрков, намагаючись розкрити сутність рівності як стандарту адміністративного судочинства, звертає увагу на те, що «одним із основоположних стандартів, який потребує додаткового ґрунтовного аналізу

та вивчення, є забезпечення рівності усіх учасників судового процесу перед законом і судом» [240, с. 95]. Термін «стандарт» має декілька визначень у сучасному світі та чинному законодавстві, а тому його використовувати стосовно принципу рівності вважаємо сумнівною справою. Наприклад, в Законі України «Про стандартизацію» [183] стандарт визначається як «нормативний документ, заснований на консенсусі, прийнятий визнаним органом, що встановлює для загального і неодноразового використання правила, настанови або характеристики щодо діяльності чи її результатів, та спрямований на досягнення оптимального ступеня впорядкованості в певній сфері» [183]. Скоріш за все, Е. Юрков використовував термін «стандарт» у іншому значенні, принцип рівності не є нормативним документом. Наприклад, у Сучасному тлумачному словнику української мови пропонується таке визначення: «Стандарт – норма, зразок, мірило» [221, с. 828]. Якщо в цьому значенні розглядати принцип рівності, то «стандарт» як мірило, на яке рівняються, не потребує додаткового ґрунтовного аналізу та вивчення, бо він – ідеальний результат, на який рівняються. Не маючи принципових зауважень до змісту статті Е. Юркова, вважаємо що термін «стандарт» використовується його публікації не за призначенням. В цілому ж вчений обґрунтовує наступний висновок: «Рівність сторін та учасників в адміністративному судочинстві є складним та комплексним явищем, яке включає можливість реалізації права на судовий розгляд, участі у спорі, користування своїми процесуальними правами. Реалізація рівності в адміністративному судочинстві також тісно пов'язана із загальновизнаними засадами недискримінації та змагальності сторін, що додатково свідчить про неможливість існування даного стандарту автономно» [240, с. 99]. Тобто вчений визнає той факт, що принцип рівності в адміністративному судочинстві, по-перше, розповсюджується не тільки на учасників адміністративного процесу, а й на адміністративний суд (особливо в питаннях недискримінації), по-друге, стосується не тільки стадії судового розгляду і прийняття судового рішення, а й торкається питань доступу до

адміністративного правосуддя та виконання судових рішень, по-третє, тісно зв'язаний із реалізацією інших видів принципів адміністративного судочинства (він не може реалізовуватись у відриві інших принципів, тобто «автономно»).

В. Сердюк, В. Любарський та Р. Скриньковський запропонували диференціацію принципу рівності перед законом і судом в судочинстві та окремо характеризують особливості «рівності перед законом» та «рівності перед судом» [207, с. 1043-1048]. За результатами дослідження ними було запропоновано наступний висновок: «Теоретичний аналіз реалізації такої засади правосуддя як рівність перед законом і судом дозволяє зробити висновок про те, що її ефективне використання в Україні здійснюється ще не повною мірою. У даний час ...необхідно удосконалити процесуальне законодавство з метою створення ...єдності судової практики» [207, с. 1047].

До *третьої групи*, на нашу думку, слід віднести публікації, які стосуються діяльності суб'єктів владних повноважень (суб'єктів публічного адміністрування) та питань дотримання ними принципу рівності перед законом. Наприклад, в цьому контексті Т. Чехович зосереджує свою увагу не на розкритті змісту принципу рівності в адміністративному судочинстві, а на розкритті адміністративного судочинства як гарантії дотримання і забезпечення принципу рівності перед законом [233]. Тобто, предмет дослідження статті співпадає із нашим предметом дослідження дисертації, але з методологічної точки зору проблематика розглядається під іншим кутом, що дозволяє отримати не тільки цікаві, а й корисні для розвитку адміністративного права та процесу результати. Відповідно Т. Чехович пропонує низку супутніх та остаточних висновків щодо гарантування принципу рівності перед законом, зокрема:

- «У Кодексі адміністративного судочинства України не передбачено окремих процедур, окремого порядку розгляду такої категорії адміністративних справ, як порушення принципу рівності у рішеннях, діях чи бездіяльності суб'єктів владних повноважень. З чого робимо висновок, що

такі справи мають розглядатись у загальному порядку» [233, с. 128]. Тобто, публічно-правові спори, які пов'язані з порушенням суб'єктом владних повноважень принципу рівності перед законом при винесенні рішення, вчиненні дій чи бездіяльності, розглядаються автором статті як предметна юрисдикція адміністративних судів;

- «як свідчать численні матеріали, розміщені у різноманітних засобах масової інформації, простежити ефективність захисту прав і свобод громадян у такий спосіб дуже важко через відсутність у відкритому доступі офіційних оглядів й аналізів національної судової практики у цій сфері, відсутність даних моніторингу й статистики розгляду таких справ українськими адміністративними судами, ускладнений пошук текстів рішень» [233, с. 128]. Тобто, адміністративне судочинство як гарантія дотримання принципу рівності перед законом взагалі випадає із кола уваги як теоретиків, так і практиків, що суттєво ускладнює аналіз досконалості чи недосконалості адміністративно-правового механізму дотримання принципу рівності в Україні;

- «складність доведення фактів порушення принципу рівності, фактів дискримінації ...зумовлене відсутністю надійного нормативно-правового забезпечення рівності громадян перед законом» [233, с. 128]. Тобто, принцип рівності, як ми відмічали в підрозділі 1.1 дисертації, має безліч відтінків свого правового прояву в залежності від сфери його реалізації. Законодавець же, декларуючи принцип рівності перед законом і судом на конституційному рівні та на рівні інших галузей права, не завжди розкриває правові механізми його забезпечення, через що на практиці виникають правові ситуації, які потребують офіційного тлумачення. В цьому сенсі, погоджуємось із Т. Чехович, адже Україна відноситься до країн із континентальною правовою системою, де якість змісту нормативно-правових актів мінімізує необхідність здійснення офіційного тлумачення норм законів та використання судового прецеденту. По факту ж ми бачимо інше – в національній правовій системі

набули широко використання як офіційне тлумачення норм права, так і елементи судового прецедентного права.

До *четвертої групи* публікацій в періодичних виданнях слід віднести публікації присвячені дотриманню принципу рівності в адміністративно-деліктному законодавстві. Таких публікацій, на жаль, замало, але достатньо поглиблено ця проблематика розглядалась у публікації І. Д. Пастух. Вчений наполягає на тому, що «враховуючи загальнообов'язковий характер принципу рівності перед законом, його прояв має знаходити своє відображення при притягненні до адміністративної відповідальності, його процедури та при визначенні правового статусу її учасників, а отже – при реалізації завдань провадження в справах про адміністративні правопорушення» [150, с. 146]. Автор аналізує окремі положення чинного КУпАП з точки зору – порушують чи «ні» вони вимогу конституційного принципу рівності осіб перед законом і судом. І доходить висновку, що в КУпАП є положення:

- які, на перший погляд, порушують даний принцип, але по суті не суперечать принципу рівності в адміністративно-деліктному праві (наприклад, норми, які обмежують коло осіб, до яких застосовується адміністративний арешт);
- які порушують конституційний принцип (в якості прикладу наводяться положення ст. 15 КУпАП).

На підставі цього І. Д. Пастух робить висновок: «Можна констатувати, що незважаючи на задекларований в Основному Законі принцип рівності перед законом, у законодавстві про адміністративні правопорушення містяться норми, що не завжди йому відповідають, і, як наслідок, потребують редагування з боку законодавця, щоб стандарти рівності перед законом і судом під час розгляду справ про адміністративні правопорушення встановлювали та гарантували його реалізацію» [150, с. 148].

Отже, в адміністративному праві та процесі через його розгалуженість (велика кількість специфічних правових інститутів) дослідження принципу

рівності та особливостей його реалізації у сфері адміністративних правовідносин досліджене нерівномірно. Лише останнім часом активізувалися дослідження не тільки змісту принципу рівності учасників адміністративного процесу перед законом і судом, а й особливостей адміністративно-правового забезпечення його реалізації. Всі інші сфери адміністративно-правового регулювання (міграційне право, адміністративно-деліктне право, адміністративне процедурне право та ін.) залишаються мало дослідженими з точки зору дотримання і забезпечення у відповідних правовідносинах принципу рівності.

Висновки до розділу 1

На підставі визначення та характеристики теоретичних засад дослідження принципу рівності у адміністративному праві можна констатувати наступне.

1. Доведено, що у сучасному адміністративному праві України виникли передумови для його поділу на три частини (підгалузі) – матеріальне, процедурне і процесуальне адміністративне право. У зв'язку і з цим, наголошено, що принцип рівності по різному проявляє себе в матеріальному, процедурному та процесуальному адміністративному праві.

2. Принцип рівності в матеріальному адміністративному праві має такі особливості: 1) носить загальний характер для таких суб'єктів адміністративного права як приватні особи та публічні службовці; 2) обмежує свавілля суб'єктів владних повноважень, адже розповсюджується на правотворчу та правозастосовну діяльність суб'єктів публічного адміністрування, які повинні у своїй діяльності дотримуватись вимог даного принципу.

3. Принцип рівності в адміністративному процедурному праві має наступні особливості: 1) обмежується сферою процедурного адміністративного провадження та реалізується виключно в процедурних

правовідносинах; 2) адресується всім учасникам процедурних правовідносин, але стосується виключно правил участі у адміністративній процедурі учасників провадження (наприклад, для уникнення зловживань процедурними правами).

4. Принцип рівності в адміністративному процесуальному праві характеризується такими особливостями: 1) проявляється в сутності судового контролю за суб'єктами владних повноважень; 2) позначається на взаємовідносинах між учасниками судового процесу; 3) відображається на взаємовідносинах, що виникають між учасниками судового процесу та адміністративним судом.

5. Сучасні уявлення про систему принципів адміністративного права, які представлені в наукових джерелах, є суперечливими, адже сформовані під впливом таких факторів як: предмет, мета і завдання дослідження; використання відповідної методології та категоріального апарату; розмаїття наукових підходів до визначення одного і того ж правового явища; вплив процесу євроінтеграції не тільки на зміст адміністративного законодавства, а й на світогляд науковців, що досліджують адміністративно-правові явища тощо. В таких умовах принцип рівності перед законом і судом перестає бути предметом дослідження на загальнотеоретичному адміністративно-правовому рівні та перетворюється в предмет дослідження, який викликає зацікавленість лише на рівні окремих підгалузей чи правових інститутів адміністративного права (наприклад, в сфері адміністративного судочинства, публічної служби, адміністративної процедури тощо).

6. Запропоновано для аналізу системи принципів адміністративного права та визначення в ній принципу рівності перед законом і судом використовувати три критерії: а) поділ усіх учасників адміністративних правовідносин на приватних осіб і суб'єктів публічного адміністрування; б) поділ адміністративного права на три частини – матеріальну, процедурну і процесуальну; в) розмежування «принципів права» (тобто принципів правового регулювання) та «правових принципів» (тобто принципів, які

закріплені в нормах права для належного функціонування інших систем, організацій чи структур, зокрема принципи державної служби, принципи належного врядування і ін.).

Ці характерні особливості сучасного адміністративного права, на наше переконання, слід врахувати у розумінні принципу рівності, який поділяється на:

- принцип рівності перед законом як загальний адміністративно-правовий принцип, який є складовою принципу верховенства права (принцип матеріального адміністративного права);

- рівності перед законом і суб'єктом публічного адміністрування, який розглядає справу в межах адміністративної процедури (принцип процедурного адміністративного права);

- рівність учасників адміністративного процесу перед законом і судом, який розглядає публічно-правовий спір в межах адміністративного судочинства (принцип процесуального адміністративного права).

7. Проблематика рівності у праві та принципу рівності як правового явища досліджувалась на рубежі XX і XXI століть переважно в філософії права, теорії права та конституційному праві, що обумовлювалося прийняттям у 1996 році Конституції України, яка передбачала принцип рівності в якості основоположної засади функціонування держави та розвитку національного права (М. М. Гуренко, Т. М. Заворотченко, Л. В. Леонтєва, І. Й. Магновський, О. А. Михайлюк, І. К. Похловська, Т. І. Фулей і ін.). В адміністративному праві принцип рівності досліджувався лише в контексті аналізу адміністративно-правових гарантій або принципів адміністративного права (Б. Д. Мартиненко, Е. О. Олефіренко, О. В. Пабат і ін.).

8. В період з 2009 по 2013 роки адміністративісти торкалися проблематики принципу рівності лише в контексті більш загальних досліджень, а тому фрагментарно розкривали його зміст та особливості реалізації в наукових працях (П. О. Баранчик, С. А. Бондарчук, О. О.

Гаврилюк, І. С. Колеснікова, А. С. Кравцов, К. А. Сергієнко, В. Д. Солдатова). Більш ґрунтовно та всебічно було розкрито принцип гендерної рівності в кадровій політиці органів внутрішніх справ у дисертаційному дослідженні В. В. Кириченко.

9. Період з 2014 року по сьогодні відзначився тим, що в науці адміністративного права сформувалося декілька напрямів дослідження принципу рівності:

а) дотримання принципу рівності в рішеннях, діях і бездіяльності суб'єктів владних повноважень (наприклад, Т. Чехович);

б) проблеми дотримання рівності в адміністративно-деліктному праві (наприклад, І. Д. Пастух);

в) розуміння змісту та сфер реалізації принципу рівності в адміністративному судочинстві (наприклад, В. Кройтор, В. Любарський, Ж. М. Мельник-Томенко, В. Сердюк, Р. Скриньковський, Е. Юрков і ін.).

РОЗДІЛ 2. АДМІНІСТРАТИВНИЙ ПРОЦЕС ЯК СФЕРА РЕАЛІЗАЦІЇ ПРИНЦИПУ РІВНОСТІ УСІХ УЧАСНИКІВ АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРОЦЕСУ ПЕРЕД ЗАКОНОМ І СУДОМ

2.1 Адміністративний процес як сфера реалізації принципу рівності: історичні та сучасні наукові підходи до змісту

В плані дисертації не виділявся окремий підрозділ, присвячений особливостям методології дослідження, втім, окреслення методологічних підходів до адміністративного процесу (що суттєво впливає на об'єм нашого дослідження) в межах цього підрозділу роботи вважаємо необхідним кроком для розуміння логіки проведеного аналізу і формування остаточних висновків дисертації.

Отже, перше на що хочемо звернути увагу, це існування в теорії адміністративного права великої кількості концепцій щодо визначення адміністративного процесу та його співвідношення із поняттям «адміністративна процедура». На кожному етапі історичного розвитку адміністративного процесуального законодавства по чергово на нього мала вплив якась одна із існуючих концепцій. Наприклад, під час прийняття КАС України домінувала в теорії адміністративного права широка концепція адміністративного процесу, що і стало причиною відмови від назви кодифікованого акту «Адміністративний процесуальний кодекс України». Під час розробки і прийняття Закону України «Про адміністративну процедуру» [173] в теорії адміністративного права домінувала вузька концепція адміністративного процесу, що відобразилось на змісті нормативно-правового акту. Отже, концепції адміністративного процесу час від часу конкурують між собою за вплив на розвиток адміністративного законодавства. Тому знання теорії про адміністративний процес збагачує дослідника тими знаннями, які не відображені в положеннях чинного законодавства, але можуть мати суттєвий вплив на подальший його розвиток.

Друге, на що хочемо звернути увагу, це те, що даній тематиці в науці адміністративного права та процесу було приділено достатньо уваги, а тому повторювати певні дискусії, що мали місце десять – двадцять років тому, не бачимо сенсу. Найбільш обґрунтованими, з нашої точки зору, є позиції (концепції), які запропонували свого часу на рівні докторських дисертацій О. В. Кузьменко «Адміністративний процес у парадигмі права» [101] та О. І. Миколенко «Місце адміністративного процедурного права в системі юридичних знань та системі права України» [127]. Важливими для розуміння дискусії щодо змістовного наповнення поняття «адміністративний процес» є також:

- монографії: О. В. Кузьменко «Теоретичні засади адміністративного процесу» [99]; О. І. Миколенко «Теорія адміністративного процедурного права» [128];

- підручники та навчальні посібники: О. М. Бандурка і М. М. Тищенко «Адміністративний процес» [23]; А. Т. Комзюк, В. М. Бевзенко та Р. С. Мельник «Адміністративний процес України» [87]; О. В. Кузьменко, Т. О. Гуржій «Адміністративно-процесуальне право України» [100]; Е. Ф. Демський «Адміністративне процесуальне право України» [51] та ін.

Ознайомлення із цими науковими джерелами дає загальне уявлення щодо дискусію, яка відбувалася і сьогодні відбувається між різними науковими школами адміністративного права щодо визначення змісту поняття «адміністративний процес».

Вважаємо, що всі концепції адміністративного процесу мають право на існування, бо кожна із них супроводжується достатнім переліком аргументів та доказів. Зі свого боку, хочемо запропонувати власні міркування щодо змісту адміністративного процесу через призму теми нашого дослідження, яка звучить – «принцип рівності усіх учасників адміністративного процесу перед законом і судом: зміст та особливості реалізації».

Отже, пропонуємо проаналізувати три, найбільш розповсюджені підходи до визначення адміністративного процесу: 1) широкий; 2) юрисдикційний; 3) вузький.

Широка концепція адміністративного процесу з'явилася в результаті впливу досягнень теорії кримінального процесуального права та теорії цивільного процесуального права на загальну теорію права. В свою чергу, загальна теорія права систематизувавши знання про класифікацію норм права та правовідносин почала розповсюджувати (використовувати, експортувати) ці узагальнені підходи і в інших галузях права. Не стало виключенням в цьому сенсі і адміністративне право, яке, по-перше, ніколи не мало такого поділу на матеріальні і процесуальні норми, які використовуються в цивілістичних та кримінальних галузях права, по-друге, до 2005 року було позбавлене адміністративного судочинства як важливого елементу його системи.

Як результат, в 90-х роках адміністративісти побачили, що радянський і пострадянський адміністративно-правовий світогляд не відповідає і не пояснює демократичні процеси, що почали відбуватися як в суспільстві, так і в процесі державотворення, втім, необхідність такого пояснення залишалася (це потрібно було і для подальшого розвитку науки і для вдосконалення освітнього процесу з дисципліни «Адміністративне право»). Виходом із критичної ситуації стала загальна теорія права, яка пропанувала просту і зрозумілу класифікацію норм права і правовідносин на два види – матеріальні і процесуальні. Тому, широка концепція адміністративного процесу є результатом запозичення конструктів, які пропанувала на той час загальна теорія права. Лише на перший погляд здається, що запозичення класифікації норм права на матеріальні і процесуальні, позбавило адміністративістів від теоретичних проблем, навпаки, запозичення класифікації, яка чудово себе проявляла при поясненні цивільно-правових та кримінально-правових явищ, породила нову хвилю дискусій у теорії адміністративного права. Розкриємо цю проблематику більш предметно.

В адміністративному праві є багато норм, які не просто фіксують об'єм компетенції того чи іншого органу виконавчої влади, а передбачають порядок (послідовність) її реалізації. Відповідно, адміністративісти (будучи впевненими, що всі норми поділяються лише два види – матеріальні і процесуальні):

- по-перше, почали дискутувати стосовно того, до якої групи належать норми адміністративного права, які регламентують порядок реалізації компетенції органами виконавчої влади;

- по-друге, розділилися на дві групи – одні вважали, що такі норми є за своєю правовою природою матеріальними, а інші – процесуальними.

Відповідно ті, хто зайняв позицію, що норми адміністративного права, які регламентують порядок реалізації компетенції органами виконавчої влади, є процесуальними, стали представниками концепції широкого адміністративного процесу, тому що будь-яку норму організаційного (динамічного) характеру вони автоматично відносили до процесуальних норм права.

Друга група науковців пішла іншим шляхом – вони виходили із того, що юридичний процес реалізується виключно судами та в межах правосуддя, а тому стверджували, що норми адміністративного права, які регламентують порядок реалізації компетенції органами виконавчої влади, є матеріальними. Відповідно їх відносили до представників вузької концепції адміністративного процесу.

На нашу думку, проблема тут в іншому – намагаючись відповідати вимогам загальної теорії права, адміністративісти сприяли штучному викривленню теорії адміністративного права, коли специфічну групу адміністративно-правових норм і правовідносин (мова йде про процедурні норми і правовідносини) безпідставно відносили або до групи матеріальних, або до групи процесуальних правових явищ.

Це історичний приклад, коли загальна теорія права може негативно впливати на розвиток інших галузевих юридичних наук. І головна причина

такого негативного впливу – ігнорування специфіки досягнень і розвитку одних галузей права, та штучне перебільшення значимості інших. Якщо загальна теорія права в подальшому претендує на статус «загальної теорії» для всіх галузей права, то вона повинна переглянути свої методологічні можливості та цільові установки.

Отже, широка концепція адміністративного процесу відносила до нього все, що стосувалося практичної реалізації компетенції суб'єкта публічного адміністрування та правового статусу приватної особи (порядок прийняття нормативно-правових актів та актів індивідуальної дії, реалізацію контрольно-наглядових повноважень, надання адміністративних послуг і ін.).

Які проблеми це породжувало? По-перше, на загальнотеоретичному рівні розмивався зміст терміну «юридичний процес», на підставі чого почали з'являтися праці, в яких обґрунтовувалась доцільність визнання «бюджетного процесу», «митного процесу», «законодавчого процесу» і інших видів процесів в якості видів юридичного процесу. По-друге, виникала необхідність відмежування «правосуддя» як форми юридичного процесу від інших видів процесів, а тому все частіше на законодавчому рівні та в науковій літературі у використанні проваджувався термін «судовий процес».

Якщо б широка концепція адміністративного процесу була взята за основу в нашому дослідженні, то це значно розширило б предмет дослідження, адже тоді довелося б розкривати специфіку реалізації принципу рівності не тільки в межах адміністративного судочинства, а і в межах процедурних адміністративних проваджень та в межах провадження в справах про адміністративні правопорушення.

Друга концепція це концепція юрисдикційного адміністративного процесу. Перші обґрунтування даної концепції з'явилися ще в 60-х роках минулого століття в рамках радянського адміністративного права. Ми вже наголошували на тому, що адміністративне судочинство як явище правової дійсності було взагалі відсутнє в радянській правовій системі, а в сучасній Україні з'явилося лише у 2005 році. Натомість, в радянському

адміністративному праві сформувався інститут адміністративної відповідальності та передбачався порядок притягнення осіб до адміністративної відповідальності. Власне цей факт і став підставою для виникнення юрисдикційної концепції адміністративного процесу, адже доводилась думка, що порядок притягнення осіб до адміністративної відповідальності регулюється процесуальними нормами. Ця концепція не зникла з розвалом радянської правової системи, адже достатньо вдало впліталась у зміни, що відбувалися в адміністративному законодавстві у перші двадцять років незалежності. Тобто, коли з'явилися адміністративні суди та нормативно-правовий акт, який передбачав порядок здійснення адміністративного правосуддя, представники юрисдикційної концепції заявили, що юридичний процес не обмежується виключно юрисдикційною діяльністю судів, він охоплює і юрисдикційну діяльність органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування. Відповідно, провадження в справах про адміністративні правопорушення та адміністративне судочинство стали розглядати як елементи структури адміністративного процесу.

В чому недоліки цієї концепції? По-перше, термін «юрисдикційна діяльність» має безліч визначень, а тому постійно виникали дискусії стосовно того, чи є той чи інший порядок реалізації владних повноважень процесом чи «ні». Наприклад, розгляд скарг в адміністративному порядку, з одного боку, має певні ознаки для того, щоб іменуватись юрисдикційною діяльністю, а з іншого, має ознаки, які свідчать про зворотній висновок. Теж саме можна сказати з приводу державного контролю, адже він охоплюється поняттям «захід адміністративного примусу», втім, як правило, передусе порушенню провадження про притягнення особи до юридичної відповідальності (дисциплінарної, адміністративної і ін.). Тобто виникають проблеми із ідентифікацією змісту поняття «юрисдикційна діяльність», що розмиває і поняття «адміністративний процес». Проблема визначення статусу провадження в справах про адміністративні правопорушення сьогодні ще не

вирішена ні на теоретичному, ні на законодавчому рівнях. Єдине, що можна сказати (і на це вже зверталась увага в попередніх положеннях дисертації) в Проекті Кодексу про адміністративні проступки (далі – Проект КпАП), зазначається, що дане провадження відноситься до процедурних адміністративних проваджень.

По-друге, юрисдикційна концепція адміністративного процесу у історії розвитку адміністративного права мала позитивний ефект, адже пояснювала та розкривала особливості «динамічних» адміністративно-деліктних правових явищ, тоді як інші концепції їх ігнорували. Втім, з появою Закону України «Про адміністративну процедуру» [173] та виникненням концепції поділу норм і правовідносин адміністративного права на три види – матеріальні, процедурні і процесуальні, вона втратила методологічне значення, адже виникла необхідність розмежування процедурних і процесуальних адміністративних проваджень. Провадження в справах про адміністративні правопорушення, перебуваючи довгий час у невизначеному статусі, лише недавно розпочало свій офіційний рух до процедурних адміністративних проваджень. Відмежування ж провадження в справах про адміністративні правопорушення від адміністративного процесу, дозволяє зосередитись і науковцям, і законодавцю на визначенні адміністративного процесу у вузькому значенні.

Якби ми взяли за основу юрисдикційну концепцію адміністративного права, то нам довелося б розглядати особливості реалізації принципу рівності не тільки в адміністративному судочинстві, а й в провадженні в справах про адміністративні правопорушення.

Вузька концепція адміністративного процесу час від часу простежувалась в науковій літературі в період з 1991 по 2005 роки, коли обґрунтовувалась необхідність запровадження в Україні адміністративного правосуддя. Втім, більш обґрунтованою вона стала після набрання чинності КАС України. Нагадаємо, що в момент прийняття кодифікованого акту в середовищі адміністративістів домінувала широка концепція

адміністративного процесу, а тому окремі положення першої редакції КАС України були піддані критиці. Зверталась увага на визначення термінів, які закріплювалися в ст. 3 КАС України. Наприклад, «адміністративний процес» визначався наступним чином: «Адміністративний процес – правовідносини, що складаються під час здійснення адміністративного судочинства» [79]. Це, до речі, ще одна концепція адміністративного процесу, коли адміністративний процес ототожнюють із правовідносинами, а не порядком розгляду адміністративної справи. Особисто ми не є прибічниками цієї концепції, адже тоді відбувається логічний взаємозв'язок між поняттями «режим (правовий режим)», як специфічної сукупності правового регулювання певної групи суспільних відносин, та «процес (судовий процес)», як сукупністю правовідносин, які складаються в певних окреслених законом специфічних умовах (обставинах) – в рамках адміністративного судочинства.

Виникають цікаві протиріччя теоретичного характеру:

- теорія права стверджує, що «правовідносини є результатом процесуального правового регулювання», тоді як положення КАС України встановлюють, що «правовідносини це результат здійснення адміністративного судочинства»;
- будучи результатом адміністративного судочинства, адміністративний процес перетворюється в похідну (додаткову, залежну) категорію від категорії «адміністративне судочинство»;
- на наше переконання, «адміністративний процес» це поняття, яке характеризує динаміку розгляду і вирішення адміністративної справи, тоді як автори КАС України характеризують «адміністративний процес» як категорію, яка фіксує статичні явища у праві.

Також в першій редакції КАС України пропонувалось визначення поняття «справа адміністративної юрисдикції (адміністративна справа)» [79]. Зміст самої дефініції викликав мало нарікань, втім, до терміну висловлювалось чимало нарікань.

По-перше, на відміну від терміну «адміністративна юстиція», термін «адміністративна юрисдикція» має широке тлумачення та сферу використання ніж сфера адміністративного судочинства. Адміністративна юрисдикція, як вид публічно-владної діяльності, здійснюється не тільки судами, а й органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування з метою притягнення особи до адміністративної відповідальності. Відповідно, вузьке тлумачення поняття «справа адміністративної юрисдикції» суперечить загальним напрацюванням теорії адміністративного права.

По-друге, термін «адміністративна справа» має поширення не тільки у сфері адміністративного судочинства, а й в провадженні в справах про адміністративні правопорушення та, навіть, в процедурних провадженнях (наприклад, в межах адміністративної процедури). Тобто, для пояснення сутності адміністративного судочинства законодавцем були обрані поняття, які є суперечливими за своїм змістовним наповненням.

Чи змінилася ситуація сьогодні?

Законодавець, при формуванні чинного КАС України відмовився від використання терміну «справа адміністративної юрисдикції», але залишив термін «адміністративна справа», який став узагальнюючим для всіх адміністративних проваджень (тобто і процедурних, і процесуальних), але в нормативно-правових актах його наповнюють своїм специфічним змістом в залежності від виду адміністративного провадження.

Також в чинному КАС України відмовились від терміну «адміністративний процес» та використовують термін «судовий процес», але продовжують його визначати як сукупність правовідносин.

Дивно, адже коли відсутні були об'єктивні причини для закріплення в 2005 році терміну «адміністративний процес» в КАС України, його внесли. А зараз, коли виникли всі об'єктивні для цього підстави, і в КАС України можна було б закріпити визначення адміністративного процесу у відповідності до вимог вузької концепції адміністративного процесу,

законодавець відмовився від цього (мабуть вирішивши не втручатися в теоретичні дискусії з проблем адміністративного права та процесу) і залишив термін «судовий процес».

Попередньо ми розкритикували визначення адміністративного процесу як сукупність правовідносин. Виникає логічне питання – що таке адміністративний процес з огляду на вищесказане нами?

По-перше, не можемо себе віднести до прибічників якоїсь однієї концепції адміністративного права. Всі вони, на нашу думку, мали позитивний вплив у історичному контексті на розвиток теорії адміністративного права про адміністративний процес. Втім, виходячи із теми дисертації та логіки її дослідження, вважаємо, що найбільший методологічний ефект буде отримано, якщо за основу буде взята вузька концепція адміністративного процесу.

По-друге, з самого початку виникнення поняття «юридичний процес» його пов'язували виключно із діяльністю суду і здійсненням правосуддя. Загальна теорія права довгий час рухалась в цьому напрямку. Втім, ігнорування специфіки адміністративно-правового регулювання, адміністративно-правових норм і правовідносин, призвело до того, що під тиском представників адміністративного права представники теорії держави і права почали все більше і більше розширяти зміст поняття «юридичний процес». Попередньо ми говорили про негативний вплив загальної теорії права на теорію адміністративного права. На жаль, був і зворотній негативний вплив, коли адміністративісти підштовхнули представників теорії держави і права викривляти загальнотеоретичні уявлення про юридичний процес. Сподіваємось, що в майбутньому теорія держави і права врахує і факт існування окрім матеріальних та процесуальних норм, ще й групи процедурних норм. Цей концепт не обов'язково розповсюджувати на цивільні і кримінальні науки, але при характеристиці адміністративних правовідносин або публічних правовідносин загальна теорія права на це обов'язково повинна звернути увагу.

По-третє, аналіз адміністративного процесу у вузькому значенні дозволяє зберегти загальнотеоретичні напрацювання до поняття «юридичний процес», знайти спільні ознаки у адміністративному, кримінальному, цивільному та інших видах юридичних процесів, а також виділити особливості, що притаманні виключно адміністративному процесу.

Адміністративний процес (згідно вузької концепції адміністративного процесу) є послідовною діяльністю адміністративного суду, яка передбачена адміністративним процесуальним законодавством (КАС України) щодо розгляду і вирішення публічно-правових спорів. У визначенні використані основні ознаки, що розкривають зміст та відмінності адміністративного процесу від інших видів юридичного процесу (судових процесів). Якщо взяти за основу монографію О. І. Миколенка [128, с. 170-182], в якій вчений пропонує перелік ознак, що притаманні адміністративному процесу, то можна виділити наступні його особливості.

1. Адміністративний процес являє собою послідовність процесуальних дій, етапів і стадій провадження, які передбачені адміністративним процесуальним законодавством. По суті, мова йде про те, що кожен юридичний процес має свою структуру, де, наприклад, стадії можуть збігатись, як це відбувається в адміністративному чи цивільному процесах, а можуть різнитись між собою, як це відбувається в адміністративному та кримінальному процесах. При цьому, відбувається певний рух – один етап змінюється іншим, одна стадія переходить в іншу. Відмінності між різними юридичними процесами забезпечує правове регулювання. Власне тому акцент робиться не тільки на «послідовності» дій, етапів і стадій провадження, а й на спеціальному режимі правового регулювання, в нашому випадку, адміністративного процесуального регулювання.

2. Адміністративний процес завжди пов'язаний із розглядом і вирішенням публічно-правового спору, який охоплюється предметною юрисдикцією. Тобто кожен юридичний процес характеризується своїм набором правових конфліктів, що вправі розглядати. Якщо, наприклад, мова

йде про кримінальний процес, то він пов'язаний із розглядом і вирішенням кримінальних правопорушень, а якщо про цивільний процес, то – із розглядом і вирішенням цивільних спорів та інших справ, передбачених ЦПК України.

3. Адміністративний процес зв'язаний із здійсненням адміністративного правосуддя, тобто розгляд та вирішення справ здійснюється виключно адміністративним судом. Наприклад, суди загальної юрисдикції вповноважені сьогодні вирішувати справи про адміністративні правопорушення, але їх діяльність в даному випадку характеризується не як «правосуддя», а здійснення адміністративно-юрисдикційної діяльності, яка притаманна й іншим публічно-владним суб'єктам (органам виконавчої влади та органам місцевого самоврядування).

4. Адміністративний процес здійснюється у передбачених КАС України процесуальних формах. Наприклад, ст. 12 КАС України закріплює такі процесуальні форми адміністративного судочинства – загальне і спрощене позовне провадження. Набір процесуальних форм не обмежується тільки формами адміністративного судочинства. До них відносяться: а) оформлення процесуальних документів; б) форми окремих етапів та стадій провадження; в) форми процесуальних дій учасників процесу тощо.

5. Адміністративний процес має свій специфічний набір учасників процесу. Навіть уніфікація таких процесів, як цивільний, адміністративний та господарський, яка відбулась в 2017 році, не змогла розробити єдиних критеріїв і підходів до учасників юридичного процесу. Кожен вид юридичного процесу має специфіку як стосовно визначення таких суб'єктів, так і стосовно їх процесуального статусу.

Отже, завершуючи дослідження в цьому підрозділі роботи, хочемо наголосити, що попри велику кількість концепцій розуміння адміністративного процесу, методологічне значення для розкриття теми нашої дисертації має вузька концепція адміністративного процесу. Зміст та особливості реалізації принципу рівності учасників процесу перед законом і

судом будуть в наступних положеннях дисертації розглядатися у відповідності до засад вузької (судової) концепції адміністративного процесу.

2.2 Місце принципу рівності перед законом і судом в системі гарантій адміністративного процесу

Проголошення в законодавстві певних ідеалів і конструкцій бажаних варіантів правовідносин ще жодним чином не є кінцевим результатом функціонування механізму правового регулювання. Весь комплекс заходів, що здійснюється державою у владний спосіб, і має на меті впорядкування суспільних відносин, приведення їх у бажаний для людини, суспільства і держави стан, призначений створити належні умови для найповнішого і найбезперешкоднішого режиму задоволення людиною її потреб та інтересів, реалізації визнаних за нею державою прав і свобод. Таким чином, все, що нормою права проголошується, відповідною діяльністю держави повинно бути гарантованим до реалізації і застосування у спосіб та у формах, визначених через законодавство. Так, М. В. Цвік, О. В. Петришин та інші вказують: «Гарантії правильного застосування права – це система економічних, політичних, ідеологічних, моральних і юридичних вимог, умов і засобів, спрямованих на правильне (законне й обґрунтоване) застосування права, охорону прав та інтересів суб'єктів у правозастосовному процесі» [57, с. 456], а Д. Д. Григор'єв зазначає: «Формальне закріплення правових норм не завжди гарантує їх ефективну реалізацію...високий рівень корупції, недовіра до судової системи та складні бюрократичні процедури значно знижують результативність правореалізаційних процесів. Таким чином, правова система часто демонструє розрив між нормою і практикою її застосування» [47, с. 22]. Отже, висновок впливає сам собою – у механізмі

правового регулювання, складовими якого є правореалізація (і правозастосування, як його форма), важливе місце мають посідати відповідні гарантії, метою яких є створення відповідних умов у примусовий спосіб або ж через відповідне переконання таких нормативних і організаційних умов, які б забезпечували такий рівень практичного втілення у життя приписів норм права, який в момент надання певним правилам поведінки нормативного характеру вбачався, як мета правового регулювання. Звідси ми спробуємо піддати критичному аналізу той, який існує в науці підхід до визначення структури механізму правового регулювання. Зокрема, у виданні за редакцією В. В. Галуцька зазначають: «Сучасна юридична наука характеризується наявністю двох підходів до визначення формальних елементів механізму правового регулювання. Перший – широкий, що визначається множинністю елементів, зокрема норм права, юридичних фактів, правовідносин, тлумачення норм права, реалізацією норм права, законністю; правовою культурою і правосвідомістю, правомірною та протиправною поведінкою, юридичною відповідальністю. Другий – вузький, що включає лише деякі з вищезазначених елементів, наприклад норми права, індивідуальні акти, правовідносини, правореалізацію та законність» [12, с. 212]. Ми цілком погоджуємося, що до механізму правового регулювання, зважаючи на кінцеву мету його практичного функціонування, варто включати реалізацію норм права, адже цей факт рівною мірою визнається і прибічниками широкого та й вузького розуміння структури такого механізму. Дійсно, без правореалізації сам механізм правового регулювання втрачає діяльнісну складову і перетворюється на юридичну фікцію. Не дарма О. Ф. Скакун визначає механізм правового регулювання, як «процес переходу нормативності права в упорядкованість суспільних відносин, який здійснюється суб'єктами правового регулювання за допомогою системи правових засобів, способів і форм з метою задоволення суспільних і приватних інтересів учасників суспільних відносин, забезпечення правопорядку» [211, с. 262]. В. Я. Кикоть, в свою чергу, зауважує: «Механізм

показує, як саме здійснюється правове опосередкування (нормування, регулювання, охорона та захист) суспільних відносин, як суспільні відносини, зокрема й ті, що складаються в адміністративно-публічній сфері, стають правовідносинами» [219, с. 21]. М. С. Кельман та О. Г. Мурашин визначають механізм правового регулювання як «єдину систему правових засобів, за допомогою яких здійснюється результативне правове впорядкування суспільних відносин та подолання перепон, які стоять на шляху задоволення інтересів суб'єктів права» [68, с. 372]. Ці тези наочно демонструють, що метою механізму правового регулювання є трансформація (переведення) норм права із статичного стану у стан реалізації у відповідних правовідносинах. І, навіть не просто у реалізацію, а у таку, яка передбачена самими нормами права, як ідеальна модель побудови поведінки учасників конкретних правовідносин під час реалізації конкретних прав і свобод і виконання відповідних юридичних обов'язків. При цьому маємо розуміти, що у механізмі правового регулювання структурно містяться категорії кількох порядків, які, до речі, не всіма науковцями одностайно визнаються. Так, І. Лукасевич-Крутник, доходячи до визначення структури механізму правового регулювання визначає два наукові підходи і зазначає: «Широкий підхід, відповідно до якого означений механізм охоплює значну сукупність елементів, що приймають участь у процесі впорядкування суспільних відносин: 1) норми права; 2) нормативно-правовий акт; 3) юридичні факти; 4) правовідносини; 5) тлумачення; 6) реалізація права; 7) законність; 8) правосвідомість; 9) правова культура; 10) правомірна поведінка; 11) протиправна поведінка; 12) юридична відповідальність. Другий спосіб визначення елементної будови механізму правового регулювання є вузьким та включає в себе лише ті елементи, які складають основу регулятивної функції права. До них відносять: 1) норми права; 2) нормативно-правові акти; 3) правовідносини; 4) реалізацію права; 5) законність» [116, с. 81]. Попри включення до механізму правового регулювання у обох випадках структурної частини – реалізації права, ми вбачаємо певну недосконалість у

елементній побудові механізму правового регулювання, яка полягає у відсутності гарантій такої реалізації норм права, яка була передбачена самим нормативно-правовим актом, відповідною нормою права. Наприклад, існування правил дорожнього руху, зокрема встановлення певних заборон водіям транспортних засобів, протиправна поведінка водія, яка полягає у їх порушенні, без відповідної юрисдикційної діяльності уповноважених правоохоронних органів у цих суспільних відносинах через відповідні адміністративні акти чи через інші юридичні дії управлінського характеру із запобігання, встановлення факту вчинення та припинення правопорушення із подальшим притягненням особи, що вчинила адміністративне правопорушення до адміністративної відповідальності, так і залишиться статичним приписом законодавства, що моделює ідеальну конструкцію правовідносин. В свою чергу, Закон України «Про правотворчу діяльність» [182] визначає певні вимоги, яким, наприклад, підзаконний нормативно-правовий акт повинен відповідати та техніку нормотворення. Встановлення таких вимог має на меті відповідність нормативно-правового акту, що видається суб'єктом правотворчої діяльності, принципам правотворчої діяльності і потребам суспільних відносин у їх нормативному впорядкуванні. Відповідно, без гарантій такої відповідності, вимоги, що встановлюються законодавством про правотворчу діяльність, так і залишаться «вимогами на папері». Щоб уникнути такої фікції, Закон України «Про правотворчу діяльність» [182] встановлює (ст. 53) засади державної реєстрації підзаконних нормативно-правових актів, серед яких «проведення юридичної (правової) експертизи на предмет їх відповідності: Конституції та законам України; міжнародним договорам України, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України, зобов'язанням України у сфері європейської інтеграції та праву Європейського Союзу (*acquis* ЄС); практиці Європейського суду з прав людини; правилам техніки нормопроекування» [182]. Тобто вимога норми права до характеру поведінки адресата не просто встановлюється як мета, а й гарантується певною владною діяльністю

відповідних уповноважених суб'єктів. Виходячи із таких міркувань, можемо припустити, що до структури механізму правового регулювання необхідно включати гарантії належної реалізації норми права, яка полягає у додержанні, використанні, виконанні і застосуванні норми права відповідно до її змісту. Як принагідно з цього приводу зазначає А. Фокіна: «Права людини не є абстрактними концепціями, а мають конкретну силу і значення тільки тоді, коли держава забезпечує їхню реалізацію та захист. Цей підхід підкреслює важливість взаємодії між правами та обов'язками. Гарантії можуть включати індивідуальні акти, систему органів судової влади, систему правопорядку і механізми звернення за допомогою. Конституційні права не мають бути лише декларативними, тобто без ефективного механізму їхнього забезпечення. Держава має не просто визнавати права громадян, але й створювати умови для їхнього вільного і безперешкодного використання» [226, с. 232]. Це ж твердження, на наше переконання, рівною мірою стосується і будь-якої іншої норми права, не тільки управлюючої, а й норми-заборони, норми-обов'язку, норми-декларації і норми-принципу.

Я. П. Кузьменко стосовно юридичних гарантій висловлює наступну думку: «Під юридичними гарантіями розуміють норми права, які передбачають у своїй сукупності правовий механізм, покликаний сприяти реалізації законів. Якісна характеристика юридичних гарантій передбачає оцінку всієї діючої системи права в цілому, з точки зору повноти охоплення правовим інструментарієм усіх найбільш важливих взаємовідносин державних органів та громадян, а також громадян між собою [102, с. 28]. В. Д. Солдатова, в свою чергу, зазначає: «Юридичні гарантії – це певний спосіб захисту законності в державі і, як правило, дані гарантії закріплені в чинних нормативних актах держави. На наш погляд, юридичні гарантії виконують величезну функцію в державі. Вони закріплюють у конкретних нормах права положення загальних гарантій законності і, тим самим створюють правову основу для реалізації встановлених вимог, однак, без відповідної діяльності компетентних органів, дані гарантії не можуть забезпечити збереження

встановлених положень у механізмі реалізації права» [216, с. 848]. Дійсно, можемо повною мірою погодитися із твердженням, що система юридичних гарантій має на меті забезпечити бажаний рівень реалізації всіх приписів норм права відповідно до того змісту тих приписів, які містяться у них. Таких гарантій потребує будь-яка норма права, із будь-якого характеру приписом. Якщо норма права містить надання особі-адресату певного управління, то похідне законодавство (підзаконні нормативно-правові і адміністративні акти) мають створити нормативні умови для забезпечення належних умов для реалізації такою особою її суб'єктивного права, нормативно прибрати всі перешкоди на шляху реалізації особою-адресатом норми її суб'єктивного права. Інший бік розуміння гарантій полягає в усвідомленні необхідності здійснення публічними адміністраціями правозастосовної діяльності, знову ж таки, з метою забезпечення відповідного належного рівня і порядку реалізації норм права згідно приписам, що в них містяться. Система гарантій стосується, або має стосуватися будь-якої норми права, адже в інший спосіб її ознака – забезпечення державою – зникає, як втрачається і сенс самої норми.

Загалом усі точки зору щодо визначення поняття юридичних гарантій за своєю суттю можна звести до трьох концепцій. Наприклад, Я. П. Кузьменко характеризує ці концепції наступним чином: «Відповідно до першої з них юридичні гарантії є сукупністю спеціальних правових засобів, умов, які забезпечують реалізацію прав, свобод й обов'язків людини і громадянина. Згідно з другою концепцією під юридичними гарантіями розуміють принципи та норми, які забезпечують здійснення прав і свобод шляхом належної регламентації порядку їх здійснення, а також їх охорони і захисту. Третя концепція стосується тих науковців, які під юридичними гарантіями розуміють специфічні правові засоби забезпечення, реалізації, охорони та захисту прав людини і громадянина, які першочергового значення набувають при практичній реалізації суб'єктивних прав громадян» [102, с. 28]. Правкою до таких підходів розуміння гарантій є те, що, як ми зазначали

вище, норма права будь-якого характеру, незалежно від того припису, який у ній міститься, не тільки той, що стосується права особи, потребує необхідних гарантій, як засади їх реалізації у практиці у той спосіб та в тому порядку, які самою нормою передбачені.

Принципи права, як основні вихідні ідеї права посідають місце та відіграють роль провідних гарантій права. На думку П. О. Недбайло, яку ми повною мірою поділяємо: «Загальнолюдські принципи права – найбільш абстрактні поняття, які виражають сутність держави і права в їхній основі та є вихідним елементом структури науки загальної теорії держави і права. ...Загальнолюдські принципи права вчені розглядають як один із видів юридичних гарантій правильного застосування правових норм і здійснення суб'єктивних прав громадян; вони забезпечують правомірність учинків суб'єктів права, зміцнюють законність і правозастосування, підвищують обґрунтованість та доцільність у реалізації норм, сприяють справедливому оцінюванню вчинків у межах формальних вимог правових норм...підвищення дієвості цього виду юридичних гарантій потребує посилення наукового дослідження загальнолюдських принципів права під тим кутом зору, що принципам права властива нормативність» [25, с. 15]. У системі гарантій принципи посідають провідне місце, адже вони є ключовим та універсальним всеохоплюючим елементом гарантій.

В. О. Міхальов пропонує так розуміти сутність зазначеного питання: «Всі гарантії прав людини поділяють на загальні (загально-соціальні) та спеціальні (юридичні). Загальні гарантії це система ідеологічних, економічних, політичних, духовних та інших відносин, умов, факторів, що задекларовані в Основному Законі, без яких вимоги особистості до суспільства носили би суто формальний характер. Спеціальні (юридичні) гарантії – це встановлені державою із наданням їм формальної (юридичної) обов'язковості принципи і норми, які забезпечують здійснення зазначених прав і свобод шляхом належної регламентації порядку їх здійснення, а також їх охорони і захисту» [136, с. 288]. Як бачимо, провідне значення принципів і

норм як гарантій прав і свобод має беззаперечне тлумачення. Саме принципи і норми, через те, що вони своїм регулятивним впливом забезпечують здійснення прав і свобод, через те, що вони регламентують порядок такого здійснення, становлять основу системи гарантій. Натомість, О. П. Кучинська зазначає: «Наявність цілої системи юридичних гарантій, навіть закріплених законодавчо, ще не є свідченням якісного забезпечення прав особи. Закон у своїх нормах закріплює елементи системи гарантій лише статично. Водночас функціонування цієї системи тісно пов'язане та багато у чому зумовлене організаційною роботою органів державної влади, а також є невід'ємним від правосвідомості та правової культури населення й посадових осіб» [113, с. 7]. Вчена розвиває свою концепцію та пропонує поділяти всі гарантії на нормативно-правові та інституційні (організаційно-правові), а у цій системі норми-принципи матеріального і процесуального характеру, юридичні обов'язки, юридичну відповідальність віднести до нормативно-правових гарантій.

Є. Ф. Білозьоров визначає правові гарантії наступним чином: «Це сукупність правових засобів і способів, що визначають умови і порядок безперешкодної реалізації прав та свобод особи, а також їх охорону й надійний захист від протиправних посягань. До правових гарантій прав і свобод належать: гарантії кожного знати свої права та обов'язки; гарантії на судовий захист; гарантії на звернення за захистом своїх прав до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини; гарантії захисту прав у міжнародних судових установах чи відповідних органах міжнародних організацій; гарантії на самозахист прав і свобод; гарантії на відшкодування матеріальної та моральної шкоди, заподіяної державними органами, органами місцевого самоврядування та їх службовими і посадовими особами під час здійснення своїх повноважень; гарантії невиконання явно злочинних наказів чи розпоряджень; гарантії на юридичну допомогу; гарантії використання принципу презумпції невинуватості; гарантії відмови давати свідчення або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів, коло

яких визначено законом; гарантії підозрюваного, обвинуваченого чи підсудного на захист» [31, с. 55-59]. Такий підхід викликає подив з нашого боку, адже конкретні правові засоби і способи гарантування норм права до належного застосування, виконання, додержання не названі, наприклад: гарантії на судовий захист; гарантії на звернення за захистом своїх прав до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини та ін. Названі нами гарантії полягають не просто у розумінні, що вони є і у них є потреба і вони мають правовий характер, а в тому, що вітчизняне законодавство врегулювало матеріальними і процесуальними (процедурними) нормами підстави і порядок звернення уповноважених осіб до судових органів або до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини за захистом своїх порушуваних прав і свобод, а також у тому, що названі органи створені, функціонують на постійній основі і забезпечені до виконання відповідних захисних функцій організаційно і функціонально. Саме у такому форматі (вимірі) ми розуміємо правові гарантії. Саме у такому розумінні ми повною мірою погоджуємося з твердженням О. Ф. Скакун, яка стверджує: «Юридичні гарантії прав, свобод і обов'язків людини і громадянина – це система нормативно визначених, організаційно оформлених способів і засобів, що забезпечують реальне втілення прав, свобод, обов'язків людини і громадянина» [212, с. 228].

О. С. Доценко також при характеристиці системи галузевих гарантій зазначає: «В структурі юридичних гарантій законності в управлінській діяльності поліції щодо запобігання організованій злочинності в Україні два елементи: правові норми та діяльність суб'єктів. Зокрема, норма права встановлює для суб'єкта правовідносин конкретні обов'язки, виконання яких (тобто діяльність цього суб'єкта) гарантуватиме реалізацію прав іншого суб'єкта. Закон, відповідно, є юридичною підставою правової діяльності, а юридична діяльність – засобом реалізації закону» [53, с. 233]. При цьому, ми розуміємо, що сам закон (норма права), чи він розглядається, як підстава діяльності уповноваженого суб'єкта, чи як засіб реалізації закону, має

спиратися та відбивати ті принципи, основоположні засади розвитку та реалізації відповідного законодавства і в такому вигляді становити надійну гарантію відповідності певного виду державно-владної діяльності тій меті, для реалізації якої цей конкретний вид діяльності призначений.

Розгорнуту систему гарантії законності у сфері запобігання організованій злочинності пропонує О. С. Доценко і визначає їх у такий спосіб: «Кваліфікація державних службовців, ефективність діяльності системи правової підготовки кадрів, чіткий розподіл обов'язків. Окрім професіоналізму, у правотворчості й реалізації норм права важливу роль відіграє політична та правова культура. Правосвідомість ґрунтується на визнанні абсолютної цінності прав і свобод людини та громадянина, беззаперечному, точному й неухильному дотриманні законів й інших правових норм. Це є ідеологічною передумовою забезпечення законності. Спеціальні юридичні гарантії можна класифікувати, виокремивши такі групи: загальноправові гарантії (розвиненість правової системи загалом, повнота й несуперечливість законодавства, наявність розвинутої юридичної техніки та юридичної процедури, належний рівень правової культури суспільства); організаційно-правові гарантії (діяльність законодавчої, виконавчої, судової влади та Президента як гаранта Конституції України, а також органів спеціального призначення як гарантів ефективності законів і забезпечення умов для їх реалізації та захисту); процесуальні гарантії (наявність ефективних засобів державного примусу, презумпція невинуватості, рівність правового статусу, невідчужуваність прав та обов'язків суб'єктів, нормативно визначений принцип невідворотності покарання за порушення закону)» [53, с. 237]. Як бачимо, серед гарантій знаходять своє відображення певні принципи – презумпція невинуватості, рівність правового статусу, невідворотність покарання, невідчужуваність прав і обов'язків. З таким розумінням системи гарантій ми певним чином погоджуємося, визнаючи всеохоплюючу та універсальну роль принципів, як основоположних засад, відповідність яким, ґрунтування на яких надає

законодавству і діяльності, яка на ньому (законодавстві) заснована, характеру відповідності тому призначенню, для досягнення якого таке законодавство стало формою закріплення певних варіантів поведінки. Загалом у наукових дослідженнях повністю відсутня однастайність у розумінні системи гарантій норм права – вони розглядаються з позиції їх адресації і забезпечення будь-яких правових явищ, переважно, законності, правопорядку, реалізації прав і свобод особи, її правового статусу тощо. Звідси – і їх розмаїття, адже тих засобів та заходів, які вчиняються або застосовуються для забезпечення відповідності поведінки адресатів норм права вимогам і сенсу правових норм – безліч. Всі вони мають на меті привести у відповідність приписам права поведінку учасників урегульованих нормами права суспільних відносин. Це рівною мірою стосується поведінки усіх, які підпадають під правове регулювання, учасників суспільних відносин – від тих, які здійснюють правотворчу, правозастосовну, юрисдикційну діяльність, правосуддя, до тих, які є управленими в публічно-правовому просторі і водночас зобов'язаними виконувати владні приписи органів владної діяльності. Власне тому ми вважаємо, що існують розбіжності у визначенні елементів у системі правових гарантій, яка, часом, включає до свого складу і правовідносини, і правосвідомість, і правову культуру, і юридичну відповідальність тощо. Наприклад, Ю. В. Щербяк стосовно системи правових гарантій визначає: «Вона охоплює нормативне закріплення права, дієві механізми реалізації закріплених прав, відповідальність за недотримання прав громадян, якість законодавчої техніки, наявність високого рівня правової культури та правової свідомості учасників переходу прав на земельні ділянки, що забезпечує громадянам можливість реалізувати закріплене у законі право стати власником земельної ділянки. Система гарантій переходу прав громадянам на земельні ділянки є діалектичною спорідненістю способів захисту земельних прав громадян на земельну ділянку» [239, с. 61]. Тим самим вчений звернув увагу на діалектичну спорідненість усіх складових системи правових гарантій, які у своїй сукупності мають за мету приведення, як ми вказували

вище, систему правовідносин у той стан, який передбачався бажаним для досягнення фактом правового регулювання такого роду суспільних відносин. Втім, можемо констатувати, що принципи завжди виділяються у системі правових чи юридичних гарантій, але дуже рідко звертається увага на їх роль і значення у загальній системі. Зазвичай про принципи лише побіжно згадується, як це, наприклад, відбулося у класифікації О. С. Доценко, яку вище вже наводили. При цьому, повністю погоджуємось із думкою Е. Є. Регушевського, який припускає існування нормативно-правових і організаційно-правових гарантій та стверджує: «Якщо звернутися до системи конституційно-правових гарантій прав і свобод людини і громадянина, можна відзначити більш розгалужену ніж у механізмі систему елементів (принципів, норм, засобів, способів, методів, факторів, чинників, юридичних механізмів тощо), які пов'язані функціональною єдністю» [187, с. 69]. Спробуємо доповнити це твердження, адже, на нашу думку, принципи (через їх універсальний і всеохоплюючий характер основоположних засад всього об'єктивного права) є органічною складовою і нормативно-правових, і організаційно-правових, і функціональних гарантій. Адже законодавство, як основа правового статусу, організації і діяльності всіх без виключення учасників будь-яких правовідносин має спиратися на ці принципи.

Як було стверджено раніше, кожна норма права для її належної реалізації потребує відповідних гарантій. Особливого значення набувають гарантії тих норм, які жодну особу ні до якого варіанта поведінки не зобов'язують – норми-декларації і норми-принципи. Їх гарантії, на наше переконання, повинні полягати у відповідній правотворчій і правозастосовній діяльності уповноважених органів і посадових осіб. Так, норма Конституції України, згідно з якою «права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави» [90], «державна відповідає перед людиною за свою діяльність» [90], «утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави» [90] у потребах гарантування практичного втілення скерувала все діюче вітчизняне

законодавство, правотворчу і всю іншу владну діяльність всіх владних суб'єктів на забезпечення реалізації цих положень і у законодавстві, і у юридичній практиці.

Вважаємо, що норма-принцип «держава відповідає перед людиною за свою діяльність» [90] окрім проспективного значення, має ще й ретроспективний аспект, який є втіленням в Україні ознаки правової держави – взаємної відповідальності особи і держави, де держава, у випадку завдання шкоди правам і свободам людини через здійснення владної діяльності її органами і посадовими особами, має бути притягнута до юридичної відповідальності. Однією із гарантій реалізації такого положення є діяльність органів адміністративного судочинства і відповідно законодавство про адміністративне судочинство.

На думку В. В. Башкатової і О. П. Світличного, «головним завданням вітчизняного адміністративного судочинства має бути захист природних прав громадян від порушень з боку органів публічної влади, їх посадових осіб, які здійснюють владні функції відповідно до чинного законодавства» [26, с. 19]. О. М. Пасенюк стосовно призначення адміністративного судочинства вказує: «Обережне і гранично осмислене застосування інструментарію адміністративного судочинства здатне пролити світло на складні й суперечливі суспільні процеси у сфері взаємовідносин людини і держави, влади і суспільства» [149, с. 7]. А. В. Руденко зазначає: «Адміністративне судочинство є формою позовного здійснення судочинства і полягає у всебічному, повному, об'єктивному розгляді і вирішенні адміністративним судом у стадійному порядку, визначеному нормами КАС України, адміністративно-правових спорів, що виникають між фізичними та юридичними особами з одного боку і суб'єктом владних повноважень (органом державної влади, органом місцевого самоврядування, їх посадовими і службовими особами) – з іншого з метою захисту прав і свобод фізичних осіб, прав і законних інтересів юридичних осіб, здійснення контролю у сфері публічно-правових відносин [201, с. 4]. Адміністративному

судочинству, таким чином, надається значення певного нормативного і організаційного механізму реалізації можливості, наданій приватним особам, як суб'єктам адміністративного права через правосуддя притягнути до юридичної відповідальності публічні адміністрації та інших суб'єктів владних повноважень у випадку, якщо їх діями або бездіяльністю правам і свободам таких приватних осіб завдана шкода. Механізм судового оскарження до адміністративного суду рішень і дій публічних адміністрацій та інших суб'єктів владних повноважень, на нашу думку, є дієвим засобом забезпечення прав і свобод людини і засобом утвердження конституційного принципу - відповідальності держави у її діяльності перед людиною. Цей факт набуває особливого значення зважаючи на знову ж таки конституційне твердження, що права і свободи людини, будучи вищою соціальною цінністю, мають визначати зміст і спрямованість діяльності держави.

До того ж, згідно із ч. 1 ст. 2 КАС України завданням адміністративного судочинства є «захист прав, свобод та інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб у сфері публічно-правових відносин від порушень з боку органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їхніх посадових і службових осіб, інших суб'єктів при здійсненні ними владних управлінських функцій на основі законодавства, зокрема на виконання делегованих повноважень шляхом справедливого, неупередженого та своєчасного розгляду адміністративних справ» [79]. До адміністративних судів можуть бути оскаржені будь-які рішення, дії чи бездіяльність суб'єктів владних повноважень, крім випадків, коли щодо таких рішень, дій чи бездіяльності Конституцією України чи законами України встановлено інший порядок судового провадження.

Для того, щоб мета і завдання адміністративного судочинства були реалізовані, законодавство про адміністративне судочинство і сама діяльність осіб, які беруть участь у адміністративній справі, вибудовується на основі певних гарантій. Як йдеться у спеціальних наукових дослідженнях: «Забезпечення прав і законних інтересів особистості досягається завдяки

створенню системи відповідних гарантій. Під даною системою розуміються, по-перше, ті історичні і соціальні умови, а також чинники суспільного життя, які зумовлюють правотворчу діяльність, по-друге, ті способи і засоби, які безпосередньо служать зміцненню правопорядку. Адміністративно-процесуальні гарантії – це передбачені адміністративно-процесуальним законом засоби забезпечення завдань адміністративного судочинства й охорони прав і законних інтересів суб'єктів, які беруть у ньому участь» [148, с. 435]. Ми таку тезу повністю поділяємо, розуміючи, що саме до завдань адміністративного судочинства (які полягають у відбитті та впровадженні у практику організації державно-правового простору принципу, встановленого Конституцією України «держава відповідає перед людиною у своїй діяльності» [90]) «прив'язані» гарантії, як необхідні заходи і засоби забезпечення такого стану здійснення адміністративного судочинства, при якому воно реалізовуватиме своє основне призначення – справедливе, неупереджене та своєчасне вирішення судом публічно-правових спорів.

Як зазначається в спеціальних наукових дослідженнях, зокрема, А. Г. Полянським: «У аспекті діяльності судової влади щодо здійснення правосуддя виникає необхідність таких загальних норм процесуального характеру, які, попри конкретні обставини тієї чи іншої справи (те, у якій галузі виникла правова суперечка, у якому суді її розглядають тощо), дають змогу забезпечити універсальні гарантії того, що справа буде розглянута справедливо і буде винесене відповідне рішення. Тож процесуальні гарантії здійснення правосуддя завжди тлумачилися як такі, що уможливають реалізацію саме справедливого судового розгляду...» [158, с. 47-48]. Зі свого боку наголошуємо (про що вже побіжно йшлося вище), що будь-яка норма права потребує відповідних гарантій її належної реалізації. Відповідно і всі норми права, які визначають порядок діяльності адміністративного суду в межах адміністративного судочинства, поведінки інших учасників адміністративної справи, потребують створення і впровадження нормативних і організаційно-правових заходів і засобів, спрямованих на забезпечення

належної реалізації адресатами приписів адміністративно-процесуальних норм їх прав і обов'язків, як учасників відповідного процесу. Такі заходи і засоби визнаються процесуальними гарантіями.

М. А. Погорецький пропонує процесуальними гарантіями вважати «визначені ... процесуальним законом засоби та способи, спрямовані на реалізацію прав та обов'язків усіх суб'єктів ...процесу, забезпечення реалізації їх законних інтересів, а також на досягнення мети та виконання завдань ...судочинства» [154]. Як бачимо, наголос вкотре зроблений на тому, що гарантії призначені забезпечити досягнення мети процесу, забезпечити належний рівень реалізації учасниками процесу їх процесуальних прав і обов'язків учасників процесу, а також забезпечити реалізацію прав і свобод людини, як кінцевий результат будь-якої державно-владної діяльності, правосуддя в тому числі. Отже, стосовно сутності та призначення процесуальних гарантій в правовій науці широкого кола дискусій не відмічається.

Цікавим з наукової точки зору та з огляду на тему даного дослідження вбачається думка, висловлена М. А. Погорецьким, зміст якої наступний: «У якості основних видів гарантій були виділені: процесуальні норми, закріплені у них права та обов'язки учасників ...провадження; принципи судочинства, які закріплені в правових нормах; процесуальну форму; діяльність учасників ...судочинства; систему перевірки обґрунтованості прийнятих рішень, систему контролю законності процесуальних дій; систему процесуального примусу, процесуальні санкції» [154], що підштовхує нас до визначення системи процесуальних гарантій і пошуку місця принципів, зокрема рівності учасників процесу перед законом і судом, у ній. Як бачимо, із тексту М. А. Погорецького, у системі процесуальних гарантій принципи судочинства знайшли своє належне місце.

О. М. Миколенко, досліджуючи кримінально-процесуальні гарантії, пропонує до їх числа відносити наступні: «Права учасників кримінальних процесуальних відносин, які набувають статус учасників конкретного

кримінального провадження та користуюся можливістю здійснення цими правами, забезпечення прав та інтересів учасників кримінального провадження шляхом реалізації обов'язків суб'єктів кримінального провадження, перш за все це забезпечення прав та інтересів підозрюваного (обвинуваченого), а потім і інших учасників кримінального провадження, кримінальну процесуальну форму, засади (принципи) кримінального провадження, що відображають сутність, зміст та форму кримінального провадження держави, характеризують його історичний тип, національні традиції, визначають предмет та метод процесуального врегулювання, рівень розвитку теоретичної думки та національної культури, панівну ідеологію та інші об'єктивні фактори, судовий контроль та прокурорський нагляд...» [130, с. 218]. Місце принципів у системі гарантій процесу абсолютизується у тезах О. Захарової, зокрема вчена констатує: «До імперативно визначених в нормі закону засобів забезпечення прав учасників процесу відносяться базові принципи функціонування судової влади. Нормативна сторона принципів правосуддя свідчить про те, що в об'єктивному вигляді вони є нормами права, дотримання яких обов'язкове і забезпечується силою держави. Принципи можуть виражатися як в окремій нормі, так і "впливати" із декількох правових норм, кожна з яких формулює лише окрему складову частину конкретного принципу» [61, с. 49]. Ми також, віддаючи належне ролі принципів у системі гарантій будь-яких норм, процесуальних в тому числі, зазначимо, що у випадку, коли чинне законодавство відбиває основоположні засади, вихідні положення права, засновується на них, то воно буде тяжіти більшою мірою до виконання належної їх ролі у впорядкуванні суспільних відносин відповідно до очікувань суспільства, держави і кожної особи, буде мати ознаки стабільності та непорушності. На жаль, думок про необхідність включення принципів до складу процесуальних гарантій, додержуються не всі науковці. Більш того, іноді принципи взагалі не називаються серед гарантій адміністративного процесу. Так, О. В. Пабат зазначає: «До адміністративно-процесуальних гарантій прав і свобод громадян, що

забезпечують належне функціонування державного управління, можна віднести: право громадян на звернення, судовий контроль, нагляд прокуратури. До другого виду відносимо: адміністративно-процесуальний контроль, оскарження в інстанційному порядку, процесуальну діяльність суб'єктів, що представляють інтереси громадян (адвокат, законний представник), провадження по дисциплінарним проступкам (відповідальність посадових осіб за прийняті рішення), процесуальні строки, комплекс процесуальних прав (активна діяльність громадян по здійсненню своїх прав)» [147, с. 167]. Така точка зору, безумовно, має право на існування, хоча і не враховує, що всі названі види гарантій, як при їх нормативному впорядкуванні, так і під час практичної реалізації (наприклад, прокурорський нагляд чи право громадян на звернення) матимуть результативність лише у випадку, коли будуть засновані на відповідних принципах, що мають обов'язково відбиватися, на наше переконання, у системі гарантій.

М. Г. Моторигіна, віддаючи належне принципам у системі гарантій кримінального процесуального судочинства, зазначає, що процесуальне законодавство «містить низку положень щодо прав підозрюваного, обвинуваченого, підсудного та гарантій їх забезпечення на всіх стадіях провадження, що має важливе значення для реалізації багатьох засад кримінального судочинства, зокрема законності, доступу до правосуддя та обов'язковості судових рішень, змагальності сторін і свободи в поданні ними суду своїх доказів та у доведенні перед судом їх переконливості, забезпечення права на захист, забезпечення справедливого судового розгляду, рівноправності сторін, презумпції невинуватості, свободи від самовикриття, заборони двічі притягуватися до кримінальної відповідальності за одне і те саме правопорушення та ін.» [137, с. 122]. Як бачимо, принципи судочинства визнаються «гарантією забезпечення прав підозрюваного, обвинуваченого, підсудного», а принцип рівноправності сторін знаходить своє належне місце серед них, що дає ґрунтовні підстави вважати його суттєвою гарантією судочинства.

Хочемо приєднатись до думок адміністративіста, який свого часу запропонував та обґрунтував систему адміністративно-процедурних гарантій – О. І. Миколенко [128]. У зв'язку із тим, що адміністративний процес О. І. Миколенко розглядає в монографії як вид адміністративної процедури, його думки щодо гарантій адміністративної процедури є слушними і для адміністративного судочинства.

По-перше, вчений поділяє адміністративно-процедурні гарантії на два види: «1) гарантії суб'єктивних прав особистості та 2) гарантії публічного інтересу» [128, с. 301]. Тобто, є гарантії, які спрямовані на реалізацію публічного інтересу в адміністративному судочинстві, а є гарантії, які спрямовані на забезпечення як матеріальних, так і процесуальних прав особи (сторони справи). З цих позицій, принцип рівності усіх учасників адміністративного процесу перед законом і судом є «універсальним принципом», адже його реалізація забезпечує як суб'єктивні права особи (принцип рівності перед законом), так і публічний інтерес у процесуальних правовідносинах (принцип рівності перед судом).

По-друге, О. І. Миколенко в системі адміністративно-процедурних гарантій виділяє сім елементів, серед яких на другому місці позначені принципи адміністративного провадження (адміністративного судочинства, адміністративної процедури та провадження у справах про адміністративні правопорушення) [128, с. 301-302]. У зв'язку із тим, що О. І. Миколенко намагався надати узагальнену характеристику правових гарантій для всіх видів адміністративних проваджень, хочемо використати його науковий підхід виключно до гарантій адміністративного судочинства і вже потім (на підставі аналізу запропонованої системи гарантій) визначитись як із місцем, так і роллю принципів адміністративного судочинства в цій системі, а разом із цим, і місцем принципу рівності усіх учасників адміністративного процесу перед законом і судом у відповідній системі гарантій.

Отже, першим елементом гарантій адміністративного судочинства є адміністративні процесуальні норми, що закріплюють компетенцію

адміністративних судів та процесуальний статус учасників справи і представників, тобто суб'єктів, зацікавлених у результатах справи (статті 44, 51 КАС України та ін.).

Другий елемент, який слід виділяти в системі адміністративних процесуальних гарантій, це адміністративні процесуальні норми, які закріплюють дії інших учасників адміністративного процесу, які не зацікавлені в результатах справи, але впливають на оперативність, об'єктивність та неупередженість судових рішень (наприклад, дії помічника судді, судового розпорядника, експерта, перекладача тощо).

Третім елементом є принципи адміністративного судочинства, які перераховані в частині третій ст. 2 КАС України, а їх зміст розривається у статтях 6, 8-11 КАС України та ін.

Четвертим елементом гарантій адміністративного судочинства є різноманітні процесуальні інститути, які додатково забезпечують досягнення мети та вирішення завдань адміністративного судочинства. До таких інститутів можна віднести інститут «представництва», інститут «процесуальних строків» та ін.

П'ятий елемент це адміністративно-процесуальна форма, яка закріплена в положеннях чинного адміністративного процесуального законодавства, зокрема у ст. 12 КАС України (загальне і спрощене позовні провадження), у Главах 1-9 Розділу II КАС України (стадії та етапи загального позовного провадження), Глава 10 Розділу II КАС України (стадії та етапи спрощеного позовного провадження), Глава 11 Розділу II КАС України (особливості позовного провадження в окремих адміністративних справах) і ін. До того ж адміністративно-процесуальна форма охоплює собою вимоги до форми та змісту відповідних процесуальних документів (наприклад, ст. 160 КАС України).

Шостим елементом адміністративно-процесуальних гарантій є «система законності і обґрунтованості прийнятих рішень» [128, с. 301], яка

передбачена в Розділі III КАС України, де мова йде про перегляд рішень адміністративних судів.

І останній – сьомий – елемент системи адміністративно-процесуальних гарантій це система заходів примусового та обмежувального характеру, які застосовуються:

- до учасників адміністративного процесу (заходи процесуального примусу);
- з метою забезпечення адміністративного позову (статті 150-158 КАС України).

Закінчуючи аналіз гарантій адміністративного процесу хочемо зазначити, що принципи адміністративного судочинства є важливим, але не єдиним елементом в цій системі. Як бачимо, принципи адміністративного судочинства є лише одним із чисельних елементів системи адміністративно-процесуальних гарантій. Втім, реалізація принципу рівності усіх учасників адміністративного процесу перед законом і судом має тісний зв'язок з кожним із визначених вище елементів системи адміністративно-процесуальних гарантій:

- коли йде мова про адміністративні процесуальні норми, що закріплюють процесуальний статус учасників справи і представників, то слід звернути увагу на ст. 44 КАС України, яка закріплює однаковий об'єм прав і обов'язків для учасників справи (сторін і третіх осіб);

- коли йде мова про адміністративні процесуальні норми, що закріплюють дії інших учасників адміністративного процесу, то звертається увага на об'єм їх службових чи професійних обов'язків, які повинні реалізовуватись незалежно від індивідуальних особливостей даних осіб (наприклад, експерт «зобов'язаний дати обґрунтований та об'єктивний письмовий висновок на поставлені йому питання» [79, ст. 68] виходячи із спеціальних знань, якими володіє;

- коли мова йде про принципи адміністративного судочинства, то більшість із них перекликаються між собою та, навіть, доповнюють один

одного під час реалізації (про це детально буде йти мова у підрозділі 2.3 дисертації);

- коли мова йде про окремі процесуальні інститути, які додатково забезпечують досягнення мети та вирішення завдань адміністративного судочинства, наприклад, про інститут процесуальних строків, то слід розуміти, що чітко визначені в чинному законодавстві строки звернення до адміністративного суду є обов'язковими для всіх і особа, яка виявила бажання звернутися з адміністративним позовом до суду, повинна керуватися цими вимогами, як і всі інші особи, які вважають, що їх права, свободи чи інтереси в публічно-правових відносинах були порушені суб'єктом владних повноважень;

- коли мова йде про адміністративно-процесуальну форму, то ця гарантія перекликається із принципом рівності усіх учасників адміністративного процесу перед законом і судом в тому, що для всіх учасників справи передбачений єдиний порядок розгляду публічно-правового спору (не може бути так, що позивач приймає участь у судочинстві за правилами загального позовного провадження, а відповідач по цій же справі – за правилами спрощеного позовного провадження);

- коли мова йде про перегляд рішень адміністративних судів, то слід звернути увагу на те, що чинне законодавство передбачає єдині правила, наприклад, подачі апеляційної скарги та її розгляду;

- коли ж мова йде про систему заходів примусового та обмежувального характеру, що застосовуються адміністративними судами, то, наприклад, ст. 144 КАС України передбачає підстави та порядок накладення заходів процесуального примусу на всіх без виключення осіб, які перешкоджають здійсненню адміністративного правосуддя (це можуть бути як учасники адміністративного процесу, так і інші особи, присутні на судовому засіданні).

Отже, лише при взаємодії всіх елементів системи гарантій адміністративного процесу задля досягнення цілей і завдань адміністративного судочинства можливе забезпечення в Україні

справедливого, неупередженого і своєчасного адміністративного правосуддя та ефективного захисту прав, свобод та інтересів приватних осіб в публічних правовідносинах. Не є виключенням в цьому сенсі і принцип рівності усіх учасників адміністративного процесу перед законом і судом.

2.3 Система принципів адміністративного процесу та місце в ній принципу рівності усіх учасників адміністративного процесу перед законом і судом

Як нами встановлено в попередньому підрозділі роботи, принципи судочинства є надійним підґрунтям для забезпечення досягнення в діяльності суду тієї основної мети, для якої відповідна система судів утворювалася, наділялася відповідною компетенцією, для досягнення якої вибудовувалася система законодавства щодо організації відповідної ланки в судовій системі країни і щодо здійснення такими судами правосуддя. У такому розумінні принципи становлять одну із гарантій судочинства і судового процесу.

Ми вже наголошували на тому, що в сфері впливу норм адміністративного права знаходиться дві категорії справ, які підлягають судовому розгляду: 1) справи щодо адміністративних правопорушень, які згідно ст. 221 КУпАП віднесені до компетенції судових органів; 2) адміністративні справи, як публічно-правові спори, що передані на розгляд адміністративного суду. Втім, розглядаючи поняття «адміністративний процес» у вузькому значенні, термін «принципи адміністративного процесу» ми зв'язуємо виключно із адміністративним судочинством, які прямо визначені у ст. 2 КАС України.

Варто констатувати, що принципи судочинства, що передбачені галузевими чи підгалузевими нормами права та стосуються особливостей здійснення цивільного, господарського, кримінального та адміністративного

судочинства, передбачають майже однаковий перелік принципів судочинства, але (і це слід підкреслити) вони регламентуються в процесуальних нормах права з більшим ступенем деталізації, що зумовлено специфікою процесуальних суспільних відносин і завданнями того чи іншого судочинства. Виняток становить кримінальне процесуальне законодавство, де перелік принципів, враховуючи більш широкий спектр суспільних відносин, які впорядковуються нормами кримінального процесуального законодавства, є більш розгалуженим, аби встановити основоположні засади для всіх сторін всіх кримінальних процесуальних відносин, що потребують впорядкування нормами процесуального законодавства (наприклад, недоторканність житла чи іншого володіння особи; таємниця спілкування; недоторканність права власності; презумпція невинуватості та забезпечення доведеності вини; свобода від самовикриття та право не свідчити проти близьких родичів та членів сім'ї тощо).

Отже, принципи адміністративного судочинства визначені КАС України і у своїй єдності, взаємозумовленості та взаємодії становлять певну структуровану внутрішньо несуперечливу систему основоположних засад здійснення правосуддя щодо розгляду та вирішення адміністративних справ, як публічно-правових спорів, що передані на розгляд адміністративному суду. Розглядаючи дане питання А. С. Остащенко підкреслює: «В адміністративному судочинстві, основним завданням якого є захист прав і свобод людини та громадянина, прав і законних інтересів юридичних осіб у сфері публічно-правових відносин, принципи посідають провідне місце. Вони є первинними нормами, що не ґрунтуються одна на одній, однак тісно та гармонійно взаємопов'язані. Принципи виступають не лише як гарантії реалізації завдань адміністративного судочинства, але і як гарантії дотримання його процесуальної форми. ...Основна функція таких принципів полягає в тому, щоб сприяти юридично правильному здійсненню прав і свобод громадян, а також виконанню обов'язків усіма учасниками процесу» [145, с. 528]. Як витікає із даного твердження – принципи не ґрунтуються

один на одному, але тісно та органічно пов'язані у справі гарантування реалізації завдань адміністративного судочинства, у справі сприяння юридично правильному здійсненню прав і свобод громадян, а також виконанню обов'язків усіма учасниками процесу. Стосовно цього слушну думку висловлює С. В. Ківалов, який зазначає: «Встановлені КАС, а також Конституцією України і Законом України "Про судоустрій України" принципи є тісно взаємопов'язаними і становлять у сукупності систему, при цьому кожен з принципів відіграє самостійну роль, характеризує адміністративне судочинство у цілому, або ж окрему стадію адміністративного судового процесу» [71, с. 5]. З і свого боку, хочемо зазначити, що принципи адміністративного судочинства, які законодавчо визначені, рівною мірою стосуються, як всього адміністративного процесу в розумінні його змістовного збігу із адміністративним судочинством, так і кожної без виключення стадії судочинства, адже саме у їх природній єдності та нерозривному зв'язку про адміністративне судочинство можна говорити як про цілісний механізм судового захисту особи в публічно-правових відносинах. Подібні думки висловлює І. Г. Козинець, яка підкреслює: «Закріплена законодавцем система принципів адміністративного судочинства передбачає, що кожен принцип має самостійне значення і разом вони складають цілісний комплекс, що передбачає їх єдність та взаємообумовленість. У даному випадку помилково виділяти який-небудь один принцип, з-поміж інших принципів адміністративного судочинства як первинний, тим більше розглядати та реалізовувати їх у порядку пріоритетності» [83, с. 236].

М. А. Бояринцева звертає увагу на те, що «галузеві принципи адміністративного судочинства певною мірою дублюють загальні принципи правосуддя, що визначені у ч. 1 ст. 129 Конституції України» [36, с. 59] та на підставі цього робить висновок: «Відмінними від конституційних принципів правосуддя є відсутність вимоги доведеності вини у процесі розгляду та вирішення спору у порядку адміністративного судочинства. Таким чином,

реалізується інший конституційний принцип – принцип відповідальності держави перед людиною, механізм якої застосовується навіть за відсутності вини у діяльності посадових чи службових осіб органів державної влади та місцевого самоврядування» [36, с. 60]. Загалом щодо принципу відповідальності держави в її діяльності перед людиною можемо наголосити, що вся система адміністративного судочинства, як її нормативна частина, так і організаційна складова своїм «життям» походять саме від необхідності практичної реалізації такого принципу правової держави, який був продекларований ще у 1996 році Конституцією України, а здобувати практичного втілення почав лише з 2005 року.

Як і у будь-якому правовому явищі та різновиді юридичної діяльності, у адміністративному судочинстві, передусім, реалізується принцип верховенства права. Наприклад, Г. О. Попадинець стосовно розуміння сутності принципу верховенства права загалом зазначає наступну тезу: «Сутність і зміст верховенства права передбачає панування природного права у функціонуванні держави та життєдіяльності громадян і суспільства, визнання людини найвищою соціальною цінністю. Верховенство права характеризується низкою таких ознак, як пріоритет прав людини, дотримання основних прав і свобод людини і громадянина, панування правових законів, обмеження державної влади правом, які мають принципове значення і виступають умовою його реалізації» [161, с. 332]. У свою чергу, Р. С. Мельник та В. М. Бевзенко вказують: «Принцип верховенства права є універсальною вимогою, насамперед до держави, що у зв'язку з цим має братися до уваги її представниками як під час правотворчої, так і під час правозастосовної діяльності. Інакше кажучи, формування норм адміністративного права, а також їх застосування має здійснюватися за обов'язкового дотримання принципу верховенства права...» [125, с. 68] і наводять своє бачення складових цього принципу – «законність; юридична визначеність; заборона свавілля; доступ до правосуддя, представленого незалежними та безсторонніми судами; дотримання прав людини; заборона

дискримінації та рівність перед законом» [125, с. 68]. В останньому випадку бачимо, і на цьому, вважаємо, варто попередньо акцентувати увагу, що складовою принципу верховенства права, на думку авторів, є рівність перед законом. На жаль, не вказано про чию рівність йдеться та не визначені належним чином підстави «урівнювання» перед законом. Тобто, йдеться про приватних осіб і їх рівність, чи про рівність усіх учасників адміністративних правовідносин, включаючи публічні адміністрації і тих суб'єктів, які уповноважені виконувати функції публічного адміністрування?

В. Б. Авер'янов свого часу наголошував, що принцип верховенства права «потрібно доктринально тлумачити як об'єднання вимог, що забезпечують: по-перше, підпорядкування діяльності всіх без винятку державних інститутів потребам реалізації й захисту прав людини; по-друге, пріоритетність цих прав перед всіма іншими цінностями демократичної, соціальної, правової держави» [20, с. 102]. На жаль, із даного твердження не випливає та залишається не зрозумілим, яким чином має бути через верховенство права забезпечений пріоритет прав людини над всіма іншими цінностями, адже власне саме проголошення певних вихідних ідей не є гарантією їх практичного впровадження. Тому звернемося до аргументації, яку пропонують у своїй науковій публікації І. Г. Козинець та К. Б. Машиста та які стверджують: «Для з'ясування змісту принципу верховенства права, доцільно звернутись до положень Доповіді Європейської комісії "За демократію через право", яка була схвалена Комісією на 86-му пленарному засіданні (Венеція, 25-26 березня 2011 року). Венеціанська комісія наголошує, що, попри розбіжності в поглядах на принцип верховенства права, існує консенсус щодо стрижневих елементів поняття "верховенство права", а самі елементи є не лише формальними, а й субстантивними (матеріальними). Такими стрижневими елементами є: 1) законність, включаючи прозорий, підзвітний та демократичний процес введення в дію приписів права; 2) юридична визначеність; 3) заборона свавілля; 4) доступ до правосуддя, представленого незалежними та безсторонніми судами, включно

з тими, що здійснюють судовий нагляд за адміністративною діяльністю; 5) дотримання прав людини; 6) заборона дискримінації та рівність перед законом» [83, с. 237]. Отже, І. Г. Козинець та К. Б. Машиста пропонують перелік складових принципу верховенства права, через реалізацію яких сам принцип (як меганорма адміністративного процесуального права), може здобути свого практичного втілення у практиці діяльності адміністративних судів із виконання основної мети та завдань адміністративного судочинства.

Виникає питання до такої кодової складової принципу верховенства права як «заборона дискримінації та рівність перед законом», адже у цьому випадку йдеться, ми розуміємо, про рівність усіх учасників процесу до вимог закону, що цілком логічно. Втім, сутність адміністративного судочинства, як засобу притягнення приватною особою публічної адміністрації до відповідальності за порушення її прав і свобод в публічно-правовій сфері, цей принцип не демонструє. Більш того, у КАС України окремо закріплюється принцип рівності перед законом і судом. Наприклад, С. В. Ківалов зазначає, що сутність принципу верховенства права полягає у наступному: «Закони держави, як і їх застосування, повинні відповідати праву як мірі загальної та рівної для всіх свободи та справедливості. Крім того, в законах має обмежуватись свавілля як фізичних, юридичних осіб, так і держави задля загального добра. Принцип верховенства права означає, що свобода громадян має забезпечуватись таким правовим порядком, коли ніхто не змушує робити чогось не передбаченого законом, а людина, її права і свободи визнаються найвищою цінністю. Принцип верховенства права означає також, що не держава утворює право, а право є основою життєдіяльності та існування держави в особі її органів, посадових осіб і інших організацій» [71, с. 6]. Таке розуміння принципу верховенства права, на наше переконання, у його застосуванні в адміністративному судочинстві, найбільше нас наближає до усвідомлення факту, що, виходячи із пріоритету прав і свобод людини над усіма іншими цінностями в державі і суспільстві, людина набуває в публічно-правовому просторі ролі «рівноправного гравця»,

принаймні там, де це можливо без завдання шкоди регульованим нормами права суспільним відносинам. Судовий процес будь-який, і адміністративний в тому числі, за своєю суттю є змагальним та диспозитивним. А за таких умов, його учасники, незалежно від їх процесуального статусу, мають рівні процесуальні права і обов'язки, що не залежить від їх правового статусу у попередніх, допроцесуальних відносинах і є засадою забезпечення змагальності, диспозитивності, рівного доступу до правосуддя.

Структурні одиниці принципу верховенства права, на думку В. Галуцького та В. Фелик, вписані у положеннях КАС України та полягають у наступному: «Значення принципу верховенства права в адміністративному праві полягає в тому, що адміністративні органи та адміністративні суди визнають право як найвищу цінність, що забезпечує права і свободи приватних осіб та публічний інтерес держави і суспільства загалом» [10, с. 53]. Втім, хочемо зазначити, що у перелічених авторами підручника статтях КАС України (які на їх думку розкривають зміст принципу верховенства права) вказані рівність усіх учасників судового процесу перед законом і судом, змагальність сторін, диспозитивність та офіційне з'ясування всіх обставин у справі, гласність судового процесу, відкритість інформації щодо справи, здійснення адміністративного судочинства у порядку позовного провадження, право учасників справи на перегляд справи та оскарження судового рішення (статті 8-16). Щодо ж до вказаних статей 235 та 237 КАС України, то маємо сумнів, що через них реалізується принцип верховенства права. У такому випадку, можемо говорити, що оскільки усі норми КАС України мають метою здійснення адміністративного судочинства у відповідності із правовими приписами, то вони усі рівною мірою є втіленням та віддзеркаленням принципу верховенства права, де людина, її права і свободи визнаються найвищими цінностями та визначають зміст і спрямованість діяльності держави. На наше переконання, потрібно зосередитись не на виокремленні норм, які відповідають принципу верховенства права, а на тих основоположних засадах, які деталізують

верховенство права, переводячи його з площини загальної меганорми у площину організації процесу правозастосування. У такому розумінні перелічені в КАС України основоположні засади адміністративного судочинства у вигляді «рівності усіх учасників судового процесу перед законом і судом, гласності і відкритості судового процесу та його повне фіксування технічними засобами, змагальності сторін, диспозитивності та офіційного з'ясування всіх обставин у справі, обов'язковості судового рішення, забезпечення права на апеляційний перегляд справи, забезпечення права на касаційне оскарження судового рішення у випадках, визначених законом, розумності строків розгляду справи судом, неприпустимості зловживання процесуальними правами» [79], сприяє становленню принципу верховенства права і реалізації основного завдання адміністративного судочинства – «справедливе, неупереджене та своєчасне вирішення судом спорів у сфері публічно-правових відносин з метою ефективного захисту прав, свобод та інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб від порушень з боку суб'єктів владних повноважень» [79], через що й втілюється конституційний припис про права і свободи людини, як «найвищу соціальну цінність, що визначає зміст і спрямованість діяльності держави» [90].

Так, В. Галуцько, ведучи мову про складові принципу верховенства права, вказує наступне: «Сьогодні положення "всі рівні перед законом і судом" означає, що суб'єкти адміністративного права можуть перебувати в рівному стані лише за рівних умов. Якщо ж умови не є рівними, законодавець зобов'язаний запроваджувати різний адміністративно-правовий статус, надаючи певні переваги більш слабким і залежним суб'єктам адміністративного права, аби не допускати порушення їх прав, свобод чи законних інтересів» [10, с. 62]. Таке твердження, на нашу думку, є дискусійним. Ми заперечуємо такий підхід і наполягаємо на тому, що рівність учасників адміністративного судочинства перед законом і судом передбачає не наділення позивача чи відповідача – приватної особи, як більш «слабкого» та «залежного» суб'єкта адміністративного права через

відсутність у нього владних повноважень «додатковими» правами, а як процесуальне вирівнювання їх з публічними адміністраціями (суб'єктами, які здійснюють публічно-владні управлінські функції, в тому числі на виконання делегованих повноважень або надають адміністративні послуги на підставі законодавства, яке уповноважує або зобов'язує надавати такі послуги виключно суб'єкта владних повноважень), що взагалі то є наслідком не тільки їх участі в процесуальних адміністративних відносинах, а й у відносинах матеріальних адміністративно-правових, які дедалі більше в системі адміністративно-правового регулювання набувають ознак відносин адміністративних зобов'язань, у яких приватні особи і публічні адміністрації постають переважно не як «управлений» на примус суб'єкт і «підвладний, зобов'язаний» суб'єкт, а як партнери у публічно-правовому просторі, які мають взаємні зобов'язання, права і обов'язки відносно поведінки один одного в адміністративних правовідносинах. Власне тому погоджуємось із тезою С. В. Ківалова, за якою «у адміністративному судочинстві суддя не просто виконує роль арбітра, але й має вживати всіх заходів щодо вирівнювання процесуальних позицій сторін з метою забезпечення їх реальної рівності перед законом і судом» [71, с. 10].

Як бачимо, проголосити рівність учасників судового процесу перед законом і судом – це тільки початок надання нормативності принципу адміністративного судочинства. Текст статті 8 КАС України, в якій ця основоположна засада адміністративного судочинства встановлена, на наше переконання, певним чином «викривляє» усвідомлення її сутності та змісту, відправляючи нас до розуміння, що не може бути привілеїв чи обмежень прав учасників судового процесу за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками. Втім, ми розуміємо, що одним із обов'язкових учасників адміністративної справи, виходячи із тексту ст. 4 Кодексу (хоча б одна сторона здійснює публічно-владні управлінські функції, в тому числі на

виконання делегованих повноважень, і спір виник у зв'язку із виконанням або невиконанням такою стороною зазначених функцій; або хоча б одна сторона надає адміністративні послуги на підставі законодавства, яке уповноважує або зобов'язує надавати такі послуги виключно суб'єкта владних повноважень, і спір виник у зв'язку із наданням або ненаданням такою стороною зазначених послуг; або хоча б одна сторона є суб'єктом виборчого процесу або процесу референдуму і спір виник у зв'язку із порушенням її прав у такому процесі з боку суб'єкта владних повноважень або іншої особи), є суб'єкт владних повноважень – орган державної влади (у тому числі без статусу юридичної особи), орган місцевого самоврядування, орган військового управління, їх посадова чи службова особа, інший суб'єкт при здійсненні ними публічно-владних управлінських функцій на підставі законодавства, в тому числі на виконання делегованих повноважень, або наданні адміністративних послуг. І навряд чи доцільно у такому випадку вести мову про рівність учасників перед законом і судом, виходячи із їх рівності незалежно від раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, адже це – ті ознаки, яких не має і не може мати суб'єкт владних повноважень (публічна адміністрація чи інший суб'єкт, уповноважений на виконання функцій публічного адміністрування), як учасник будь-яких, в тому числі і адміністративно-процесуальних, відносин. Тому ми переконані, що розуміння, деталізація і практичне втілення принципу рівності всіх учасників процесу перед законом і судом опирається на зміст наступної основоположної засади адміністративного судочинства – змагальність сторін, диспозитивність та офіційне з'ясування всіх обставин у справі, без чого сама рівність виглядає просто декларацією, що не має практичного втілення.

О. В. Стратій стосовно цього зазначає: «Принцип змагальності у судовому процесі, визначений як один із фундаментальних принципів правосуддя, є каменем кутним для справедливості та об'єктивності судового

вирішення. Цей принцип передбачає, що судовий процес – це не просто формальна процедура, а своєрідна арена, на якій сторони вступають у юридичну боротьбу з метою захисту своїх прав та інтересів перед судом» [218, с. 219]. Повною мірою поділяємо таке розуміння принципу змагальності, адже справедливість та об'єктивність, хоч і мають певне оціночне забарвлення, втім, посада судді, що приймає відповідне рішення у справі, передбачає володіння суддею такими моральними і професійними якостями, які унеможливають втручання суб'єктивного фактору в процес ухвалення судових рішень, і дійти об'єктивної істини у справі допомагає саме змагальність сторін, яка вибудована за формулою «"Audiamur et altera pars" (нехай буде вислухана й інша сторона), що була актуальною в Давньому Римі і стосувалася як громадських, так і кримінальних справ. Вона підкреслює важливість вислухання обох сторін у судовому процесі для досягнення справедливого рішення» [218, с. 219]. Інший науковець – Л. М. Ніколенко – стосовно цього зауважує: «Міжнародні стандарти у сфері судочинства приділяють значну увагу питанням дотримання принципу змагальності судового процесу. Пункт 30 Висновку № 11 (2008) Консультативної ради європейських суддів до уваги Комітету Міністрів Ради Європи "Щодо якості судових рішень" міститься положення, згідно з яким дотримання принципів змагальності та рівності сторін є необхідними передумовами сприйняття судового рішення як належного сторонами, а також громадськістю» [142, с. 216]. Це нас приводить до усвідомлення правильності нашого висновку, про зумовленість принципу змагальності принципом рівності учасників процесу перед законом і судом, про їх взаємодію у справі забезпечення ефективності судочинства, його об'єктивності і справедливості, а також у належному сприйнятті сторонами того рішення суду, яке є результатом судочинства.

С. В. Лунін визначає принцип змагальності наступним чином: «Характерними ознаками змагального процесу є: а) наявність сторін із протилежними матеріально-правовими інтересами; б) наділення їх рівними

процесуальними правами; в) наявність незалежного від сторін юрисдикційного органу, завданням якого є вирішення правового спору по суті» [117, с. 768]. Як бачимо, способом реалізації принципу змагальності вказано наділення сторін із протилежними матеріально-правовими інтересами рівними процесуальними правами, що вкотре свідчить на користь твердження про взаємозумовленість та взаємну дію принципів рівності учасників процесу перед законом і судом і змагальності. І звідси ж випливає також розуміння того, що принцип рівності стосується процесу вирівнювання учасників справи, що розглядається судом, у їх адміністративно-процесуальному статусі, а не в залежності від раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками. Звичайно, ці критерії мають місце до врахування, але це, як нам на допомогу вказує С. В. Лунін, і ми з цим повністю погоджуємося: «Засада рівності усіх учасників судового процесу перед законом і судом зобов'язує суд розглядати справу і приймати рішення у ній незалежно від раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовних та інших ознак. Однак ця засада стосується лише суду по відношенню до учасників процесу у всіх видах судочинства. Сторона у процесі вільна у своєму сприйнятті іншої сторони та до закону, яким обґрунтовує свою позицію (вимоги чи заперечення)» [117, с. 769].

Отже, виходячи із дослідженого, можемо спробувати поділити принцип рівності учасників адміністративного процесу перед законом і судом на дві складові – перша стосується лише дотримання судом під час розгляду справи безсторонньої, об'єктивної позиції незалежно від раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовних та інших ознак учасників судочинства; друга – та, що стосується і чинного законодавства, і організації судом процесу розгляду адміністративної справи, як публічно-

правового спору, що переданий на розгляд адміністративного суду, і полягає у рівності процесуальних прав і обов'язків учасників судочинства, яка здебільшого у своїй практичній реалізації опирається на змагальність, диспозитивність та офіційне з'ясування всіх обставин у справі.

Стосовно першої складової принципу рівності учасників процесу перед законом і судом, яка полягає у необхідності суду забезпечити відсутність привілеїв чи обмежень прав учасників судового процесу за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками, то вона підкріплена також вимогами Кодексу суддівської етики [178], зокрема статтями 9 та 10, де йдеться, що «суддя під час здійснення правосуддя повинен не допускати дискримінації за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, гендерної ідентичності, сексуальної орієнтації, етнічного та соціального походження, майнового стану, стану здоров'я, місця проживання, мовних та інших ознак і не дозволяти цього іншим» [178]. Також наголошується, що «суддя повинен виконувати обов'язки судді безсторонньо і неупереджено та утримуватися від поведінки, будь-яких дій або висловлювань, що можуть призвести до виникнення сумнівів у рівності суддів та присяжних під час здійснення правосуддя» [178]. Друга складова принципу рівності учасників адміністративного процесу перед законом і судом – це вирівнювання сторін адміністративного судочинства – позивача і відповідача у їх процесуальних правах і обов'язках, які у ст. 47 КАС України визначені у такий спосіб, що не розмежовує їх за належністю тій чи іншій стороні судочинства (є загальними для обох сторін).

Стосовно принципу диспозитивності О. В. Гладка зазначає: «Визначення диспозитивності на загальнотеоретичному рівні, як загальноправової категорії для усіх галузей права може виглядати наступним чином: диспозитивність – це якість права, що проявляється в юридичній свободі (можливості), заснованій на його нормах, приймати рішення, вчиняти

дії чи відмовлятися від їх виконання, набувати, реалізовувати, розпоряджатися своїми суб'єктивними правами та виконувати покладені обов'язки або повноваження на власний розсуд в межах закону» [43, с. 96].

Ю. В. Неклеса, переводячи розуміння диспозитивності у процесуальну площину, вказує: «Цивільні справи, за загальним правилом розвиваються, змінюються, переходять із однієї стадії процесу в іншу і припиняються під впливом, головним чином, ініціативи осіб, які беруть участь у справі» [141].

На власний розсуд (в межах дозволеного законом і в установленому процесуальному порядку), на власну ініціативу учасників судової справи приймати рішення, вчиняти дії чи відмовлятися від їх виконання, набувати, реалізовувати, розпоряджатися своїми суб'єктивними правами та виконувати покладені обов'язки – так загалом юридична наука оцінює, виходячи із висновків науковців, принцип диспозитивності, як засаду судочинства. Ми повністю погоджуємося з висновком С. В. Потапенко, яка стверджує наступне: «Принцип диспозитивності адміністративного процесу закріплює власну правову можливість заінтересованих осіб, які беруть участь в адміністративній справі, розпоряджатися (в межах дозволеного законом і в установленому процесуальному порядку) разом із активною допомогою адміністративного суду матеріальними правами щодо предмета публічно-правового спору і процесуальними засобами захисту суб'єктивних прав і охоронюваних законом інтересів» [170, с. 14]. Цікавим та таким, що відповідає вимогам юридичної дійсності в цьому є те, що принцип диспозитивності може стосуватися, на наше переконання, лише характеру та змісту реалізації суб'єктивних прав (у даному дослідженні – адміністративно-процесуальних прав), а ніяк не на власний розсуд виконання юридичних обов'язків. Якщо сприйняти, що виконання юридичних обов'язків, чи матеріальних, чи процесуальних – без різниці, засноване на диспозитивності, то яким чином тоді може бути гарантована до виконання норма права, що спирається на імперативний припис і на примус, як метод забезпечення норми права до належного виконання. В цілому ж,

диспозитивність разом зі змагальністю є зумовленими необхідністю забезпечення принципу рівності сторін перед законом і судом засадами адміністративного судочинства, що у спільній реалізації на рівні законодавства і практики його реалізації при здійсненні правосуддя у судовому вирішенні публічно-правових спорів сприяють реалізації основних завдань адміністративного судочинства і реалізації його основної мети – «захист прав, свобод та інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб від порушень з боку суб'єктів владних повноважень шляхом справедливого, неупередженого та своєчасного вирішення судом спорів у сфері публічно-правових відносин» [79].

М. В. Ковалів, М. Т. Гаврильців та І. Б. Стахура пропонують розуміти принцип диспозитивності в адміністративному судочинстві наступним чином: «Принцип диспозитивності в адміністративному судочинстві передбачає можливість осіб, які беруть участь у справі, розпоряджатися своїми матеріальними і процесуальними правами для обстоювання та захисту як власних, так і прав, свобод та інтересів інших фізичних і юридичних осіб у сфері публічно-правових відносин від порушень з боку органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб, інших суб'єктів при здійсненні ними владних управлінських функцій на основі законодавства, в тому числі на виконання делегованих повноважень... суд розглядає адміністративні справи не інакше як за позовною заявою... кожна особа, яка звернулася за судовим захистом, розпоряджається своїми вимогами на власний розсуд» [74, с. 80]. Ми не сприймаємо принцип диспозитивності, як пряме продовження принципу рівності учасників процесу перед законом і судом, втім, як основу, на яку спирається змагальність та інші засади судочинства, визнаємо. Проблематика тут полягає у тому, що диспозитивність, як вільне волевиявлення, що становить основу організації поведінки осіб в певних правовідносинах, можливе лише за умови рівності таких осіб у їх правовому статусі. Тому зумовленість принципів, на наш погляд, така – диспозитивність і рівність взаємно

зумовлюють одна одну. Так, рівність можлива лише за умови реалізації на рівні законодавства принципу диспозитивності, що передбачає вільне волевиявлення учасників процесу щодо реалізації їх процесуальних прав незалежно від матеріального правового статусу в публічно-правовому просторі і навпаки, вільно виявляти волю до участі у правовідносинах можуть лише рівні у своєму правовому статусі учасники правовідносин.

Надзвичайно потужною основою, якою керується у своїй реалізації принцип рівності учасників адміністративного процесу перед законом і судом є принцип офіційного з'ясування обставин справи, який, з одного боку, обмежує дію принципів змагальності та диспозитивності (на нашу думку), з іншого – сприяє «вирівнюванню» можливостей приватної особи щодо захисту їх прав і свобод з такими ж можливостями суб'єкта владних повноважень. Як свідчать М. В. Ковалів, М. Т. Гаврильців і І. Б. Стахура: «У учасників публічно-правових відносин нерівні можливості – фізичній чи юридичній особі протистоїть потужний адміністративний апарат. Щоб збалансувати можливості, адміністративний суд повинен відіграти активну роль в судовому процесі з тим, щоб сприяти особі у захисті її прав. Така роль суду обумовлена тим, що переважно конфлікти виникають саме з вини публічної адміністрації або вона не вжила достатніх заходів, щоб запобігти цьому» [74, с. 81]. На виконанні такої ролі суду наголосив Верховний Суд у складі колегії суддів Касаційного адміністративного суду у справі №805/1692/17-а: «В адміністративному процесі, на відміну від суто змагального процесу, де суд оперує виключно тим, на що посилаються сторони, мають бути повністю встановлені обставини справи, щоб суд ухвалив справедливе та об'єктивне рішення. Принцип офіційності, зокрема, виявляється у тому, що суд визначає обставини, які необхідно встановити для вирішення спору, з'ясовує, якими доказами сторони можуть обґрунтувати свої доводи чи заперечення щодо цих обставин; а у разі необхідності суд повинен запропонувати особам, які беруть участь у справі, доповнити чи пояснити певні обставини, а також надати суду додаткові докази» [40].

Наприклад, автори комплексного дослідження, присвяченого адміністративній юстиції, зазначають: «Адміністративний суд може не лише виходити за межі позовних вимог, якщо це необхідно для відновлення прав особи, порушених суб'єктами владних повноважень, але і «контролювати» те, як учасники справи розпоряджаються своїми матеріальними та процесуальними правами, спрямовувати й коригувати цей процес із метою захисту прав, свобод, законних інтересів будь-яких інших осіб» [8, с. 144]. Як бачимо, попри всі принципи адміністративного судочинства, які прагнуть до певного вирівнювання адміністративно-процесуального статусу учасників адміністративного процесу (зокрема, власне принцип рівності, принцип змагальності і диспозитивності), вітчизняне законодавство, тим не менше, відстоює та забезпечує основу розуміння призначення адміністративного судочинства як відновлення прав особи, порушених суб'єктами владних повноважень, через активну роль адміністративного суду у розгляді та вирішенні адміністративних справ, як публічно-правових спорів, що передані на розгляд адміністративного суду, встановлюючи засадою адміністративного судочинства принцип офіційного з'ясування всіх обставин у справі, що виявляється у наданні суду можливості виходу за межі позовних вимог.

Висновки до розділу 2

На підставі аналізу адміністративного процесу як сфери реалізації принципу рівності усіх учасників адміністративного процесу перед законом і судом були зроблені наступні висновки.

1. Конкуренція концепцій адміністративного процесу відбувалася не тільки в теорії адміністративного права, вона набула свого прояву і на рівні адміністративного процесуального законодавства України (наприклад, у назві кодифікованого акту, у визначенні його термінів тощо). В момент прийняття КАС України в науковому середовищі панувала концепція

широкого розуміння адміністративного процесу, у зв'язку із чим законодавець відмовився від найменування кодифікованого акту «Адміністративний процесуальний кодекс України». На сучасному етапі розвитку адміністративного законодавства в науковому середовищі надають перевагу концепції вузького розуміння адміністративного процесу, що, наприклад, витікає із положень проекту Кодексу про адміністративного проступки.

2. Серед усього загалу концепцій адміністративного процесу можна виділити три основні, які суттєво впливали як на розвиток науки, так і на розвиток національного законодавства: 1) широка; 2) юрисдикційна; 3) вузька. Від того, яку концепцію було взято за основу при розкритті теми дисертації, залежав би зміст дослідження, адже при використанні:

а) широкої концепції, довелося б аналізувати особливості забезпеченні і реалізації принципу рівності в усіх адміністративних провадженнях (адміністративному судочинстві, провадженні в справах про адміністративні правопорушення, адміністративній процедурі і ін.);

б) юрисдикційної концепції, довелося б висвітлювати особливості реалізації принципу рівності в юрисдикційних провадженнях – адміністративному судочинстві та провадженні в справах про адміністративні правопорушення;

в) вузької концепції, можна зосередитись на аналізи особливостей реалізації принципу рівності виключно в межах адміністративного судочинства, що і буде зроблено в нашій науково-дослідній праці.

3. Доведено, що адміністративний процес (згідно вузької концепції адміністративного процесу) є послідовною діяльністю адміністративного суду, яка передбачена адміністративним процесуальним законодавством (КАС України) щодо розгляду і вирішення публічно-правових спорів. Він характеризується наступними ознаками: а) являє собою послідовність процесуальних дій, етапів і стадій провадження, які передбачені адміністративним процесуальним законодавством; б) пов'язаний із

розглядом і вирішенням публічно-правового спору, який охоплюється предметною юрисдикцією; в) зв'язаний із здійсненням адміністративного правосуддя, тобто розгляд та вирішення справ здійснюється виключно адміністративним судом; г) здійснюється у передбачених КАС України процесуальних формах; г) має свій специфічний набір учасників процесу та наділяє їх адміністративно-процесуальним статусом.

4. Для того, щоб мета і завдання адміністративного судочинства були реалізовані, законодавство про адміністративне судочинство і сама діяльність осіб, які беруть участь у адміністративній справі, вибудовується на основі певних гарантій. Саме до завдань адміністративного судочинства, які полягають у відбитті та впровадженні у практику організації державно-правового простору конституційного принципу «держава відповідає перед людиною у своїй діяльності», «прив'язані» гарантії, як необхідні заходи і засоби забезпечення такого стану здійснення адміністративного судочинства, при якому воно реалізовуватиме своє основне призначення – справедливе, неупереджене та своєчасне вирішення судом спорів у сфері публічно-правових відносин з метою ефективного захисту прав, свобод та інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб від порушень з боку суб'єктів владних повноважень і при цьому забезпечуючи належний рівень реалізації прав і законних інтересів суб'єктів, які беруть участь у розгляді адміністративних справ адміністративними судами.

5. Всі перераховані в КАС України принципи адміністративного судового процесу становлять ґрунтовну підставу відповідності адміністративного правосуддя тій меті, досягнення якої визначене адміністративним процесуальним законодавством і яка полягає у захисті прав, свобод та інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб від порушень з боку суб'єктів владних повноважень через вирішення судом спорів у сфері публічно-правових відносин. Принцип же рівності всіх учасників судового процесу перед законом і судом, який полягає у вирівнюванні можливої та належної поведінки учасників адміністративного

процесу, є єдиною основоположною засадою побудови судового процесу та забезпечення справедливості і неупередженості судових рішень.

6. Принцип рівності, як складова такої меганорми, як «верховенство права» не варто розуміти, як рівність всіх перед законом, адже з точки зору адміністративного судового процесу така основоположна засада ніякого змістовного навантаження не несе, не демонструє специфіки процесуальної діяльності адміністративного суду, мети такої діяльності і можливостей, які мають учасники адміністративного судового процесу. Тому даний принцип в законодавстві, яке регулює адміністративне судочинство, має назву – рівність усіх учасників судового процесу перед законом і судом. Це вже зовсім інший вимір рівності. Таке законодавче формулювання принципу свідчить про необхідність збалансування неупередженого і справедливого вирішення адміністративних справ уповноваженим судом, а також про те, що адміністративний судовий процес, попри участь у ньому сторони, яка у своєму матеріальному правовому статусі є суб'єктом, що здійснює публічно-владні управлінські функції, в тому числі на виконання делегованих повноважень або надає адміністративні послуги на підставі законодавства, яке уповноважує або зобов'язує надавати такі послуги виключно суб'єкта владних повноважень, спирається на змагальність і диспозитивність, що і досягається принципом рівності усіх учасників судового процесу перед законом і судом. Таким чином, верховенство права, змагальність, диспозитивність, як принципи адміністративного судочинства, а також справедливе, неупереджене вирішення судом спорів у сфері публічно-правових відносин з метою ефективного захисту прав, свобод та інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб від порушень з боку суб'єктів владних повноважень, як мета адміністративного судового процесу, повною мірою забезпечуються принципом рівності усіх учасників судового процесу перед законом і судом, адже він виключає можливість надання більшого обсягу прав певному учаснику справи, зважаючи на його

попередній, той який передує адміністративному процесуальному положенню, матеріальний адміністративний правовий статус.

7. Принцип рівності учасників адміністративного процесу перед законом і судом можна поділити на дві складові:

- перша стосується лише дотримання судом під час розгляду справи безсторонньої, об'єктивної позиції незалежно від раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовних та інших ознак учасників судочинства;

- друга стосується і чинного законодавства, і організації судом процесу розгляду адміністративної справи, як публічно-правового спору, що переданий на розгляд адміністративного суду, і полягає у рівності процесуальних прав і обов'язків учасників судочинства, яка здебільшого у своїй практичній реалізації спирається на змагальність, диспозитивність та офіційне з'ясування всіх обставин у справі.

РОЗДІЛ 3. ОБ'ЄКТИВАЦІЯ ПРИНЦИПУ РІВНОСТІ УСІХ УЧАСНИКІВ АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРОЦЕСУ ПЕРЕД ЗАКОНОМ І СУДОМ

3.1 Теоретичні та нормативні підходи до визначення змісту принципу рівності усіх учасників адміністративного процесу перед законом і судом

Принцип рівності всіх учасників адміністративного процесу перед законом і судом, нормативно закріплений у ч. 3 ст. 2 КАС України, посідає одне з визначальних місць у системі процесуальних засад адміністративного судочинства [21; 30, с. 12; 79] поряд із принципом верховенства права [237, с. 124]. Окремо М. І. Смокович та В. М. Бевзенко звертають увагу на те, що зміст принципу верховенства права включає і принцип рівності. Тому, на думку вчених, «порушення рівності учасників адміністративної справи і процесу перед законом і судом є порушенням принципу верховенства права» [214, с. 105]. А отже його значення не обмежується лише формальним нормативним закріпленням, оскільки цей принцип виступає однією з базових гарантій справедливого, неупередженого й ефективного вирішення публічно-правових спорів.

Реалізація принципу рівності всіх учасників адміністративного процесу перед законом і судом також «дає змогу забезпечити рівну можливість сторін у доведенні перед судом своєї позиції, забезпечує справедливість судового розгляду, а отже є основою для прийняття майбутнього правосудного рішення, адже прийняття законного і обґрунтованого рішення суду є неможливим при порушенні прав учасників в ході судового засідання» [241, с. 217].

Усталеною є позиція науковців та практиків, що принцип рівності усіх учасників адміністративного процесу перед законом і судом в Україні «є одним з тих значних елементів, функціонування та закріплення яких потрібне

для того, щоб проголошення в Конституції України правової держави стало не лише декларативним, але й реальним та практичним» [66, с. 58].

В той же час, Я. Берназюк уточнює, що «принцип рівності прийнято розглядати як основоположний компонент концепції "справедливого судового розгляду" у розумінні пункту 1 статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод» [30, с. 12]. С. Г. Стеценко наголошує, що даний принцип «попри його здавалося б, очевидність, має беззаперечну актуальність як перспективний напрям наукового пошуку і як важливий елемент правозастосовної судової діяльності у вимірі забезпечення та реалізації прав учасників судового процесу в адміністративному судочинстві» [17, с. 132]. М. В. Колеснікова уточнює даний підхід та звертає увагу на тому, що цей принцип має «велике значення як у теоретичному, так і в практичному вимірі, а ...недотримання призводить до порушення прав учасників процесу, а також процедури здійснення правосуддя» [85, с. 180].

Особливе значення цього принципу пояснюється дуальною природою адміністративних процесуальних правовідносин: якщо перший їх вимір орієнтований на «забезпечення ефективного функціонування публічного управління» [10, с. 39] та «реалізацію суспільного інтересу» [139], то другий – має на меті «надання приватній особі справжніх, а не ілюзорних правових гарантій від можливих зловживань та порушень із боку суб'єктів владних повноважень» [93, с. 172], «від свавілля та дискримінації» [140, с. 65]. «При цьому публічні інтереси не слід змішувати з інтересами державних органів, органів місцевого самоврядування, окремих посадових осіб» [103, с. 133].

У цьому контексті доречно навести позицію О.М. Коротун, який зазначає, що «суспільні відносини, що виникають при здійсненні адміністративного судочинства є специфічними і полягають у захисті прав, свобод та законних інтересів фізичних осіб, прав та законних інтересів юридичних осіб у сфері публічно-правових відносин від порушень з боку суб'єктів владних повноважень» [93, с. 172]. Вказана специфіка зумовлює важливу роль принципів адміністративного права, які є «орієнтирами для

створення норм адміністративного права; закладають основу для судового контролю за публічною адміністрацією, а саме дають суду можливість, спираючись на аналіз їх змісту, оцінити законність чи незаконність дій та/або рішень суб'єктів публічної адміністрації; заповнюють прогалини у сфері адміністративно-правового регулювання суспільних відносин» [227, с. 89].

Принцип рівності всіх учасників адміністративного судочинства перед законом і судом спрямований забезпечити рівну можливість сторін обґрунтувати свою позицію й представити докази в судовому процесі; він становить одну з базових гарантій справедливого провадження. «Оскільки саме гарантії принципу є умовами його дотримання та загальної недискримінації, фактично за відсутності яких унеможлиблюється реалізація права на справедливий суд в адміністративному судочинстві» [65, с. 73].

У цьому сенсі рівність не зводиться до механічної «арифметичної» тотожності процесуальних прав, а виступає як юридичний стандарт – баланс, що запобігає процесуальній дискримінації та забезпечує рівноцінний (еквівалентний) доступ до ефективного правосуддя. «Безумовно, без дотримання принципу рівності всіх учасників адміністративного процесу перед законом і судом і не буде права на справедливий суд» [65, с. 69].

Примітно, що КАС України наповнює поняття «принцип рівності» подвійним нормативним змістом, що відображає два рівні його дії в адміністративному судочинстві. На першому рівні – зовнішньому – цей принцип постає як критерій законності діяльності суб'єктів владних повноважень: суд зобов'язаний встановити, чи не порушувала публічна адміністрація вимог рівності перед законом і чи не вдавалася до дискримінаційних практик [79]. На другому рівні, внутрішньому – принцип рівності регулює сам перебіг судового процесу, гарантуючи всім його учасникам рівний правовий статус перед законом і судом незалежно від будь-яких їх індивідуальних характеристик.

У сучасній доктрині адміністративного права та процесу розуміння принципу рівності еволюціонувало від простого декларування однакових

прав до складної системи гарантій справедливого судочинства. В цьому сенсі, В. Бевзенко акцентує увагу на тому, що «від ступеню розвитку, досконалості сучасної доктрини національного адміністративного права і процесу безпосередньо залежить якість і послідовність адміністративної практики, її готовність і здатність долати новітні виклики застосування норм адміністративного права і процесу» [91, с. 203].

Як свідчить аналіз наукових джерел, на сьогодні можна виокремити чотири ключові концептуальні підходи до розуміння змісту та механізму реалізації цього принципу: 1) формальний; 2) функціональний; 3) компенсаторний; 4) європейський.

1. Формальний підхід до розуміння принципу рівності всіх учасників адміністративного судочинства перед законом і судом. У межах цього підходу рівність розглядається як наявність універсальних, ідентичних правил для всіх суб'єктів правовідносин без винятку та «однакові адміністративні справи повинні вирішуватися однаково, і не повинно допускатися несправедливої дискримінації» [58, с. 343]. Це буквальне дотримання процесуальних норм, де закон виступає єдиним мірилом для кожного учасника процесу, незалежно від його статусу чи підпорядкування.

У Рішенні Конституційного Суду України від 03 грудня 2025 року № 6-р(П)/2025 акцентується увага на тому, що «задня додержання вимог Конституції України приписи процесуального закону мають забезпечити рівні юридичні можливості процесуального характеру для всіх учасників судового процесу» [197].

Представники класичної школи адміністративного права (наприклад, Ю. П. Битяк, В. М. Гаращук [14, с. 207], О. М. Бандурка [22, с. 51], А. Є. Фоменко, Е. О. Сидорова, М. П. Юніна [227, с. 95], В. П. Яценко [18, с. 219] та інші) наголошують, що формальна рівність є базовою передумовою законності, яка виключає будь-які необґрунтовані «привілеїв чи обмежень прав учасників судового процесу» [18, с. 219-220; 20, с. 30] і «розгляд у суді буде відбуватися за тими самими ж законами» [15, с. 33].

П. О. Баранчик наголошує: «Дотримання цього принципу є обов'язковим під час розгляду будь-якого адміністративного спору в суді, тому, незважаючи на нерівність правового положення учасників адміністративних правовідносин (відносини владного підпорядкування), в адміністративному процесі такі владні засади регулювання правовідносин нівелюються. Учасники адміністративних правовідносин наділяються рівними можливостями обстоювати правомірність своєї позиції» [24, с. 147-148].

Позиція представників даної концепції є доктринально цінною, оскільки утворює формальну рівність як необхідну умову справедливого адміністративного судочинства. «Загалом, ...йдеться здебільшого про однакові можливості для учасників судового процесу у вимірі відсутності дискримінації, обмежень, надання немотивованих пільг» [17, с. 127].

З наукової точки зору позиція формальної рівності є цінною як відправна точка для порівняльного аналізу. Без чіткого розуміння того, від чого відступає процесуальна асиметрія КАС України, неможливо обґрунтувати її конституційну виправданість. Формальна рівність як «буквальне дотримання процесуальних норм» виконує важливу захисну функцію. Якщо суд зобов'язаний застосовувати ідентичні правила до всіх учасників процесу, то це: а) виключає ситуативний розсуд судді при оцінці статусу сторони; б) унеможливорює необґрунтоване розширення або звуження прав суб'єкта владних повноважень поза межами закону; в) забезпечує передбачуваність і стабільність судового процесу.

Саме тому формальний підхід до розуміння принципу рівності всіх учасників адміністративного судочинства перед законом і судом зберігає свою методологічну актуальність. А. В. Петухов окремо акцентує увагу на тому, що «вказана конституційна засада гарантує суб'єктам взаємодії однакові можливості для реалізації прав, свобод і законних інтересів, покладення рівних обов'язків, недопустимість дискримінації» [153, с. 48].

В той же час, ми вважаємо концепція формальної рівності є необхідною, але принципово недостатньою основою для адміністративного судочинства. Її застосування у «чистому» вигляді призводить до парадоксального результату: формально рівні правила в умовах структурної нерівності між приватною особою та суб'єктом владних повноважень лише закріплюють фактичну нерівність, що суперечить як конституційному принципу верховенства права, так і стандартам ЄСПЛ щодо справедливого судового розгляду.

2. *Функціональний підхід* до розуміння принципу рівності всіх учасників адміністративного судочинства перед законом і судом. На відміну від формального, цей підхід орієнтований на досягнення фактичної справедливості і підкреслює, що рівність вимірюється не однаковістю правил, а їхньою функціональною адекватністю. Він ґрунтується на визнанні того факту, що сторони публічно-правового спору: приватна особа та держава, перебувають у нерівних умовах. «Проте, рівність прав (обов'язків) полягає у тому, що кожен з учасників справи наділений такими процесуальними правами і несе такі процесуальні обов'язки, що адекватні його процесуальному становищу та дозволяють особі ефективно відстоювати свою позицію при розгляді адміністративної справи» [72, с. 26]. В той же час, «саме процесуальний статус визначає права та обов'язки учасника судового процесу і, відповідно, їхню рівність для певних категорій» [17, с. 127]. Відтак, завдання суду полягає не в механічному застосуванні однакових правил до нерівних суб'єктів, а в забезпеченні здійснення адміністративного судового процесу, «тому адміністративний суд має вжити всіх передбачених законом заходів, аби порушені владою права були захищені» [103, с. 126]. Попри те, «суд зобов'язаний враховувати права людини як основоположний критерій у вирішенні правових конфліктів» [76, с. 180].

«Ураховуючи суб'єктний склад правовідносин, спори в яких розглядає адміністративний суд і які зумовлюють певну нерівність позивача і відповідача в публічних матеріально-правових відносинах, суд посідає більш

активну позицію в судовому розгляді. В адміністративному судочинстві суддя не просто відіграє роль арбітра, а й має вживати всіх заходів щодо вирівнювання процесуальних позицій сторін з метою забезпечення їх реальної рівності перед законом і судом» [46, с. 182-183; 17, с. 132].

Функціональний підхід до принципу рівності є концептуально більш досконалим, ніж формальний, оскільки: 1) відповідає природі адміністративного судочинства як механізму захисту особи від публічної влади; 2) реалізує конституційний принцип верховенства права у його змістовному, а не лише формальному вимірі; 3) забезпечує реальну, а не декларативну рівність учасників процесу через активну процесуальну роль суду.

3. *Компенсаторний підхід* до розуміння принципу рівності всіх учасників адміністративного судочинства перед законом і судом. Це специфічний підхід, притаманний саме адміністративному судочинству. Сучасні дослідники адміністративного процесу обґрунтовують, що оскільки суб'єкт владних повноважень володіє потужним адміністративним, фінансовим та інформаційним ресурсом, тому процесуальний закон має бути «спрямований на вирівнювання становища приватної особи у відносинах із публічною адміністрацією, адже при чіткому визначенні прав і обов'язків приватної особи та адміністративного органу в адміністративній процедурі обидва суб'єкти зв'язані законом» [94, с. 106; 217, с. 17], або «нівелювати цю нерівність» [16, с. 34].

Окремої уваги заслуговує позиція Я. Берназюка [28, с. 25-27], який, аналізуючи чинне процесуальне законодавство, виокремлює шість ключових особливостей процесуального становища суб'єкта владних повноважень в адміністративному судочинстві. У своїй сукупності ці особливості переконливо ілюструють, що компенсаторний підхід до принципу рівності реалізується через цілеспрямоване процесуальне обтяження публічного відповідача. Такий механізм є не відступом від принципу рівності, а його змістовним втіленням, бо він покликаний подолати структурну нерівність

між суб'єктом владних повноважень і приватною особою та гарантувати учасникам адміністративного судового процесу реальну, а не суто декларативну рівність перед законом і судом [28, с. 25-27].

Наприклад, найбільш яскравим структурним елементом цього підходу є зміщення тягара доказування – презумпція винуватості суб'єкта владних повноважень, згідно з якою саме держава зобов'язана довести правомірність своїх рішень чи дій. Також особливої уваги заслуговує застосування компенсаторного механізму в умовах обмеженого доступу до інформації, що проілюстровано у справі 2017 року «*Regner v. the Czech Republic*» [2]. Розглядаючи питання доступу до секретних документів, Велика палата ЄСПЛ зазначила, що «навіть у чутливих питаннях національної безпеки принцип рівності вимагає від суду застосування компенсаторних гарантій (наприклад, посиленого судового контролю за таємними доказами з боку самого судді), щоб приватна особа не залишилася беззахисною перед державним апаратом» [2].

4. *Європейський підхід* до розуміння принципу рівності всіх учасників адміністративного судочинства перед законом і судом. Даний підхід ґрунтується на стандартах Ради Європи [7] та прецедентній практиці Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ) у контексті тлумачення статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. «Обрання Україною стратегічного курсу на набуття рівноправного членства в Європейському Союзі викликає потребу у здійсненні демократизації судочинства та ...наближає вітчизняне правосуддя до міжнародних стандартів у вказаній сфері» [118, с. 32]. Від дотримання та ефективного захисту прав людини залежить стан демократії в державі, а оскільки захист прав і свобод людини є прерогативою суду, то очевидною постає проблема реформування вітчизняного судочинства на основі принципів демократії» [138, с. 23]. Дана концепція враховує, що «прецедентне право Європейського суду з прав людини є правом принципів й акцентує увагу на важливості того, аби судді під час формулювання принципів чи їх застосування не підміняли

об'єктивну реальність суб'єктивним баченням і не допускали свавільності в цих діях. ...зادля цього суддям потрібна додаткова аргументація щодо прийняття певних рішень, коли виключного посилення на окремі норми права може виявитися недостатньо» [118, с. 32].

Відтак, коректне тлумачення та системне застосування суддями адміністративних судів правових принципів ЄС у процесі розгляду і вирішення адміністративних справ здатне суттєво посилити реальний захист прав і свобод людини від неправомірного втручання з боку публічної адміністрації, перетворюючи адміністративне судочинство на дієвий інструмент відновлення порушених прав. «Такий підхід відрізняється від звичайної судової діяльності, коли до фактів застосовуються саме норми, а не принципи» [236, с. 127]. Реалізація даного підходу актуалізується наступним: «В умовах сьогодення, коли Україна перебуває у фактичному стані війни, права громадян опинилися в особливо уразливому стані. Адже на шальках ваг, з одного боку, знаходяться національні інтереси держави, яка бореться за своє існування, а з іншого – необхідність збереження обраного демократичного курсу і гарантування основоположних свобод і прав людини. Віднайти необхідний баланс у такій гострій ситуації надзвичайно складно, але необхідно» [118, с. 5].

Рішення ЄСПЛ у конкретних справах впливають на адміністративне судочинство як орієнтири для формування стандартів справедливого розгляду публічно-правових спорів. Вони конкретизують зміст таких процесуальних принципів, як рівність сторін, змагальність, доступ до суду, право бути вислуханим і обов'язок суду мотивувати рішення. Наприклад у справі «*Nadtochiy v. Ukraine*» [5] зазначено, що «принцип рівності – одна із складових ширшої концепції справедливого судового захисту – передбачає, що кожна сторона повинна мати розумну можливість представляти свою позицію в умовах, які не ставлять її в суттєво менш сприятливе становище порівняно з опонентом» [5]. Заслуговують уваги висновки, які закріплені у справі «*APEN Üldözötteinek Szövetsége and Other v. Hungary*» [3]:

«неприпустимо, щоб одна сторона могла вчиняти у суді дії без відома іншої сторони і без надання можливості іншій стороні презентувати відповідні зауваження» [3].

Практика ЄСПЛ також слугує джерелом тлумачення норм КАС України, особливо у спорах між приватною особою та суб'єктом владних повноважень, де формальна рівність не завжди означає фактичну рівновагу процесуальних можливостей. Крім того, вона визначає критерії належної судової процедури, зокрема щодо обов'язку забезпечити сторонам доступ до всіх матеріалів справи та можливість висловити свої заперечення. Рішення ЄСПЛ виконують і коригувальну функцію, стримуючи надмірний формалізм у національній судовій практиці.

Показовими у контексті коригувального впливу практики Європейського суду з прав людини на національне судочинство є рішення у справах «*Bellet v. France*» [4] та «*Zubac v. Croatia*» [6], у яких Суд сформулював важливу правову позицію щодо недопустимості надмірного формалізму у застосуванні процесуальних норм. Зокрема, ЄСПЛ наголосив, що «право на доступ до суду має бути практичним і ефективним, а не теоретичним чи ілюзорним, тому тлумачення та застосування національними судами процесуальних норм не повинні набувати надмірно формалістичного характеру та створювати непропорційні перешкоди для реалізації особою права на судовий захист» [4; 6]. У зв'язку з цим, практика ЄСПЛ виступає важливим орієнтиром для адміністративних судів, спрямовуючи їх на пріоритет змістовного забезпечення права на справедливий суд над суто формальним дотриманням процесуальних приписів.

Отже, стандарти ЄС та практика ЄСПЛ забезпечують наповнення процесуальних гарантій не лише формально-юридичним, а й реальним змістом, перетворюючи їх на ефективні механізми захисту особи у її взаємовідносинах із публічною владою. Таким чином, у межах сучасної вітчизняної правової доктрини дедалі більшої актуальності набувають дослідження, присвячені аналізу практики ЄСПЛ.

Зокрема, у фундаментальному рішенні у справі від 1993 року «*Dombo Beheer B.V. v. the Netherlands*» ЄСПЛ вперше чітко сформулював, що «кожна сторона повинна мати розумну можливість представити свою позицію, і жодна зі сторін не може мати суттєвих переваг над іншою у процесі доведення своєї правоти» [202].

Інформаційний вимір принципу рівності сторін дістав нормативно-інтерпретаційне опрацювання у практиці Європейського суду з прав людини. Так, у справі від 1993 року «*Ruiz-Mateos проти Іспанії*» [203]. Суд сформулював правову позицію, відповідно до якої «принцип рівності сторін вимагає надання кожному учасникові процесу можливості ознайомитися з усіма доказами, поясненнями та зауваженнями, поданими іншою стороною, у тому числі суб'єктом публічної влади, а також висловити щодо них свої заперечення чи міркування» [203]. Подальшу конкретизацію зазначений стандарт дістав у справі від 1997 року «*Nideröst-Huber проти Швейцарії*» [1], у якій ЄСПЛ наголосив, що «право сторони на доступ до матеріалів, поданих процесуальним опонентом, має самостійне процесуальне значення і не ставиться у залежність від оцінки їх фактичного впливу на зміст майбутнього судового рішення» [1].

Наведений підхід засвідчує, що у розумінні ЄСПЛ інформаційна рівність сторін не зводиться виключно до технічної можливості ознайомлення з матеріалами справи, а становить необхідну структурну гарантію змагальності, процесуальної рівноправності та справедливості судового розгляду загалом. Саме через забезпечення своєчасного доступу до всіх поданих матеріалів і реальної можливості їх коментування досягається не лише належна якість судового розгляду, а й формується суспільна довіра до суду як до інституції, здатної забезпечити прозорий, передбачуваний і справедливий порядок вирішення публічно-правових спорів.

Отже, синтез наведених підходів до розуміння принципу рівності всіх учасників адміністративного судочинства перед законом і судом (формального, функціонального, компенсаторного та європейського)

дозволяє стверджувати, що в сучасному адміністративному процесі України принцип рівності вийшов за межі простої заборони дискримінації. Він трансформувався у складний процесуальний інструментарій, де активна роль суду полягає у вирівнюванні фактичної асиметрії можливостей між приватною особою та державою, забезпечуючи реальну паритетність судового захисту.

У науковій літературі принцип рівності усіх учасників адміністративного процесу перед законом і судом розглядається як багатокомпонентна правова конструкція [16, с. 33; 30, с. 12], що охоплює не лише формальну рівність сторін у межах процесуального закону, а й необхідність забезпечення їхніх реальних можливостей для ефективного захисту своїх прав та інтересів. У зв'язку із цим, Я. Берназюк наголошує: «Принцип рівності знайшов своє безпосереднє продовження у ч. 3 ст. 2 та ст. 8 КАС України, які встановлюють, що основними засадами (принципами) адміністративного судочинства є, серед іншого, рівність усіх учасників судового процесу перед законом і судом; не може бути привілеїв чи обмежень прав учасників судового процесу, зокрема, за майновим станом або іншими ознаками. Крім того, у ст. 44 цього Кодексу закріплено, що учасники справи мають рівні процесуальні права та обов'язки» [28]. Схожої позиції дотримується і Н. Б. Писаренко. Авторка розглядає принцип рівності через характеристику трьох компонентів: «1) рівність усіх учасників судового процесу перед законом; 2) рівність усіх учасників судового процесу перед судом; 3) заборону дискримінації» [16, с. 33].

М. П. Гурковський, досліджуючи сутність принципу правової рівності, зазначає, що його зміст проявляється насамперед у трьох взаємопов'язаних компонентах – «у рівності прав і свобод; рівності юридичних властивостей, у рамках яких суб'єкти права здійснюють свою діяльність; у рівності перед законом та судом» [20, с. 301]. Таким чином, автор акцентує увагу на трикомпонентній структурі цього принципу, що передбачає не лише формальне закріплення однакових прав за суб'єктами, а й забезпечення

рівності юридичних умов їхньої діяльності та рівного ставлення з боку правозастосовних органів. Така позиція автора, не диференціює зміст цього принципу залежно від галузевої специфіки, зокрема з урахуванням притаманної адміністративному судочинству асиметрії між приватною особою та суб'єктом владних повноважень. Також ми вважаємо, що вказаний підхід є переважно формально-юридичним і не враховує проблему фактичної нерівності, на яку неодноразово вказував ЄСПЛ, зазначаючи, що однакове ставлення до осіб у суттєво різних ситуаціях може саме по собі становити порушення принципу рівності. Зокрема, ЄСПЛ у рішенні від 6 квітня 2000 р. у справі «*Thlimmenos v. Greece*» [192] сформулював принципову правову позицію, відповідно до якої «право не зазнавати дискримінації при користуванні правами, гарантованими Конвенцією, також порушується, коли держави без об'єктивного та розумного обґрунтування не застосовують різного ставлення до осіб, ситуації яких суттєво відрізняються» [192].

Переконані, що із урахуванням європейського підходу до розуміння принципу рівності усіх учасників адміністративного процесу перед законом і судом, цей принцип включає наступні компоненти: 1) рівність перед законом (нормативна компонента); 2) рівність перед судом (інституційна компонента); 3) паритетність процесуальних прав та обов'язків (функціональний компонента); 4) рівність можливостей (практичний елемент); 5) заборона дискримінації та привілеїв (заборонний елемент); 6) компенсація структурної нерівності (специфічний елемент адміністративного процесу).

1) Рівність перед законом (нормативна компонента). Це єдність матеріальних і процесуальних норм для всіх учасників адміністративного процесу. Жодна категорія осіб (чи то посадовець, чи пересічний громадянин) не може мати імунітету від дії закону в адміністративному процесі. «Йдеться про однакове застосування як матеріальних правил, що регламентують спірні відносини, так і правил процесуальних, спрямованих на унормування відносин адміністративного судочинства» [16, с. 33].

2) Рівність перед судом (інституційна компонента). Наприклад, Р. О. Куйбіда зазначає: «Рівність учасників судового процесу перед судом покладає на суд обов'язок не надавати будь-яких переваг, що не обумовлені законом, будь-якому з учасників судового процесу. Так само недопустимою є будь-яка дискримінація. Порушення судом цих вимог буде свідченням упередженості суду. Для запобігання та усунення таких ситуацій процесуальний закон передбачає правила відводу судді» [103, с. 86]. Натомість, Н. Б. Писаренко акцентує увагу на інших моментах та стверджує: «Адміністративні суди розв'язують справи за одними й тими самими процесуальними правилами; всі учасники судового процесу наділені рівними процесуальними правами та обов'язками. ...Рівність прав та обов'язків полягає в тому, що кожен з учасників процесу наділений правами й несе обов'язки, що відповідають його процесуальному статусу» [16, с. 33-34].

3) Паритетність процесуальних прав та обов'язків (функціональна компонента). Кожна сторона має симетричний набір інструментів: право подавати докази, заявляти клопотання, виступати в дебатах. Якщо право надано одній стороні, аналогічне право повинно бути у іншої.

4) Рівність можливостей (практичний елемент) – це реальна, а не паперова здатність скористатися правами. Наприклад, якщо сторона не володіє мовою судочинства, рівність забезпечується перекладачем. Без цього право на захист перетворюється на фікцію.

5) Заборона дискримінації та привілеїв (заборонний елемент). Загальні засади дискримінації закріплені в Директиві Ради 2000/78/ЄС від 27 листопада 2000 року [175] і передбачається недопустимість надання переваг за ознаками раси, статі, мови, майнового стану, посади чи політичних переконань тощо. «Очевидно, що заборона дискримінації фактично слугує гарантією рівності учасників процесу і перед законом, і перед судом. Адже вона унеможлиблює ...поводження з особами різним способом, без

об'єктивного та розумного обґрунтування, у відносно схожих ситуаціях» [16, с. 34].

У межах порушеної проблематики на рівні національного правового простору показовим є рішення Верховного Суду від 01.07.2024 року у справі № 990/329/23 [193], де зазначено: «Факт дискримінації може бути встановлений, якщо: 1) державний захід, дія чи бездіяльність, які оскаржуються, підпадають під чинність (захист, регулювання, дію) іншого положення закону, яким встановлені певні права та свободи; 2) є відмінність у поводженні проти інших осіб, котрі знаходяться в аналогічній або схожій обстановці (становищі, стані). Проте поводження з особою, яка заявляє про дискримінаційне ставлення до неї, є істотно (разюче) відмінним і менш справедливим, ніж з іншими особами; підставами для розрізнення є особиста характеристика або статус заявника; інші особи, з якими така особа себе порівнює, знаходяться в аналогічній ситуації, а різниця в ставленні до особи не мотивована притаманною їй певною персональною ознакою» [193; 17, с.132].

б) Компенсація структурної нерівності (специфічний елемент адміністративного процесу). Науковці та практики говорять про особливості втілення принципу рівності, в тому числі і на рівні судочинства. Наприклад, М. С. Ковтун акцентує увагу на тому, що «в адміністративному судочинстві реалізація принципу рівності має низку особливостей, що зумовлено природою цього судочинства та особливостями суб'єктного складу, де суддя не просто відіграє роль арбітра, як у господарському чи цивільному судочинстві, та має вживати всіх заходів щодо створення сторонам рівних можливостей для доведення своїх правових позицій з метою забезпечення захисту прав приватної особи, зважаючи на нерівні "початкові" можливості представників держави, інших суб'єктів, що наділені владно-управлінськими повноваженнями, та приватних осіб» [21, с. 281].

Тобто, процесуальна архітектура КАС України вибудована навколо ідеї «асиметричного захисту» позивача, що зумовлює трансформацію принципу

рівності. Наприклад, це проявляється у створенні особливого порядку доказування та активній ролі суду, що є необхідною передумовою для вирівнювання шансів сторін у суперечці з носієм владних повноважень.

В цьому контексті доречним буде наведення позиції Я. Берназюка, який виокремлює шість ключових моментів прояву принципу рівності в адміністративному судочинстві, з якими погоджуємось та візьмемо за основу для розкриття проблематики.

1. *«Суб'єкти владних повноважень мають право звертатися до адміністративного суду виключно у випадках, визначених Конституцією та законами України, та позбавлені права пред'явити зустрічний позов»* [28, с. 25]. Тобто процесуальна компетенція суб'єктів владних повноважень щодо ініціювання адміністративного спору має виключний характер, оскільки її реалізація жорстко обмежена випадками, прямо передбаченими Конституцією та законами України. Специфіка адміністративно-процесуального статусу носіїв публічної влади унеможлиблює використання ними інституту зустрічного позову, що виступає проявом нормативно закріпленої процесуальної асиметрії. Дана концепція знаходить своє відображення у ч. 1 ст. 177 КАС України, яка надає право на пред'явлення зустрічного позову лише «відповідачу, який не є суб'єктом владних повноважень» [79], тим самим позбавляючи останнього можливості заявляти зустрічні вимоги до приватної особи

2. *«Суб'єкт владних повноважень позбавлений права на зменшення та звільнення від сплати судових витрат, а також суттєво обмежений у праві на компенсацію понесених судових витрат, у випадку прийняття рішення на користь такого суб'єкта»* [28, с. 25]. Важливим аспектом процесуальної асиметрії в адміністративному судочинстві є специфіка розподілу судових витрат, що виявляється у суттєвому обмеженні фінансових преференцій суб'єктів владних повноважень порівняно з іншими учасниками процесу. По-перше, відповідно до ч. 1 ст. 133 КАС України, суд, враховуючи майновий стан сторони, може своєю ухвалою зменшити розмір належних до оплати

судових витрат чи звільнити від їх оплати повністю або частково, чи відстрочити або розстрочити сплату судових витрат на визначений строк. Водночас застосування цієї норми до суб'єктів владних повноважень є практично виключеним, оскільки суд зазначає, що такий заявник не є суб'єктом, на якого поширюється дія законодавства щодо зменшення розміру судового збору, звільнення від його сплати, відстрочення або розстрочення його сплати. По-друге, законодавець запроваджує принцип обмеженого відшкодування судових витрат для носіїв публічної влади.

Відповідно до ч. 2 ст. 139 КАС України, у разі задоволення «позову суб'єкта владних повноважень з відповідача стягуються виключно судові витрати суб'єкта владних повноважень, пов'язані із залученням свідків та проведенням експертиз» [79]. Водночас, згідно з ч. 3 ст. 139 КАС України, у разі часткового задоволення позову:

- по-перше, «судові витрати покладаються на обидві сторони пропорційно до розміру задоволених позовних вимог» [79];
- по-друге, «суд не включає до складу судових витрат, які підлягають розподілу між сторонами, витрати суб'єкта владних повноважень на правничу допомогу адвоката та сплату судового збору» [79].

Такий підхід отримав підтвердження і в судовій практиці. Наприклад, у Постанові від 29.08.2022 у справі № 826/16473/1.5 [165] закріплено позицію Верховного Суду. За змістом ч. 1-3 ст. 139 КАС України витрати суб'єкта владних повноважень на судовий збір не відшкодовуються у будь-якому випадку, незалежно від результату розгляду справи. «На користь саме такого тлумачення свідчить зміст частини третьої ст. 139 КАС України, відповідно до якої суд не включає до складу судових витрат, які підлягають розподілу між сторонами, витрати суб'єкта владних повноважень на сплату судового збору. Суд вважає, що такий підхід законодавця до правового регулювання розподілу витрат на сплату судового збору нерозривно пов'язаним із завданням адміністративного судочинства, котре полягає у вирішенні судом спорів у сфері публічно-правових відносин з метою ефективного захисту

прав, свобод та інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб від порушень з боку суб'єктів владних повноважень» [165]. Таким чином, зазначені законодавчі конструкції та практика правосуддя у своїй сукупності утворюють елемент нормативно закріпленої процесуальної асиметрії, в межах якої держава позбавлена можливості використовувати судовий процес як інструмент фінансового тиску на приватну особу-позивача.

3. *«Обов'язок щодо доказування правомірності свого рішення, дії чи бездіяльності покладається на суб'єкта владних повноважень, який, при цьому, не може посылатися на докази, які не були покладені в основу його рішення»* [28, с. 26]. Одним із ключових елементів процесуальної асиметрії в адміністративному судочинстві є особливий порядок розподілу обов'язку доказування. В адміністративних справах про протиправність рішень, дій чи бездіяльності суб'єкта владних повноважень обов'язок щодо доказування правомірності свого рішення, дії чи бездіяльності покладається на відповідача (абз. 1 ч. 2 ст. 77 КАС України) крім випадків передбачених абз. 1 ч. 3 ст. 77 КАС України. Доктрина адміністративного судочинства кваліфікує зазначений припис як презумпцію «винуватості» суб'єкта владних повноважень, яка є проявом захисної функції адміністративного процесу.

З 01.01.2022 року законодавець суттєво розширив доказові обов'язки носіїв публічної влади. Тепер «суб'єкт владних повноважень повинен подати суду всі наявні у нього документи та матеріали, які можуть бути використані як докази у справі» [79].

Додатковою гарантією захисту приватної особи слугує і норма ч. 5 ст. 77 КАС України, відповідно до якої «суд не може витребувати докази у позивача в адміністративних справах про протиправність рішень, дій чи бездіяльності суб'єкта владних повноважень, окрім доказів на підтвердження обставин, за яких, на думку позивача, відбулося порушення його прав, свобод чи інтересів» [79].

4. *«Неподання суб'єктом владних повноважень відзиву на позов без поважних причин може бути кваліфіковано судом як визнання позову»* [79, с.

26]. Таке законодавче положення відображає підвищений стандарт процесуальної добросовісності суб'єкта владних повноважень в адміністративному судочинстві. Воно не порушує процесуальної рівності сторін, а відображає диференційований підхід законодавця до визначення обсягу процесуальних обов'язків учасників спору з огляду на особливий статус суб'єкта владних повноважень, який, маючи належні організаційні та юридичні ресурси, повинен виявляти підвищений стандарт процесуальної добросовісності. Тому «неподання суб'єктом владних повноважень відзиву на позов без поважних причин може бути кваліфіковано судом як визнання позову» [79], що узгоджується з частиною четвертою статті 159 КАС України.

5. *«Для звернення до адміністративного суду для суб'єкта владних повноважень встановлюється тримісячний строк (інших суб'єктів – шестимісячний строк); незалежно від поважності причин пропуску строку на апеляційне (касаційне) оскарження суд відмовляє у відкритті провадження у разі, якщо відповідна скарга подана після спливу одного року»* [28, с. 27]. Наведене положення КАС України в контексті принципу рівності учасників адміністративного процесу перед законом і судом, передбачає не формальну однаковість процесуального становища сторін, а справедливу співмірність їхніх процесуальних прав та обов'язків залежно від правового статусу відповідного учасника. У зв'язку з цим, встановлення для суб'єкта владних повноважень тримісячного строку звернення до адміністративного суду (ч. 2 ст. 122 КАСУ), на відміну від загального шестимісячного строку для інших осіб (ч. 2 ст. 122 КАСУ), є виправданим з огляду на його інституційну спроможність діяти оперативно та професійно. Так само встановлення граничного однорічного строку на апеляційне (ч. 2 ст. 299 КАСУ) та на касаційне оскарження (ст. 329 КАСУ) забезпечує правову визначеність, стабільність судових рішень та однакові часові межі реалізації права на їх перегляд для всіх учасників процесу.

б. «На відміну від положень ст. 264 ЦПК та ст. 237 ГПК (міститься пряма заборона) ч. 2 ст. 9 КАС передбачає, що суд може вийти за межі позовних вимог, якщо це необхідно для ефективного захисту прав, свобод, інтересів людини і громадянина, інших суб'єктів у сфері публічно-правових відносин від порушень з боку суб'єктів владних повноважень» [28, с. 27]. Наведене положення слід оцінювати крізь призму принципу рівності учасників адміністративного процесу перед законом і судом, закріпленого у ст. 8 КАС України, з урахуванням того, що в адміністративному судочинстві рівність означає не формальну тотожність процесуальних можливостей сторін, а забезпечення справедливого процесуального балансу у спорі між приватною особою та суб'єктом владних повноважень. Саме тому передбачене ч. 2 ст. 9 КАС України право суду вийти за межі позовних вимог, «якщо це необхідно для ефективного захисту прав, свобод, інтересів людини і громадянина, інших суб'єктів у сфері публічно-правових відносин від порушень з боку суб'єктів владних повноважень» [79], не порушує принципу рівності, а є засобом його змістовної реалізації, оскільки компенсує фактичну та юридичну нерівність сторін у таких спорах і узгоджується із завданням адміністративного судочинства щодо ефективного захисту особи «від порушень з боку суб'єктів владних повноважень» [79], визначеним ч. 1 ст. 2 КАС України.

Отже, узагальнюючи наведені теоретико-правові підходи, положення національного процесуального законодавства, доктринальні напрацювання вітчизняної адміністративно-правової науки, а також стандарти, сформульовані у практиці Європейського суду з прав людини, вважаємо за доцільне запропонувати авторське визначення принципу рівності усіх учасників адміністративного процесу перед законом і судом у широкому та вузькому розумінні. Так, у широкому розумінні принцип рівності усіх учасників адміністративного процесу перед законом і судом слід визначати як фундаментальну конституційно-процесуальну засаду адміністративного судового процесу, що виражає вимогу однакового юридичного

підпорядкування всіх його учасників приписам закону, недопустимості будь-яких форм дискримінації, необґрунтованих привілеїв чи процесуальних обмежень, а також зумовлює обов'язок держави і суду забезпечити кожному учасникові не лише формально проголошений, а й реально гарантований та ефективний доступ до правосуддя і належні процесуальні можливості для захисту своїх прав, свобод та законних інтересів у публічно-правовому спорі.

У такому значенні зміст досліджуваного принципу не вичерпується вимогою нормативної рівності, а охоплює також функціональний, компенсаторний та конвенційно-орієнтований виміри, за яких процесуальна форма має бути організована таким чином, щоб усунути або мінімізувати об'єктивно існуючу структурну нерівність між приватною особою та суб'єктом владних повноважень і тим самим забезпечити реальну, а не суто декларативну, рівність у доступі до ефективного судового захисту.

Своєю чергою, у вузькому розумінні принцип рівності усіх учасників адміністративного судового процесу перед законом і судом доцільно розглядати як закріплену нормами адміністративного процесуального права імперативну вимогу до суду, відповідно до якої кожному учасникові провадження гарантується рівний процесуальний статус перед законом і судом, однакова можливість реалізації наданих законом процесуальних прав та виконання процесуальних обов'язків, право бути своєчасно й належним чином поінформованим про перебіг справи, подавати докази, брати участь у їх дослідженні, заявляти клопотання і заперечення, висловлювати власну правову позицію та спростовувати доводи іншої сторони в умовах, що не ставлять його у суттєво менш сприятливе становище порівняно з процесуальним опонентом. При цьому специфіка адміністративного судочинства зумовлює допустимість законодавчо встановленої процесуальної асиметрії у правовому становищі суб'єкта владних повноважень, однак така асиметрія не становить заперечення принципу рівності, а, навпаки, є однією з форм його змістовної реалізації, оскільки має

на меті компенсацію фактичної нерівності сторін у публічно-правовому спорі та забезпечення справедливого балансу їхніх процесуальних можливостей.

Саме такий підхід, на наше переконання, найбільш повно відображає сучасну природу адміністративного процесу як особливого різновиду судової діяльності, спрямованої не тільки на формально неупереджене вирішення публічно-правового спору, а й на досягнення реальної процесуальної рівності шляхом ефективного захисту особи від можливих порушень з боку публічної влади. Наукова новизна запропонованого підходу полягає у тому, що у межах даного дослідження принцип рівності усіх учасників адміністративного процесу перед законом і судом обґрунтовується не як статична вимога однакового застосування процесуальних норм, а як цілісна багатовимірна конституційно-процесуальна конструкція, зміст якої розкривається через синтез формально-юридичного, функціонального, компенсаторного та європейсько-правового підходів, що дає змогу концептуалізувати його як самостійний механізм забезпечення реальної процесуальної рівності та ефективного судового захисту особи у сфері публічно-правових відносин.

Розуміння принципу рівності всіх учасників адміністративного судового процесу перед законом і судом не вичерпується констатацією однакової їхнього процесуального статусу. Його зміст виявляється передусім у створенні таких юридичних умов, за яких кожен учасник спору наділяється співмірними можливостями для відстоювання своєї правової позиції. Саме тому зазначена засада виступає однією з ключових передумов ефективного реалізації права особи на судовий захист. У зв'язку з цим науково обґрунтованим є перехід від аналізу процесуальної рівності до з'ясування співвідношення понять «захист», «право на судовий захист» та «судовий захист», оскільки саме через ці категорії конкретизується як зміст відповідного суб'єктивного права, так і форма його практичної реалізації в адміністративному судочинстві.

У науковій юридичній доктрині не існує єдиного, загальноприйнятого визначення поняття захист. «Одні автори вважали, що правовий захист включає видання правових норм, які встановлюють права та обов'язки, порядок їх здійснення та захисту, діяльність навіть самих суб'єктів зі здійснення своїх прав, а також діяльність спеціальних органів з попередження правопорушень та реалізації правових санкцій. Інші додержувалися погляду, за яким правовий захист розглядався як система заходів, спрямованих на забезпечення недоторканності права, його здійснення та ліквідацію його порушень» [159].

Багатомірність захисту прав, свобод та законних інтересів особи в адміністративному праві зумовлює різні наукові підходи до його осмислення. У доктрині він розглядається крізь призму інституційного, процедурного, функціонального та гарантійного підходів. Водночас найбільш повно його сутність розкривається як нормативно визначена система правових засобів, процедур і дій, спрямованих на охорону, поновлення та забезпечення реалізації прав особи у публічно-правових відносинах. Такий підхід дозволяє розуміти захист не лише як реакцію на порушення, а й як превентивний механізм, покликаний запобігати посяганням, усувати перешкоди та формувати належні умови для ефективного здійснення прав.

Отже, в адміністративно-правовому вимірі захист є функціональним механізмом, спрямованим на забезпечення реальності правового статусу особи у взаємовідносинах із суб'єктами владних повноважень та відновлення порушеного правового стану. Наприклад, О. В. Константиї, під час дослідження права на захист в адміністративному судочинстві України, доходить висновку, що «з аналізу положень КАС України слідує, що захисту в адміністративному судочинстві поряд із суб'єктивними правами, свободами й інтересами фізичних осіб, правами та інтересами юридичних осіб, за позовами суб'єктів владних повноважень у прямо передбачених законом випадках можуть підлягати також державні (суспільні) інтереси» [89, с. 156]. В той же час, «приватні фізичні та юридичні особи мають право

звертатися до судів у порядку адміністративного судочинства в Україні для захисту виключно своїх порушених у публічно-правових відносинах суб'єктивних прав, свобод та законних інтересів, а не загальних інтересів суспільства» [89, с. 156].

У даному випадку «захист» можна розглядати як найзагальнішу категорію, що означає «сукупність усіх правових засобів, спрямованих на відновлення порушених прав» [171, с. 69], свобод та інтересів, усунення перешкод до їх реалізації та відповідальність за правопорушення. Існує також концепція, згідно з якою «захист – це заходи матеріально-правового та процесуально-правового характеру; він відображає юридично-закріплену можливість правомочної особи використати спеціальні засоби правозахисного характеру» [54, с. 196; 82, с. 121]. Більш того, «захист» може здійснюватися як юрисдикційними (з використанням адміністративних санкцій [44]), так і неюрисдикційними шляхами (наприклад, шляхом створення сприятливих умов для суб'єктів права [120]). В адміністративному процесі це поняття охоплює не лише судову, а й адміністративну форму захисту, коли особа звертається зі скаргою до вищого за посадою органу або посадової особи [173].

В. В. Зуй акцентує увагу на тому, «що в науці адміністративного права під захистом зазвичай розуміють адміністративно-процесуальну функцію як одну з напрямків процесуальної діяльності, що складається із дій учасників адміністративного процесу» [63, с. 23].

Право на судовий захист слід розуміти не лише як формальну можливість звернення до адміністративного суду, а як гарантоване Конституцією України та Кодексом адміністративного судочинства України право особи на справедливий, неупереджений і ефективний розгляд її справи судом [79], адже «право на судовий захист визначається як передбачена законом можливість кожної особи звертатись до органів судової влади за захистом порушених прав, свобод і законних інтересів» [41, с. 72].

В абзаці п'ятому підпункту 3.2 пункту 3 мотивувальної частини Рішенні Конституційного Суду України від 17 червня 2020 року [199] зазначено: «Реалізація ...права на судовий захист передбачає можливе оскарження до суду рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади. Хоча обсяг розсуду законодавця при встановленні системи судоустрою, процедури оскарження є широким, законодавець повинен, здійснюючи відповідне регулювання, виходити з конституційних принципів і цінностей та відповідних міжнародних зобов'язань України, зокрема щодо ефективного судового захисту прав і свобод людини і громадянина» [199].

М. Т. Гаврильців і Г. Ю. Лук'янова висловлюють думку, що «виходячи з конструкції п. 1 ст. 6 Конвенції, можна стверджувати, що в ній закріплені такі елементи права на справедливий суд: 1) право на розгляд справи; 2) право на справедливість судового розгляду; 3) право на публічність розгляду справи та проголошення судового рішення; 4) право на розумний строк розгляду справи; 5) право на розгляд справи судом, встановленим законом; 6) право на незалежність і безсторонність суду» [41, с. 74].

У Рішенні Конституційного Суду України від 03 грудня 2025 року [197] акцентується увага на таких особливостях: «Засада рівності усіх учасників судового процесу перед законом і судом забезпечує гарантії доступності правосуддя та реалізації права на судовий захист, закріпленого в частині першій статті 55 Конституції України. ...Рівність усіх учасників судового процесу перед законом і судом передбачає єдиний правовий режим, який забезпечує реалізацію їхніх процесуальних прав» [197]. Саме тому принцип рівності всіх учасників судового процесу перед законом і судом є однією з ключових гарантій реалізації права на судовий захист.

Неможливо оминати позицію Л. М. Токарчук, яка наголошує на необхідності переосмислення поняття доступу до правосуддя та визначає його «як правові, так і соціальні, економічні та культурні чинники сучасного суспільства» [222, с. 1237]. На думку вченої, такий підхід сприятиме не лише уточненню теоретичних засад, а й підвищенню ефективності практичних

механізмів забезпечення цього права в умовах постійних трансформацій правової системи та суспільних викликів» [222, с. 1237].

Н. Ю. Сакара наголошує, що доступність до правосуддя є складовою на права судовий захист, а також стверджує: «Доступність правосуддя можна тлумачити як одну з його засад, тобто, це можливість для кожного, хто бажає вільно і безперешкодно, на рівних умовах користуватися судовим захистом для забезпечення своїх прав, свобод та законних інтересів. Окрім того доступність правосуддя розглядають також як певний стандарт, до складу якого слід відносити інститути, що забезпечують реальну можливість особи звернутися до суду за захистом своїх прав, створюють механізми захисту всіх прав людини, гарантують, що процедура розгляду справи буде справедливою, а відновлення порушених прав – ефективним, усувають перешкоди фінансового характеру, отримати правову допомогу тощо» [204, с. 110].

Таким чином, судовий захист як безпосередня діяльність адміністративного суду щодо розгляду і вирішення публічно-правового спору може бути ефективним лише за умови, що кожному учасникові забезпечено належний обсяг процесуальних прав: «право бути своєчасно повідомленим про розгляд справи, подавати докази, заявляти клопотання, висловлювати заперечення, знайомитися з матеріалами справи, користуватися правничою допомогою та оскаржувати судові рішення» [79]. Власне тому, на думку, переважної кількості процесуалістів: «Судовий захист визнається найвищою гарантією забезпечення прав і свобод людини і громадянина» [41, с. 72].

Наприклад, у Рішенні Конституційного Суду України від 03 грудня 2025 року [197] прямо зазначено, «що засада рівності всіх учасників судового процесу перед законом і судом забезпечує гарантії доступності правосуддя та реалізації права на судовий захист, а приписи процесуального закону мають забезпечувати рівні юридичні можливості процесуального характеру для всіх

учасників процесу» [197]. Очевидно, що без дотримання цього принципу право на судовий захист ризикує залишитися декларативним, а не реальним.

Отже, поняття «захист», «судовий захист» і «право на судовий захист» перебувають у тісному взаємозв'язку, а принцип рівності учасників адміністративного процесу виступає необхідною процесуальною умовою їх практичної реалізації. «Захист» є родовим поняттям, що охоплює всі правові засоби поновлення порушених прав; «право на судовий захист» означає гарантовану особі можливість звернутися до суду та вимагати розгляду і вирішення її справи за правилами справедливої процедури; «судовий захист» є практичною формою реалізації цього права через діяльність суду; а принцип рівності учасників адміністративного процесу забезпечує справедливу процесуальну основу для реалізації названих категорій.

Логічним продовженням проведеного дослідження є звернення до характеристики учасників адміністративного процесу крізь призму реалізації принципу рівності усіх учасників адміністративного процесу перед законом і судом, що зумовлює необхідність подальшого аналізу їхнього процесуального статусу, обсягу процесуальних прав та обов'язків, а також особливостей забезпечення їх фактичної процесуальної рівності у межах адміністративного судочинства.

3.2 Учасники адміністративного процесу в контексті реалізації принципу рівності усіх учасників адміністративного процесу перед законом і судом

Для коректного розкриття змісту принципу рівності всіх учасників судового процесу перед законом і судом першочергового значення набуває визначення кола суб'єктів, на яких поширюється його дія. У площині адміністративного судочинства такими суб'єктами виступають учасники

адміністративного процесу, тобто особи, які у зв'язку з розглядом та вирішенням конкретної адміністративної справи вступають у врегульовані нормами процесуального права правовідносини, реалізують надані їм процесуальні права, несуть процесуальні обов'язки та набувають відповідного процесуального статусу, визначеного КАС України. О. В. Кузьменко висловлює позицію багатьох науковців, що «це реально існуючий індивід адміністративного процесу» [99, с. 176].

У науковій літературі справедливо звертається увага на те, що поняття «суб'єкти процесу» [16, с. 95; 214, с. 479; 160] є ширшим за поняття «учасники адміністративного процесу» і «перебувають у різній площині знань» [99, с. 176]. Якщо суб'єктами адміністративного судочинства є всі можливі носії процесуальних прав і обов'язків, передбачених законом, то учасниками адміністративного процесу слід вважати лише тих осіб, які фактично беруть участь у розгляді конкретної справи [99, с. 176; 132, с. 11]. Отже, принцип рівності перед законом і судом стосується не абстрактного кола потенційних учасників, а тих осіб, які реально реалізують процесуальні права та виконують процесуальні обов'язки в межах судового провадження.

При цьому, суд не належить до учасників адміністративного процесу в тому самому значенні, що сторони чи інші особи, залучені до адміністративної справи. Його процесуальна роль є іншою. «Адміністративні суди здійснюють всі можливі дії, щоб забезпечити ефективний захист прав, свобод та інтересів осіб із дотриманням стандартів справедливого судового розгляду та одночасного врахування викликів і проблем, які постають перед судовою системою під час війни» [9, с. 388]. В цьому контексті, ЄСПЛ послідовно підкреслює, що на національні суди покладається обов'язок організувати судовий процес у спосіб, який гарантує його дієвість та оперативність. Зокрема, М. Т. Гаврильців і Г. Ю. Лук'янова наголошують, що суд «у процесі здійснення правосуддя повинен забезпечити захист усього комплексу прав і свобод людини» [41, с. 72].

Неспроможність забезпечити розгляд справи без процесуальних затримок визнається Судом порушенням пункту 1 статті 6 Конвенції. Наприклад, «У рішенні у справі Смірнова проти України» [29, с. 34], констатувавши порушення Україною ст. 6 Конвенції, ЄСПЛ зазначив, що «обов'язок швидкого здійснення правосуддя покладається, в першу чергу, на відповідні судові органи» [29, с. 34]. Також ЄСПЛ зазначив: «Розумність тривалості судового провадження оцінюється в залежності від обставин справи та з огляду на складність справи, поведінки сторін, предмету спору. Суд наголосив на тому, що нездатність суду ефективно протидіяти недобросовісно створюваним учасниками справи перепонам для руху справи є порушенням ч. 1 ст. 6 Конвенції» [29, с. 34].

С. А. Бондарчук робить наголос на особливостях, що притаманні принципу адміністративного судочинства, та наголошує: «Застосування принципу рівності учасників адміністративного процесу перед законом і судом має деякі особливості, які полягають в активній ролі суду в розгляді справ. Активна роль суду при розгляді адміністративних справ зумовлена публічно-правовим характером справ адміністративної юрисдикції і спрямована на забезпечення балансу можливостей осіб, які беруть участь у справі, та принципу рівності учасників процесу перед законом і судом» [33, с. 153].

Суд не відстоює власного інтересу у спорі, а здійснює правосуддя, організовує процес і забезпечує дотримання прав усіх учасників справи. Європейський суд з прав людини у своїй практиці постійно закріплює позицію про те, що суд не є стороною у спорі, а виконує функцію незалежного та безстороннього арбітра. Зокрема, у справах від 1991 року «Borgers v. Belgium» [190], від 2001 року «Kress v. France» [189] та від 1970 року «Delcourt v. Belgium» [191] наголошується, що рівність поширюється винятково на безпосередніх учасників справи. Судова ж інстанція має стояти над цим протистоянням, дбаючи лише про рівноцінний баланс їхніх прав. Саме тому порушення таємниці нарадчої кімнати через присутність

сторонніх осіб або поєднання ролі судді з функціями сторони процесу є прямим недотриманням пункту 1 ст. 6 Європейської конвенції [190; 189].

Зважаючи на це, принцип рівності всіх учасників адміністративного процесу перед законом і судом слід розуміти як обов'язок суду створити однакові правові умови для реалізації процесуальних прав кожного учасника відповідно до його статусу під час «розгляду та вирішення адміністративних справ» [214, с. 449]. Такий підхід узгоджується і з правовою позицією Конституційного Суду України, який у Рішенні від 25 квітня 2012 року [195] наголосив, що конституційна засада рівності всіх учасників судового процесу перед законом і судом пов'язана із забезпеченням «доступності правосуддя та реалізації права на судовий захист» [195].

Н. П. Бортник, Н. В. Ільчишин та О. В. Скочиляс-Павлів підкреслюють: «Поряд з суддею в адміністративному судочинстві принципову роль відіграють також і інші особи, перш за все, його учасники. Дійсно, саме від свідомої та вольової поведінки як окремого індивідуума, так і групи людей залежить розвиток публічно-правового спору, його подальша доля» [35, с. 103].

У сучасній адміністративно-процесуальній доктрині класифікація учасників адміністративного судового процесу є однією із ключовою для дослідження механізму реалізації принципу рівності перед законом і судом.

Дослідження праць вітчизняних науковців [99, с. 177-178; 124; 186; 213; 133] свідчить про те, що в сучасній юридичній доктрині не сформовано єдиного підходу до систематизації учасників адміністративного судочинства, зокрема залишається дискусійним питання щодо точної кількості класифікаційних ознак. Наприклад, у результаті дослідження доктринальних підходів до критеріїв диференціації та різновидів класифікації учасників адміністративного судового процесу В. С. Киргізова і О. В. Шовкопляс дійшли обґрунтованого висновку про те, що до критеріїв класифікації можна віднести: «функціональне призначення; форму провадження, в якому беруть участь; наявність або відсутність спеціальних знань; обов'язковість

(необов'язковість) участі в адміністративному судочинстві; наявність державно-владних повноважень; ініціювання, місце і роль в адміністративній справі, що розглядається і вирішується судом; належність до апарату суду; процесуальна роль у справі; наявність у структурі правового статусу окремих видів юридичної відповідальності; зміст правового зв'язку з адміністративним судом; суспільно-державна роль» [69, с. 207]. Разом з тим, підкреслюють В. С. Киргізова і О. В. Шовкопляс, «не всі науковці, які пропонують нам ту чи іншу класифікацію обґрунтовують критерії останньої» [69, с. 207].

Наведена позиція авторів заслуговує на увагу, оскільки відображає прагнення до комплексного осмислення критеріїв класифікації учасників адміністративного судового процесу та підкреслює необхідність їх належного теоретичного обґрунтування.

Варто окремо відзначити класифікацію, запропоновану О. М. Михайловим. Автор обґрунтовує доцільність поділу учасників адміністративного процесу за такими критеріями: «1) за формою провадження, в якому беруть участь: а) особи, які беруть участь у судовому засіданні; б) особи, які беруть участь у письмовому провадженні; в) особи, які беруть участь у скороченому провадженні; 2) за наявністю державно-владних повноважень: а) особи, яких наділено державно-владними повноваженнями; б) особи, яких наділено окремими державно-владними повноваженнями; в) особи, яких не наділено державно-владними повноваженнями» [131; 132, с. 12]. Запропонована класифікація має теоретичне значення, оскільки ґрунтується на поєднанні процесуального та функціонального критеріїв, що сприяє більш повному розкриттю особливостей правового статусу учасників адміністративного процесу.

О. В. Скочиляс-Павлів та Н. Т. Сидор виходять із того, що систему суб'єктів адміністративного судочинства доцільно поділяти на три групи: «суб'єкти здійснення адміністративного процесу (судочинства) – (лідери, провідні); суб'єкти, що мають особистий інтерес; суб'єкти, що сприяють

досягненню мети адміністративного процесу» [213, с. 58]. Зазначена класифікаційна модель становить науковий інтерес, оскільки ґрунтується на розмежуванні суб'єктів за їх процесуальною роллю та ступенем заінтересованості у результатах розгляду справи.

На нашу думку, кожен із наявних у науковій літературі підходів до класифікації учасників адміністративного процесу має теоретичну цінність і заслуговує на увагу. Водночас жоден із них не є вичерпним, що зумовлено складністю та багатоманітністю суб'єктного складу адміністративних процесуальних правовідносин. У зв'язку з цим, зазначене питання зберігає актуальність і потребує подальшого наукового осмислення.

На підставі аналізу наукової літератури можливо виокремити основні критерії класифікації учасників:

1. За характером заінтересованості та метою участі в адміністративному процесі. Одним із базових критеріїв є мета участі у справі. За ним виокремлюють осіб, які: 1) захищають власні права та інтереси; 2) діють в інтересах інших осіб, держави чи суспільства. Це дозволяє диференціювати процесуальні засоби – особа із власним інтересом має безпосередній матеріально-правовий зв'язок зі спором, тоді як суб'єкт, що діє в чужих інтересах, реалізує процесуальну компетенцію. Забезпечення їх рівності полягає у наданні адекватних інструментів для досягнення відповідної мети. Окремо потрібно зверну увагу на висновок Постанови Верховного Суду від 20 грудня 2024 року [167], в якій зазначається: «Обов'язковою умовою надання правового захисту судом є наявність відповідного порушення суб'єктом владних повноважень прав, свобод або інтересів особи на момент її звернення до суду. Порушення має бути реальним, стосуватися зазвичай індивідуально виражених прав чи інтересів особи, яка стверджує про їхнє порушення. Неодмінним елементом правовідносин є їхній зміст, тобто суб'єктивне право особи та її юридичний обов'язок. Відтак, судовому захисту підлягає суб'єктивне право особи, яке порушується у конкретних правовідносинах. Правосуддя за своєю суттю

визнається таким лише за умови, що воно відповідає вимогам справедливості та забезпечує ефективне поновлення в правах» [167].

2. *За організаційно-правовою природою.* За організаційно-структурною характеристикою розмежовують індивідуальних (фізичні особи) та колективних суб'єктів (юридичні особи, органи влади) [124, с. 33-34]. Організаційна форма безпосередньо впливає на способи реалізації прав, подання доказів та здійснення представництва. Процесуальна рівність у цьому аспекті означає не однаковість форм участі, а гарантованість рівноцінного доступу до правосуддя незалежно від природи суб'єкта.

3. *За наявністю владно-управлінських повноважень.* Найбільш концептуально значущим для адміністративного судочинства є розмежування учасників адміністративного процесу на: 1) приватних осіб; 2) суб'єктів владних повноважень, що відображає природу публічно-правового спору [114]. «Специфіка публічно-правового спору базується на особливостях публічно-правової сфери, що обумовлюються, насамперед, впливом імперативного методу правового регулювання, який є визначальною, конститутивною ознакою публічного права» [92]. КАС України чітко окреслює коло таких суб'єктів владних повноважень. В адміністративному спорі формальна юридична рівність співіснує з фактичною асиметрією: приватна особа зазвичай має значно менше ресурсів порівняно з суб'єктом владних повноважень. Це вимагає застосування компенсаторних механізмів, зокрема закріпленого в законі обов'язку суб'єкта владних повноважень доводити правомірність свого рішення, дій чи бездіяльності (ч. 2. ст. 77 КАС України). Така конструкція є проявом матеріалізованої рівності, що врівноважує реальне становище сторін.

В. Кравчук окремо акцентує увагу на тому, що «кожен має право на відшкодування за рахунок держави чи органів місцевого самоврядування матеріальної та моральної шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх

посадових і службових осіб при здійсненні ними своїх повноважень» [97, с. 33].

В Постанові Великої палати Верховного Суду від 19 квітня 2018 року [208] дається наступне роз'яснення: «Для визнання бездіяльності протиправною недостатньо одного лише факту несвоєчасного виконання обов'язкових дій, а важливими є також конкретні причини, умови та обставини, через які дії, що підлягали обов'язковому виконанню відповідно до закону, фактично не були виконані чи були виконані з порушенням строків. Значення мають юридичний зміст, значимість, тривалість та межі бездіяльності, фактичні підстави її припинення, а також шкідливість бездіяльності для прав та інтересів особи» [208].

Необхідно спеціально підкреслити, «що кожен із наведених доктринальних підходів ширший за підхід законодавця тією чи іншою мірою» [69, с. 206]. Таким чином, класифікація учасників адміністративного процесу має істотне прикладне значення бо вона дозволяє суду правильно ідентифікувати статус особи, межі її правосуб'єктності та обрати належну модель взаємодії.

Сутність принципу рівності учасників адміністративного судового процесу найяскравіше розкривається через процесуальний статус основних учасників адміністративного процесу – позивача та відповідача, між якими виник публічно-правовий спір.

Як вже неодноразово зазначалося, особливістю адміністративного судочинства є «первинна асиметрія їхнього становища», адже ще до початку судового розгляду сторони перебувають у стані фактичної нерівності. З одного боку, виступає приватна особа, що шукає захисту порушених прав, а з іншого – суб'єкт владних повноважень, який володіє потужним адміністративним, організаційним та інформаційним апаратом. З огляду на це, в адміністративному процесі принцип рівності виходить за межі суто формального декларування. Натомість він набуває яскраво вираженого компенсаторного характеру, головною метою якого є нівелювання цієї

первинної диспропорції та встановлення справедливого балансу процесуальних можливостей під час судового розгляду. Наприклад, автори підручника з адміністративного права зазначають: «У разі, якщо сторона у справі не може прибути до суду через небезпеку для життя або не може подати заяву про відкладення розгляду справи чи про розгляд справи в режимі відеоконференції у зв'язку з роботою на об'єктах критичної інфраструктури, вступом до лав Збройних сил України, територіальної оборони, добровольчих військових формувань тощо, судам, які здійснюють правосуддя, рекомендувалось по можливості відкладати розгляд справ (за винятком невідкладних судових розглядів). Справи, які не є невідкладними, розглядалися лише за наявності письмової згоди на це всіх учасників судового провадження» [9, с. 382]. Наведена ситуація є практичною ілюстрацією гнучкого та гарантованого застосування принципу рівності учасників перед законом і судом в адміністративному процесі в умовах надзвичайних обставин. Рекомендація судам ініціативно відкладати справи, коли сторона фізично не може брати участь через небезпеку для життя або виконання обов'язків оборони, прямо впливає з принципу рівності перед судом, оскільки спрямована на відновлення порушеної обставинами реальної процесуальної рівності сторін та їхнього ефективного доступу до правосуддя. Водночас цей механізм забезпечує й рівність перед законом, запобігаючи де-факто нерівності в застосуванні матеріальних норм через ухвалення рішення за відсутності однієї зі сторін без її згоди, тим самим гарантуючи всебічність і справедливість розгляду. Таким чином, описані заходи є не відступом, а інструментальним втіленням принципу, що підтверджує його синергію: процесуальні гарантії («рівність перед судом») застосовуються для досягнення справедливого результату в матеріальному праві («рівність перед законом»).

Концептуалізація суб'єктного складу адміністративного судочинства вказує на те, що учасники процесу утворюють законодавчо регламентовану сукупність осіб, наділених відповідним процесуальним статусом для участі в

розв'язанні публічно-правового спору. Хоча їхні ролі в судочинстві суттєво розмежовуються за змістом (відстоювання суб'єктивних прав, формування доказової бази, організаційно-технічне чи експертне сприяння), юридична природа цих суб'єктів базується на спільних ідентифікуючих ознаках, імплементованих у положення КАС України.

Теоретичний аналіз дозволяє виокремити такі основні ознаки учасників адміністративного процесу: а) володіння процесуальною правосуб'єктністю; б) наявність визначеного законом процесуального інтересу; в) процесуальна рівність сторінки в умовах владної асиметрії; г) нормативне визначення рольового статусу учасників адміністративного процесу.

Отже, першою ознакою учасників адміністративного процесу є *володіння процесуальною правосуб'єктністю*. У теорії адміністративного процесуального права адміністративна процесуальна правосуб'єктність традиційно розглядається як сукупність адміністративної процесуальної правоздатності та адміністративної процесуальної дієздатності (ст. 43 КАС України. «Наявність у зазначених учасників справи адміністративної процесуальної правосуб'єктності є обов'язковою умовою їх вступу у процесуальні правовідносини, що виникають у зв'язку із вирішенням адміністративної справи» [21, с. 311].

В адміністративній процесуальній правоздатності учасників судового процесу можливо виокремити дві складові: загальну та спеціальну. Загальна правоздатність є однаковою для всіх суб'єктів (наприклад, право знати про дату, час і місце судового розгляду тощо), але вони «зобов'язані добросовісно користуватися належними їм процесуальними правами і неухильно виконувати процесуальні обов'язки» [21, с. 312]. Поряд із цим, спеціальна правоздатність визначається конкретним процесуальним статусом особи (позивач, відповідач, свідок, експерт тощо).

Як первинна умова допуску до правосуддя, процесуальна правоздатність гарантується всім особам (наприклад, громадянам, нерезидентам, апатридам, юридичним особам) на рівних засадах (ст. 44 КАС

України). Водночас здатність до активних процесуальних дій (дієздатність) вимагає досягнення повноліття або набуття спеціального статусу (ч. 2 ст. 43 КАС України). Цей критерій діє як правовий фільтр, що забезпечує усвідомлену та легітимну участь осіб у справі. В. М. Бевзенко зазначає, що суб'єкти владних повноважень, як учасники адміністративного процесу «наділені певним обсягом адміністративно-процесуальної правоздатності та адміністративно-процесуальної дієздатності, які у сукупності дозволяють цим суб'єктам набувати та реалізовувати статус сторін, третіх осіб, осіб яким законом надано право захищати у суді права, свободи та інтереси інших осіб» [27, с. 14].

Згідно зі статтею 42 КАС України, учасниками справи визнаються сторони, треті особи, а також «органи та особи, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб» [79], а також їх представники.

Потрібно уточнити, що до «органів та осіб, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб» [79] відносяться: «Уповноважений Верховної Ради України з прав людини; державні органи; органи місцевого самоврядування; фізичні та юридичні особи; прокурор (діє також в інтересах держави)» [21, с. 311].

Водночас ст. 61 КАС України окреслює коло інших учасників судового процесу, до яких віднесено таких осіб: «помічник судді, секретар судового засідання, судовий розпорядник, свідок, експерт, експерт з питань права, перекладач, спеціаліст» [79]. Усі зазначені особи наділені «адміністративною процесуальною правосуб'єктністю, яка складається з адміністративної процесуальної правоздатності і адміністративної процесуальної дієздатності» [16, с. 104; 79]. Попри необхідність забезпечення справедливого процесуального балансу між учасниками провадження, обсяг їхніх прав та обов'язків не є тотожним, адже він безпосередньо залежить від процесуального статусу особи у справі.

В абзаці п'ятому підпункту 2.3 пункту 2 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України від 17 березня 2020 року [200]

уточняється, що «учасники судочинства повинні мати рівний обсяг прав та обов'язків, що відповідають їхньому процесуальному становищу» [200]. Також обов'язково враховується той факт, що «процесуальні права і обов'язки будь-якої особи, яка бере участь у справі, не можуть визнаватися більш або менш важливими ніж права і обов'язки іншої особи, яка бере участь у справі» [160]. З огляду на це, принцип рівності не слід трактувати як вимогу абсолютної тотожності процесуального становища всіх учасників. Його сутність полягає не в механічному зрівнюванні процесуальних засобів, а в гарантуванні реальних умов для здійснення прав, зумовлених процесуальною роллю особи, виключаючи будь-які необґрунтовані обмеження, дискримінацію чи привілеї.

Я. Берназюк звертає увагу на такий нюанс: «Принцип рівності сторін вимагає, щоб кожній стороні була надана розумна можливість представити свою справу за умов, які не ставлять її в суттєво невігідне становище порівняно з опонентом [29, с. 28].

Другою ознакою учасників адміністративного процесу є *наявність визначеного законом процесуального інтересу*. В адміністративному процесі законодавством виділено дві основні групи учасників: 1) «учасники справи» [79], які мають юридичну заінтересованість у результаті її вирішення [99, с. 177], «чий інтереси та суб'єктивні права підлягають захисту всіма процесуальними способами та прийомами» [99, с. 177]; 2) «інші учасники судового процесу» [79], які не мають самостійного матеріально-правового інтересу, але «сприяють належній організації, підготовці, розгляду й вирішенню справи» [214, с. 483].

Як вже неодноразово було зазначено, у науці адміністративного процесуального права загальноновизнаним є підхід, згідно з яким принцип рівності не передбачає абсолютної ідентичності прав усіх без винятку суб'єктів. Навпаки, конкретний зміст цього принципу наповнюється різним змістом залежно від процесуального статусу, що впливає з мети участі особи у справі.

Тому ми вважаємо за доцільне (в залежності від наявності визначеного законом процесуального інтересу) виділяти такі види учасників адміністративного процесу: 1) суб'єкти з самостійним матеріально-правовим інтересом (сторони та треті особи); 2) особи, які забезпечують реалізацію прав інших суб'єктів (представники); 3) суб'єкти, які сприяють здійсненню правосуддя (свідки, експерти, спеціалісти, експерт з питань права, перекладач, помічник судді та секретар судового засідання). Власне ця класифікація учасників адміністративного процесу є найбільш поширеною в науковій літературі.

Отже, перша група учасників адміністративного судового процесу – це суб'єкти з самостійним матеріально-правовим інтересом: сторони (позивач та відповідач) та треті особи. Наприклад, у Постанові КАС ВС від 23.11.2020 року [62, с. 378] зазначено: «На відміну від інших учасників адміністративного процесу, учасники справи реалізують свої процесуальні права та виконують обов'язки в адміністративному процесі для того, щоб досягнути правового результату, в якому вони зацікавлені. Така зацікавленість обумовлена їхньою поведінкою як суб'єкта в матеріально-правових відносинах, щодо прав і обов'язків в яких виник спір, вирішення якого з ініціативи одного з цих суб'єктів перенесено в площину процесуального регулювання» [62, с. 378].

Метою участі цієї категорії осіб є захист власних чи охоронюваних законом прав та інтересів. Відповідно, принцип рівності для них трансформується у концепцію «паритетності процесуальних можливостей» [73, с. 405].

Сутність цієї концепції можливо розкрити через конкретні процесуальні інструменти: 1) зміщений тягар доказування; 2) офіційне з'ясування обставин справи; 3) спростування «монополії на інформацію». Розглянемо їх більш предметно.

1. Зміщений тягар доказування. У публічно-правових спорах розподіл обов'язку доказування є одним із процесуальних механізмів забезпечення

реальної рівності сторін. На відміну від формального розуміння рівності як однаковості процесуальних можливостей, адміністративне судочинство виходить із необхідності компенсації фактично сильнішого становища суб'єкта владних повноважень. Саме тому обов'язок доведення правомірності рішення, дії чи бездіяльності покладається на суб'єкта владних повноважень, що передбачено ч. 2 ст. 77 КАС України. Такий підхід узгоджується із завданням адміністративного судочинства, визначеним ст. 2 КАС України, а також із принципом рівності учасників адміністративного процесу перед законом і судом, закріпленим у ст. 8 КАС України. Отже, покладення на суб'єкта владних повноважень підвищеного обов'язку доказування слід розглядати як прояв змістовної, а не формальної процесуальної рівності у спорі між особою та державою.

2. *Офіційне з'ясування обставин справи.* У контексті принципу рівності учасників адміністративного процесу перед законом і судом офіційне з'ясування всіх суть справи слід розглядати як процесуальний механізм забезпечення не формальної, а реальної рівності сторін у публічно-правовому спорі. Роль суду в адміністративному судочинстві, зокрема, щодо виявлення та витребування доказів з власної ініціативи у випадку, коли особа об'єктивно не може самостійно їх отримати, не порушує принцип рівності, а, навпаки, спрямована на компенсацію фактично сильного процесуального становища суб'єкта владних повноважень та на забезпечення ефективного захисту прав, свобод та інтересів особи. Такий підхід узгоджується із положеннями, визначеним у ч. 4 ст. 9 КАС України, ч. 4 ст. 77 КАСУ, ч. 3 ст. 80 КАСУ, ч. 6 ст. 94 КАСУ.

3. *Спростування «монополії на інформацію».* Суб'єкт владних повноважень зобов'язаний надати суду всі матеріали, на підставі яких було прийнято спірне рішення. Він не може приховати документи, які свідчать на користь позивача.

Рівність сторін (позивача та відповідача) полягає у наданні їм симетричних інструментів для доведення власної правоти: «права на

ознайомлення з матеріалами, подання доказів, заявлення клопотань та оскарження судових рішень» [79, ст. 47, 48] тощо. Однак рівність не означає ідентичність: відповідач може нести специфічні обов'язки щодо надання доказів, що не поширюються на позивача. Наприклад, положення ч. 4 ст. 53 КАС України, відповідно до якого «прокурор, який звертається до суду в інтересах держави, в позовній чи іншій заяві, скарзі обґрунтовує, в чому полягає порушення інтересів держави, необхідність їх захисту» [79], слід розглядати не як відступ від принципу процесуальної рівності, а як спеціальну процесуальну умову реалізації представницької функції прокурора в адміністративному судочинстві. Така законодавча конструкція має на меті забезпечення належної обґрунтованості звернення до суду та запобігання необґрунтованому втручанню у сферу публічно-правових відносин. Водночас вона не порушує принципу рівності учасників адміністративного процесу перед законом і судом, а навпаки, сприяє впорядкуванню процесуальних механізмів захисту публічного інтересу. Оскільки треті особи, які заявляють самостійні вимоги щодо предмета спору або вступають у справу з метою захисту власних прав, свобод чи інтересів, також є носіями самостійного процесуального інтересу, на них поширюються загальні гарантії процесуальної рівності нарівні зі сторонами. Тому принцип рівності гарантує їм ті ж базові процесуальні права, що й сторонам, у межах їхнього інтересу (ст. 49 КАС України) [79]. Їхня рівність реалізується в межах того обсягу прав, який необхідний для відстоювання своєї позиції щодо предмета спору.

Друга група учасників адміністративного процесу – це *особи, які забезпечують реалізацію прав інших суб'єктів (представники)*. Мета участі представника – захист інтересів осіб, які вони представляють. У цьому контексті принцип рівності носить похідний характер, бо він забезпечує представнику безперешкодну можливість реалізовувати процесуальні права тієї сторони, від імені якої він діє. Рівність тут виявляється у недопущенні процесуальної дискримінації представників судом (за винятком

передбачених законом обмежень, пов'язаних із монополією адвокатури на певні види представництва).

Третя група учасників адміністративного процесу – це *суб'єкти, які сприяють здійсненню правосуддя* (свідки, спеціалісти, секретар судового засідання та ін.). Ця група не має власної заінтересованості у результатах вирішення спору. Їхня головна мета – допомогти суду встановити об'єктивну істину. Тому для цих учасників принцип рівності зміщується з площини «процесуального протистояння (процесуальної боротьби)» у площину паритетності обов'язків та захисних гарантій, серед яких слід виділити:

1. Рівність перед законом. Дана гарантія передбачає, що кожен із них однаково зобов'язаний підкорятися процесуальному порядку в залежності від процесуальної ролі.

2. Рівність у захисті їх прав незалежно від того, ким залучений експерт, свідок, експерт в галузі права чи свідок, суд зобов'язаний ставитися до наданої ним інформації (показань чи висновків) об'єктивно і без упереджень. Крім того, всім їм однаково гарантується право на безпеку, компенсацію витрат та захист від примусу (наприклад, право не свідчити проти себе чи родичів, право експерта на безпечні умови праці та винагороду, гарантоване законодавством (ч. 7 ст. 68 КАС України) [79] тощо). Тобто для інших учасників адміністративного процесу (свідків, спеціалістів тощо [79]) інтерес зводиться до суто процесуального імперативу – сприяти суду в ухваленні законного рішення шляхом виконання своїх обов'язків [214, с. 483].

Окремого значення набуває участь експерта з питань права. Його процесуальна функція відрізняється від функції експерта у звичайному розумінні. «Експерти з питань права залучаються тоді, коли виникає потреба про застосування аналогії закону, аналогії права, доктрини або змісту норм іноземного права» [223, с. 100]. Саме тому принцип рівності вимагає, щоб залучення такого суб'єкта здійснювалося на чітко визначених законом підставах, а межі використання його висновку були однаковими для всіх

справ відповідної категорії. Це має важливе значення для недопущення процесуального дисбалансу, за якого інститут експерта з питань права міг би перетворитися на прихований засіб посилення позиції однієї зі сторін. Отже, рівність у цій частині полягає у законодавчо визначеній передбачуваності та однаковості підходів до використання такого процесуального інструменту.

Заслуговує уваги факт, який висвітлюється в науковій літературі, що «процесуальна роль перекладача в адміністративному процесі має вираз у створенні належних умов комунікації між судом і сторонами адміністративного судочинства у випадках, якщо окремі з них не володіють мовою судочинства» [151]. На підставі цього науковці роблять висновок, що «діяльність перекладача опосередковано забезпечує реалізацію й інших засад адміністративного судочинства, зокрема законності, рівності усіх учасників адміністративного процесу перед законом і судом, змагальності сторін, забезпечення апеляційного та касаційного оскарження рішень адміністративного суду та інших» [151]. Мета участі перекладача – не захист власного інтересу, а забезпечення доступності правосуддя для особи, яка інакше була б позбавлена можливості повноцінно брати участь у процесі. Ця мета розкривається через три аспекти:

1. Реалізація засади щодо мови судочинства. Відповідно, ст. 15 КАС України встановлює, що судочинство і діловодство в адміністративних судах провадиться державною мовою, водночас особи, які не володіють або недостатньо володіють нею, мають право користуватися рідною мовою та послугами перекладача. Саме перекладачі є «мостом» між цими двома вимогами, і вони «забезпечують рівність прав учасників судового процесу за мовною ознакою» [79];

2. Забезпечення повноцінної комунікації. Відповідно, ст. 71 КАС України визначає процесуальне положення перекладача – особи, яка вільно володіє мовою судочинства та іншою мовою, необхідною для перекладу, або технікою спілкування з глухими, німими чи глухонімими;

3. *Опосередковане забезпечення інших засад судочинства.* Участь перекладача сприяє реалізації таких основних засад адміністративного судочинства, як рівність усіх учасників судового процесу перед законом і судом, змагальність сторін, забезпечення права на апеляційний перегляд та касаційне оскарження (ст. 2 КАС України).

Перекладач є унікальним учасником процесу, бо принцип рівності учасників адміністративного процесу перед законом і судом щодо перекладача проявляється в подвійному аспекті, що розкриває його системну та гарантійну роль. І це пов'язано із тим, що він одночасно є:

- 1) інструментом його реалізації (як особа, що забезпечує рівність інших);
- 2) об'єктом дії принципу рівності (як учасник).

Перший аспект акцентує увагу на тому, що перекладач є інструментом реалізації принципу рівності (зовнішній, компенсаторний аспект). «Особливі гарантії можуть передбачатися для вразливих груп населення, таких як ... іноземці. Ці категорії можуть отримувати додаткові пільги в адміністративних процедурах, щоб зменшити ризик нерівності через брак спеціальних знань чи досвіду. Наприклад, ...іноземці – мати право на перекладача» [135]. На цьому рівні інститут перекладача служить механізмом подолання об'єктивної асиметрії між сторонами, спричиненої мовним бар'єром. Його залучення є не привілеєм, а гарантією, що сторона не володіє мовою судового провадження (зазвичай приватна особа) не опиняється в процесуально нерівному становищі порівняно з суб'єктом владних повноважень. Забезпечуючи повне розуміння провадження та можливість ефективно висловлювати позицію, перекладач трансформує формальну вимогу рівності у практичний інструмент паритетного доступу до правосуддя.

Якщо розглядати перекладача як інструмент реалізації принципу рівності, то необхідно виокремити ключові моменти, а саме:

1.1. Усунення мовного бар'єру як форми фактичної нерівності. Стаття 8 КАС України закріплює рівність усіх учасників судового процесу перед законом і судом. Без перекладача учасник, який не володіє державною мовою, не зможе ознайомитися з позицією опонента, заявити клопотання, дослідити докази чи зрозуміти зміст судового рішення – тобто фактично опиниться у суттєво не вигідному становищі. Перекладач перетворює формальну гарантію мовних прав на реальну можливість.

1.2. Забезпечення застосування рівності інструментів для сторін адміністративного процесу. Якщо позивач (наприклад, іноземець чи особа з порушенням слуху) не розуміє аргументів відповідача – суб'єкта владних повноважень, принцип змагальності (ст. 9 КАС України) нівелюється. Можливість учасника провадження користуватися послугами перекладача є одним із принципів забезпечення права на справедливий суд, визначених у ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Тому залучення перекладача – необхідна процесуальна гарантія рівності сторін.

1.3. Забезпечення доступу до правосуддя. Права та обов'язки перекладачів у судовому процесі є надзвичайно важливими для забезпечення справедливості та прозорості правосуддя. Без перекладача особа, яка не знає мови, фактично позбавляється права на судовий захист (ст. 55 Конституції України, ст. 5 КАС України).

Другий аспект дозволяє розглядати перекладача як об'єкта дії принципу рівності (внутрішній, статусний аспект). У контексті принципу рівності учасників адміністративного процесу перед законом і судом, такий підхід набуває вирішального значення. Закріплення професійної автономії перекладача є логічним продовженням та гарантією матеріальної, а не формальної рівності. Підвищуючи ефективність цього інституту, він перетворює перекладача з пасивного технічного посередника на активного гаранта справедливого провадження, який усуває мовну нерівність.

Запобігання зведенню його ролі до допоміжної технічної функції безпосередньо служить ідеї рівності і це пов'язано із тим, що незалежний і

об'єктивний переклад забезпечує, що кожна сторона – незалежно від мови – має реальну, а не фіктивну можливість бути почутою та зрозумілою судом на рівних засадах. Таким чином, необхідний рівень незалежності перекладача виступає фундаментальною умовою об'єктивності адміністративного процесу, без якої принцип рівності учасників перед законом і судом втрачає свій практичний зміст і перетворюється на декларацію.

Тому якщо розглядати перекладача як об'єкт дії принципу рівності, то можливо виокремити такі основні моменти:

2.1. Рівність процесуальних обов'язків. Перекладач зобов'язаний з'являтися до суду за його викликом, здійснювати повний і правильний переклад, посвідчувати правильність перекладу своїм підписом на процесуальних документах (ч. 4 ст. 71 КАС України). Ці обов'язки є однаковими для всіх перекладачів незалежно від того, якою стороною вони залучені.

2.2. Рівність у юридичній відповідальності. Адміністративна відповідальність перекладача передбачена ст. 185-3 КУпАП (за злісне ухилення від явки до суду). За завідомо неправильний переклад передбачена кримінальна відповідальність за ч.1 ст. 384 КК України, а за відмову від виконання обов'язків – за ч.1 ст. 385 КК України.

2.3. Рівність у гарантіях та правах. Перекладач має право відмовитися від участі в адміністративному судочинстві, якщо він не володіє мовою в обсязі, необхідному для перекладу (ч. 3 ст. 71 КАС України). Він також має право на компенсацію витрат, пов'язаних з викликом до суду, та на оплату за виконану роботу (ст. 137 КАС України).

2.4. Рівність через механізм відводу. Відповідно, ст. 38 КАС України встановлює підстави для відводу (самовідводу) перекладача. Перекладач відводиться, якщо він прямо чи побічно заінтересований у результаті розгляду справи, є родичом сторони чи за інших обставин, що викликають сумнів у його неупередженості. Цей механізм гарантує однакову точність і неупередженість перекладу для обох сторін.

Саме ця подвійна роль робить перекладача ключовою фігурою у забезпеченні справедливості та доступності адміністративного судочинства.

Отже, принцип рівності учасників адміністративного процесу є складною, багатовимірною конструкцією, яка адаптується до цільового призначення кожного суб'єкта. Універсальна вимога щодо неупередженості суду до всіх учасників на практиці наповнюється різним змістом: для сторін вона матеріалізується у рівному доступі до засобів процесуального доказування та захисту, а для осіб, які сприяють правосуддю – в однаковій неухильності виконання обов'язків та рівному забезпеченні особистих гарантій. Саме такий диференційований підхід дозволяє перетворити формальну рівність на реальну справедливість адміністративного судочинства.

Третьою ознакою учасників адміністративного процесу є *процесуальна рівність сторін в умовах владної асиметрії*.

Специфіка адміністративного судочинства полягає в тому, що «відповідачем в адміністративній справі є суб'єкт владних повноважень, якщо інше не встановлено цим Кодексом» [20, с. 308], тому він втрачає свої управлінські прерогативи щодо приватного опонента з моменту відкриття провадження. Усі учасники стають процесуально рівними між собою, проте абсолютно підпорядкованими юрисдикційній владі суду. Їхня поведінка жорстко детермінується нормами ст. 45 КАС України щодо «неприпустимості зловживання процесуальними правами» [79] та обов'язковості виконання судових рішень.

Саме цим зумовлені окремі особливості адміністративного судочинства, які лише зовні можуть сприйматися як відступ від формальної рівності сторін. Так, «у справах про оскарження рішень, дій чи бездіяльності суб'єкта владних повноважень обов'язок доведення правомірності оспорюваного рішення або поведінки покладається саме на цей суб'єкт» [79]. Однак, такий підхід не лише не суперечить принципу рівності сторін, а, навпаки, забезпечує його реальний зміст. Завдяки цьому компенсується

первинна нерівність між приватною особою і носієм публічної влади, а судовий захист набуває не формального, а дієвого характеру.

Такий підхід дістав підтвердження і в практиці Конституційного Суду України. Зокрема, у Рішенні від 1 березня 2023 року [198] Суд визнав неконституційними положення процесуального законодавства, які фактично надавали суб'єкту владних повноважень ширші можливості для апеляційного оскарження, ніж особі, для захисту прав якої і функціонує адміністративне судочинство [198]. Цим рішенням Конституційний Суд України «урівняв особу в правах із державою в адміністративному судочинстві» [121], і наголосив: «Запровадженні законом процесуальних можливостей для реального захисту та поновлення порушених прав і свобод особи, особливо в ситуації, коли це порушення спричинено рішеннями, діями або бездіяльністю органів публічної влади, їх посадових і службових осіб» [121]. Таким чином, процесуальні механізми, які ставлять приватну особу у менш сприятливе становище порівняно з органом влади, несумісні з конституційним розумінням принципу рівності всіх учасників судового процесу перед законом і судом.

Важливо, що ця правова позиція не залишилася лише на рівні конституційного тлумачення, а знайшла своє подальше відображення в законодавстві. Зокрема, Законом України від 23 травня 2024 року було внесено зміни до КАС України, спрямовані на забезпечення права на оскарження судового рішення [174].

Четвертою ознакою учасників адміністративного процесу є *нормативне визначення рольового статусу учасників адміністративного процесу*. Законодавець створив правову конструкцію індивідуального правового режиму для кожного виду учасників. Дана конструкція включає декілька складових: 1) загальну сукупність процесуальних прав та обов'язків, які притаманні усім учасникам судового процесу; 2) особливі права і обов'язки, які обумовлені роллю в судовому процесі (наприклад, право на надання експертного висновку або кримінальна відповідальність за

неправдиві свідчення тощо). Усі ці права та обов'язки є невідчужуваними і строго прив'язаними до конкретної процесуальної ролі.

Отже, виділені загальні риси виконують функцію процесуального каркаса, який перетворює розрізнену групу суб'єктів на цілісний механізм, здатний забезпечити реалізацію завдань адміністративного правосуддя.

3.3 Стадії адміністративного судочинства та особливості реалізації на кожній із них принципу рівності усіх учасників адміністративного процесу перед законом і судом

Адміністративне судочинство як самостійна форма здійснення судової влади у сфері публічно-правових відносин характеризується внутрішньо впорядкованою структурою, що «знаходить свій вияв у послідовному здійсненні процесуальних дій суду та учасників справи відповідно до нормативно визначеної стадії» [13, с. 130].

У зв'язку з цим, стадійність адміністративного судочинства слід розглядати не лише як формальну ознаку його організації, а і як важливу складову процесуальної форми. Вона відображає послідовний рух адміністративної справи – від відкриття провадження до виконання судового рішення. Така побудова процесу створює належні умови для практичної реалізації принципу рівності всіх учасників адміністративного процесу перед законом і судом, закріпленого у ст. 8 КАС України. Це пояснюється тим, що на кожній стадії адміністративного провадження забезпечується єдиний порядок реалізації процесуальних прав і виконання процесуальних обов'язків.

Водночас значення стадійності не обмежується лише організаційною функцією. Вона має також гарантійне значення, оскільки унеможливорює довільну зміну обсягу процесуальних можливостей учасників справи,

запобігає виникненню необґрунтованих процесуальних переваг і сприяє збереженню належного балансу між сторонами та іншими учасниками процесу. У цьому аспекті стадійна побудова адміністративного судочинства безпосередньо пов'язана із завданням адміністративного судочинства, визначеним у ч. 1 ст. 2 КАС України, а також із його основними засадами, закріпленими у ч. 2 ст. 2 КАС України. Саме вона забезпечує справедливий, неупереджений і своєчасний розгляд публічно-правового спору в умовах належної процесуальної рівноваги учасників справи. Неможливо оминати і той факт, що вивчення стадій «надає змогу аналізувати ефективність процедур і визначати можливі напрямки їх удосконалення» [75, с. 576]. Так, В. Б. Марченко в цьому контексті наголошує: «Побудова процесуального законодавства має базуватись на науково обґрунтованому підході до поняття процесуальної стадії, як спеціального процесуального поняття» [123, с. 79].

Загальновідомою та загальновизнаною є позиція, відповідно до якої стадія – це «комплекс взаємопов'язаних процесуальних обставин, які відбуваються у часі і спрямовані на досягнення оптимальних результатів правової діяльності» [99, с. 31; 20, с. 308].

На підставі аналізу наукової літератури вважаємо, що стадія адміністративного судочинства є відносно самостійною складовою адміністративного процесу, якій властиві власна процесуальна мета, спеціальний комплекс процесуальних дій, визначене коло учасників, особливий порядок реалізації їхніх процесуальних прав та обов'язків, часові межі здійснення і завершення у формі відповідного процесуального акта (ухвали, рішення суду, постанови тощо). Сукупність зазначених ознак дає підстави розглядати стадію як повноцінну процесуальну конструкцію, через яку забезпечується послідовна, впорядкована та юридично визначена реалізація завдань адміністративного судочинства. Наприклад, Н. Б. Писаренко стосовно цього зазначає: «Адміністративне судочинство має свою внутрішню будову і, з огляду на це, може бути розглянуте як низка таких послідовно змінюваних стадій: 1) провадження в суді першої інстанції; 2)

апеляційне провадження; 3) касаційне провадження; 4) провадження за нововиявленими або виключними обставинами; 5) виконання остаточного судового рішення в адміністративній справі. Перелічені складники адміністративного судочинства також можуть бути структуровані. Провадження в суді першої інстанції об'єднує чотири процесуальні етапи, а саме: (а) відкриття провадження у справі, (б) підготовче провадження, (в) розгляд справи по суті та (г) ухвалення судом рішення, його проголошення та доведення звіту до відома адресата» [16, с. 168].

Якщо ж виходити із аналізу положень чинного КАС України, то можливо визначити сім стадій адміністративного провадження: 1) стадія відкриття провадження в адміністративній справі; 2) стадія підготовчого провадження; 3) стадія судового розгляду адміністративної справи; 4) стадія апеляційного перегляду судових рішень; 5) стадія касаційного перегляду судових рішень; 6) стадія провадження за нововиявленими або виключними обставинами; 7) стадія звернення судових рішень в адміністративних справах до виконання.

Не будемо заглиблюватись у дискусію щодо стадій адміністративного судочинства і візьмемо за основу класифікацію стадій, яка пропонується чинним законодавством та була вище нами озвучена.

Отже, розглянемо особливості реалізації засади процесуальної рівності сторін *на стадії відкриття провадження в адміністративній справі*. Засада процесуальної рівності сторін перед законом і судом на стадії відкриття провадження в адміністративній справі реалізується через нормативно визначений і однаковий для всіх учасників процесуально-правовий механізм допуску публічно-правового спору до судового розгляду. Її загальною основою є припис КАС України про рівність усіх учасників судового процесу перед законом і судом, який поширюється і на початкову стадію адміністративного судочинства. Так, О. В. Кабаненко акцентує увагу на механізмах забезпечення засади рівності та наголошує: «У випадках та порядку, визначених законом, окремі категорії осіб (малолітні та

неповнолітні особи, особи з інвалідністю, іноземці, особи без громадянства, інші визначені законом категорії осіб) під час здійснення адміністративного провадження користуються додатковими гарантіями, передбаченими законом» [67, с. 441]. Прописаний таким чином принцип рівності, на думку О. В. Кабаненко, «принаймні юридично, виключає недбалість, нерозсудливість і безвідповідальність» [67, с. 441] представників суб'єкта владних повноважень.

Саме на цій стадії гарантується, що жодна зі сторін не може отримувати необґрунтованих процесуальних переваг, а доступ до правосуддя здійснює за єдиними, формалізованими критеріями. Нормативна об'єктивація цієї засади, насамперед, виявляється у ст. 168 КАС України, відповідно до якої позов пред'являється шляхом подання позовної заяви до суду першої інстанції, де вона реєструється та не пізніше наступного дня передається судді. Такий порядок унеможлиблює довільне затягування руху позову й забезпечує рівні стартові умови для кожного позивача. Водночас право позивача заявити клопотання про розгляд справи за правилами спрощеного позовного провадження (ч. 2 ст. 168 КАС України) не означає одностороннього визначення процесуальної форми, оскільки суд зобов'язаний урахувати права відповідача. Важливим гарантійним елементом є інститут залишення позовної заяви без руху, передбачений ст. 169 КАС України. Якщо позов подано без додержання вимог ст. 160, 161 КАС України, суддя постановляє відповідну ухвалу, в якій чітко зазначає недоліки, спосіб і строк їх усунення (ч. 1, 2 ст. 169 КАС України). Отже, позивач не втрачає права на судовий захист через формальні помилки, а одержує можливість їх виправити. Більш того, у разі усунення недоліків позов вважається поданим у день первинного звернення до суду (ч. 3 ст. 169 КАС України), що забезпечує реальну, а не декларативну рівність доступу до правосуддя.

Не менш значущим проявом процесуальної рівності є вичерпність підстав для повернення позовної заяви та відмови у відкритті провадження.

Так, ч. 4 ст. 169 КАС України і ст. 170 КАС України містять закритий перелік відповідних підстав, що унеможливує свавільний підхід суду. Крім того, ухвали про повернення позову та про відмову у відкритті провадження можуть бути оскаржені (ч. 7 ст. 169, ч. 4 ст. 170 КАС України), що посилює гарантії судового контролю.

Безпосередньо зміст засади рівності учасників адміністративного процесу перед законом і судом розкривається у ст. 171 КАС України, яка зобов'язує суд перевірити процесуальну дієздатність позивача, повноваження представника, відповідність позову вимогам закону, підсудність, дотримання строків звернення та відсутність інших перешкод для відкриття провадження. Ухвала про відкриття провадження повинна визначати, зокрема, строк для подання відповідачем відзиву (ч. 9 ст. 171 КАС України), а в разі відкриття спрощеного провадження – і строк для подання заперечень проти такого порядку розгляду, який не може бути меншим п'яти днів (ч. 12 ст. 171 КАС України). Саме це засвідчує, що стадія відкриття провадження має виразний гарантійний характер і забезпечує первинний баланс процесуальних можливостей сторін.

Розглянемо особливості реалізації засади процесуальної рівності сторін *на стадії підготовчого провадження*.

Засада рівності сторін перед судом та законом, закріплена у ст. 8 КАС України, виступає ключовою підставою для забезпечення справедливого правосуддя. У рамках підготовчого провадження ця правова ідея набуває чітких процедурних форм, перетворюючись на комплекс узгоджених процесуальних гарантій, правових можливостей та обов'язків для кожного учасника спору, незалежно від його правового статусу (фізична особа, приватноправова чи публічно-владна організація).

Аналіз функціонування цього принципу на даній стадії дає змогу охарактеризувати кілька основних напрямів його втілення, що разом утворюють збалансовану модель процесуальних відносин між позивачем та відповідачем. Отже, до ключових проявів принципу рівності учасників

адміністративного процесу на стадії підготовчого провадження, на нашу думку, відносяться наступні: 1) забезпечення інформаційного паритету та змагальних умов; 2) симетрія процедурних можливостей щодо висловлення позицій та формування доказів; 3) рівна участь у визначенні параметрів майбутнього розгляду справи; 4) паритетність у використанні захисних механізмів: зустрічний позов; 5) рівнодоступність до процедур альтернативного вирішення спору; 6) гарантування рівності через повноваження суду та ідентичність процесуальних ризиків. Розглянемо їх більш предметно.

1. Забезпечення інформаційного паритету та змагальних умов.

Підґрунтям ефективної правової позиції є своєчасне й повне інформування сторони про зміст заявлених вимог. Згідно з ч. 2 ст. 174 КАС України, суд зобов'язаний разом з ухвалою про відкриття провадження направити відповідачу копію позовної заяви з усіма доданими документами. Ця вимога створює вихідну рівність у доступі до відомостей про суть правового конфлікту, ліквідує початкову інформаційну перевагу однієї з учасників.

2. Симетрія процедурних можливостей щодо висловлення позицій та формування доказів.

Стадію підготовчого провадження можна розглядати як структуроване процесуальне спілкування, де обом сторонам надано однакові інструменти для обґрунтування своїх вимог і заперечень. Це проявляється, по-перше, у гарантованому праві відповідача подати відзив на позов із викладом аргументів та доказів (ч. 1 ст. 175 КАС України). По-друге, позивач має право відповісти на ці заперечення, а відповідач – висловити свої міркування щодо нових пояснень (ст. 176, 182 КАС України), що забезпечує послідовний динамічний обмін думками. По-третє, обидва учасники справи мають ідентичну можливість заявляти клопотання про надання доказів, призначення експертного дослідження, застосування запобіжних заходів тощо (п. 7-9 ч. 2 ст. 180 КАС України), тим самим забезпечуючи собі рівний доступ до інструментів доказування.

3. Рівна участь у визначенні параметрів майбутнього розгляду справи.

Проведення підготовчого засідання (ст. 180 КАС України) є найбільш наочним втіленням принципу рівності, оскільки передбачає пряму комунікацію сторін під керівництвом судді. Під час цієї процедури суд з'ясовує в обох сторін погляди на можливість мирової угоди, конкретизацію предмету спору, перелік обставин, що підлягають доказуванню, та бажаний порядок провадження. Отже, кожен із учасників отримує формально однакову можливість впливати на формування меж судового розгляду та його процедурні особливості.

4. Паритетність у використанні захисного механізму зустрічного позову. Значним інструментом урівноваження процесуальних статусів слугує надане відповідачу (окрім органів публічної влади) право заявити зустрічні вимоги (ст. 177 КАС України). Завдяки цьому інституту сторона захисту перетворюється з об'єкта ініціатив опонента на активного суб'єкта, здатного висувати власні матеріальні претензії в межах того ж провадження, що сприяє комплексному та процесуально економному вирішенню взаємопов'язаних спорів.

5. Рівнодоступність до процедур альтернативного вирішення конфлікту. Норми Глави 4 КАС України, органічно пов'язані з підготовчим провадженням, встановлюють механізм врегулювання спору за посередництва судді. Його запуск безумовно вимагає взаємної згоди сторін (ст. 184 КАС України). У ході цієї процедури їх статуси є повністю симетричними: вони можуть брати участь у спільних та окремих зустрічах, отримувати від судді рекомендації щодо компромісних рішень і мають однакове право в будь-який момент відмовитись від подальших переговорів (ст. 186, 188 КАС України).

6. Гарантування рівності через повноваження суду та ідентичність процесуальних ризиків. Реалізація принципу досягається не лише через надання прав, але й через встановлення однакових процедурних зобов'язань та відповідальності за їх невиконання. Активна керівна роль судді на етапі

підготовки (ч. 2 ст. 173 КАС України) спрямована на недопущення зловживання процесуальними правами. Водночас, наприклад, норма ч. 2 ст. 175 КАС України, яка дозволяє вирішити справу за наявними матеріалами у разі необґрунтованої бездіяльності щодо подачі відзиву на позов, створює однаковий несприятливий процесуальний ризик для будь-якої сторони, що проявляє пасивність.

На стадії судового розгляду справи по суті аналізуємий нами принцип реалізується через систему взаємопов'язаних процесуальних інститутів та гарантій, що забезпечують формальну та фактичну рівність позицій сторони, яка звертається за судовим захистом (приватної особи), та сторони, що представляє публічні інтереси (суб'єкта владних повноважень). Аналіз норм Глави 6 КАС України дозволяє виокремити ключові аспекти такої реалізації, які пропонуємо розглянути більш предметно.

1. Гарантії рівного доступу до правосуддя та однакових стартових процесуальних можливостей. Судовий розгляд як центральна стадія відкривається для сторін на однакових умовах. Згідно зі ст. 194 КАС України, справа розглядається в судовому засіданні, про час і місце якого всі учасники мають бути повідомлені однаковим чином (ч. 1, 2 ст. 194 КАСУ). Критерій рівності проявляється у наданні кожному учаснику права заявити клопотання про розгляд справи за його відсутності, а за взаємної згоди всіх сторін – у можливості перейти до письмового провадження (ч. 3 ст. 194 КАС).

Сучасним інструментом забезпечення рівного доступу, що усуває просторові бар'єри, є право на участь у судовому засіданні в режимі відеоконференції (ст. 195 КАС України). Ця гарантія поширюється на обидві сторони однаково, а технічна організація має забезпечувати всім учасникам однакову можливість сприйняття процесу та активної участі в ньому (ч. 8 ст. 195 КАС України)

2. Реалізація рівності через ідентичність надання процесуальних прав та обов'язків. Суд, керуючи адміністративним процесом, несе обов'язок створити умови для реалізації рівного статусу учасникам справи. Це, перш за

все, забезпечується дією обов'язкових процедур роз'яснення. Так, суд оголошує склад колегії та роз'яснює усім присутнім без винятку право на їх відвід (ст. 202 КАС України). Більш того, згідно зі ст. 203 КАС України, суд зобов'язаний активно з'ясувати та, за необхідності, роз'яснити кожному окремому учасникові справи весь комплекс його процесуальних прав і обов'язків, що вирівнює можливості сторін, особливо коли одна з них не має кваліфікованого представника. Рівність також проявляється в праві будь-якого учасника заявити заяви та клопотання, які суд розглядає за однаковою процедурою із заслуховуванням позиції інших сторін (ст. 204 КАС України).

3. Забезпечення рівності у змагальному механізмі судового розгляду.

Під час розгляду справи по суті принцип рівності набуває найбільш виразного втілення. Вступне слово (ст. 209 КАС України) надається позивачу та відповідачу (а також третім особам на їхніх сторонах) у симетричному порядку, що забезпечує однакові можливості для первинного викладу своєї позиції. Важливою гарантією є право сторін ставити питання одна одній у чітко визначеній черговості, що формує діалог на паритетних засадах.

Рівність є основним принципом і на етапі дослідження доказів. Згідно зі ст. ст. 210-212, 221 КАС України, суд забезпечує всебічне і об'єктивне дослідження доказів, представлених обома сторонами, незалежно від їх статусу. Свідки, залучені кожною зі сторін, допитуються за єдиною процедурою, а експерти та спеціалісти дають пояснення, відповідаючи на запитання, право на які мають обидві сторони в установленій черговості.

Найбільш показовим інститутом є судові дебати (ст. 225 КАС України). Закон прямо встановлює, що кожному учаснику справи надається однаковий час для виступу (ч. 2 ст. 225 КАС України). Також, чітко визначена черговість виступів (позивач → відповідач) та належність права останньої репліки саме відповідачеві є не лише технічним правилом, а й гарантією процесуального балансу, що компенсує ініціативну роль позивача у порушенні справи.

4. *Уніфікація наслідків процесуальної пасивності (неявки) як прояв рівного ставлення.* Принцип рівності проявляється навіть у регулюванні негативних процесуальних наслідків. Стаття 205 КАС України, що регламентує наслідки неявки, застосовує єдині підходи до обох сторін. Поважні причини неявки, відсутність повідомлення тощо є однаковими підставами для відкладення розгляду незалежно від того, позивач чи відповідач є відсутнім (ч. 2 ст. 205 КАС України). Ідентичні правила діють щодо залишення зали судового засідання (ч. 6 ст. 205 КАС України). При цьому, законодавець демонструє баланс: хоча повторна неявка позивача може призвести до залишення позову без розгляду, суд зобов'язаний розглянути справу за наполяганням відповідача, що підкреслює рівну вагу їхніх інтересів і не допускає одностороннього впливу на результат через пасивність однієї сторони (ч. 5 ст. 205 КАС України).

5. *Рівність перед судом як інституції публічної влади.* Фінальним елементом є забезпечення рівної поваги до суду та однакових стандартів поведінки для всіх без винятку. Стаття 197 КАС України вимагає однакової форми звертання до суду («Ваша честь») від усіх присутніх, включаючи представників державних органів. Стаття 198 КАС України встановлює єдині правила поведінки в залі суду, зобов'язуючи кожну особу, незалежно від посади чи статусу, дотримуватися порядку та підкорятися розпорядженням головуєчого.

На стадії апеляційного перегляду принцип рівності учасників адміністративного процесу перед законом і судом реалізується через комплекс конкретних процесуальних гарантій та правил, що забезпечують однакові можливості для захисту прав усіх учасників справи незалежно від їх статусу (фізична чи юридична особа, суб'єкт владних повноважень тощо). Отже, зупинимось більш предметно на характеристиці основних проявів принципу рівності на апеляційній стадії:

1. *Рівне право на апеляційне оскарження.* Згідно зі ст. 293 КАС України, право подати апеляційну скаргу мають усі учасники справи, а також

«особи, які не брали участі у справі, якщо суд вирішив питання про їхні права, свободи, інтереси та (або) обов'язки, мають право подати апеляційну скаргу на рішення суду першої інстанції» [79]. Ця норма забезпечує рівний доступ до суду апеляційної інстанції для усіх осіб, в тому числі, і «особи, які не брали участі у справі, якщо суд вирішив питання про їхні права, свободи, інтереси та (або) обов'язки» [79] (ч.1 ст. 293 КАС України).

2. *Рівні процесуальні права після відкриття провадження.* Частина 4 ст. 293 КАС України прямо встановлює, що «особа, яка не брала участі у справі, але суд вирішив питання про її права, свободи, інтереси та (або) обов'язки, така особа користується процесуальними правами і несе процесуальні обов'язки учасника справи» [79]. Це гарантує формальну та фактичну рівність у процесі.

3. *Рівні можливості для реалізації права на оскарження, а саме:*

3.1. *Однакові строки.* Для всіх осіб встановлено єдині строки для подачі апеляційної скарги – 30 днів на рішення та 15 днів на окрему ухвалу (ст. 295 КАС України). Усі мають однакове право на поновлення пропущеного строку за поважних причин.

3.2. *Однакові вимоги до форми та змісту апеляційної скарги.* Вимоги до апеляційної скарги (ст. 296 КАС України), такі як письмова форма, обов'язкові реквізити, додавання копій для інших учасників, єдиними для всіх учасників справи.

3.3. *Єдиний порядок подання апеляційної скарги.* Апеляційна скарга подається безпосередньо до суду апеляційної інстанції (ст. 297 КАС України), усуваючи будь-які привілеї за каналами подання.

3.4. *Однакові правові наслідки.* Суд застосовує однакові підстави для залишення скарги без руху, її повернення або відмови у відкритті провадження (ст. 298, 299 КАС України) незалежно від статусу заявника. Порухення встановлених вимог тягне однакові процесуальні наслідки для всіх.

4. *Рівність у процесі підготовки та розгляду справи, а саме:*

4.1. Рівне право на отримання інформації. Копії апеляційної скарги та матеріалів суд направляє всім іншим учасникам справи (ст. 301 КАС України).

4.2. Рівне право на захист своєї позиції. Учасники справи мають право подати відзив на апеляційну скаргу (ст. 304 КАС України), в якому можуть викласти свої заперечення та аргументи.

4.3. Рівне право на приєднання до скарги. Будь-який інший учасник справи може приєднатися до апеляційної скарги, підтримавши її вимоги (ст. 302 КАС України).

4.4. Рівність у судовому засіданні. Стаття 310 КАС України, регулюючи порядок надання слова, не надає переваги жодній стороні за її статусом. Послідовність виступів визначається процесуальною роллю (апелянт тощо). Усі учасники мають право на пояснення та участь у судових дебатах.

4.5. Рівне ставлення суду до доказів. Суд апеляційної інстанції досліджує докази, на які посилаються сторони в скарзі та відзиві (ст. 308 КАС України). Норми про прийняття нових доказів лише у виняткових випадках (ч. 4 ст. 308 КАС України) застосовуються однаково до всіх.

5. Рівність при ухваленні судового рішення. Постанова суду апеляційної інстанції має містити узагальнений виклад позицій усіх учасників справи та мотиви прийняття чи відхилення їх аргументів (ст. 322 КАС України). Це забезпечує гласність і перевірку того, що суд однаково врахував доводи всіх сторін. Крім того, суд рівномірно розподіляє судові витрати (ст. 322 КАС України).

6. Рівне право на оскарження рішення суду апеляційної інстанції. Частина 5 ст. 321 КАС України встановлює, що рішення суду апеляційної інстанції можуть бути оскаржені в касаційному порядку за однаковими для всіх підставами.

Принцип рівності учасників адміністративного процесу перед законом і судом *на стадії касаційного перегляду* реалізується через комплекс

однакових процесуальних прав, обов'язків та гарантій для всіх учасників справи, що забезпечує справедливий та неупереджений перегляд судових рішень Верховним Судом. Враховуючи положення КАС України, цей принцип проявляється аспектах, які детально проаналізуємо.

1. Рівне право на доступ до касаційного провадження. Стаття 328 КАС України надає однакове право на оскарження в касаційному порядку всім учасникам справи (позивачу, відповідачу, третім особам), а також особам, яких справа стосується. Це право не залежить від їх процесуального статусу чи характеру (фізична чи юридична особа, суб'єкт владних повноважень тощо).

2. Рівність у процесуальних формальностях і вимогах. Усі особи, які подають касаційну скаргу, мають дотримуватися єдиних вимог щодо її форми та змісту (ст. 330 КАС України): письмова форма, обов'язкові реквізити, обґрунтування підстав. Недотримання цих вимог (наприклад, неналежний підпис) є підставою для повернення скарги будь-якому заявникові (п. 1 ч. 5 ст. 332 КАС України). Встановлений єдиний строк для касаційного оскарження – 30 днів (ст. 329 КАС України). Можливість його поновлення також регулюється однаковими правилами для всіх.

3. Рівність у можливостях захисту своєї позиції. Після відкриття провадження усі учасники справи мають: а) однакове право ознайомитися з касаційною скаргою та подати на неї письмовий відзив (ст. ст.335, 338 КАС України); б) рівне право приєднатися до касаційної скарги, підтримати її вимоги (ст. 336 КАС України), а також рівні можливості щодо відмови від скарги чи відкликання (ст. 337 КАС України). При розгляді справи суд касаційної інстанції заслуховує пояснення всіх сторін (ст. 344 КАСУ), надаючи кожному рівну можливість висловити свою позицію щодо підстав касації.

4. Рівність у процедурних режимах розгляду. Незалежно від статусу, учасники мають однакові права заявляти клопотання про участь у судовому засіданні або про розгляд справи в порядку письмового провадження (ст.ст.

330, 336, 338, 345 КАС України). Неприбуття належним чином повідомленого учасника не перешкоджає розгляду справи (ч. 4 ст. 344 КАС України), що є однаковим правилом для всіх.

5. Рівність у межах перегляду та застосуванні підстав. Суд касаційної інстанції перевіряє рішення в межах доводів касаційної скарги (ст. 341 КАС України), що гарантує, що поза цими межами ніхто з учасників не буде поставлений у нерівне становище. Перелік підстав для касаційного оскарження (ч. 4 ст. 328 КАС України) та підстав для скасування рішень (наприклад у відповідності до вимог ст. 353 КАС України) є єдиним і застосовується однаково до всіх справ та всіх учасників, незалежно від їх статусу.

6. Рівність у фінансових обов'язках. Умови сплати судового збору при поданні касаційної скарги або заяви про приєднання (ст. ст. 330, 336 КАС України) та можливість звільнення від його сплати передбачені законом для всіх суб'єктів за однаковими критеріями.

На стадії перегляду судових рішень за нововиявленими або виключними обставинами принцип рівності учасників адміністративного процесу перед законом і судом проявляється в наступних аспектах, що впливають із наведених норм:

1. Рівне право на звернення за переглядом судових рішень за нововиявленими або виключними обставинами. Згідно зі ст. 362 КАС України, право подати заяву про перегляд мають усі учасники справи (позивач і відповідач, треті особи), а також особи, яких це рішення стосується, але які не брали участі у справі. Це гарантує, що незалежно від процесуального статусу (публічна влада чи приватна особа) кожен, чий права зачіпає рішення, має однакову можливість ініціювати цей виключний перегляд.

2. Рівність у визначенні підстав та умов перегляду. Чіткий та єдиний для усіх перелік підстав, закріплений у ст. 361 КАС України (нововиявлені та виключні обставини), застосовується однаково до будь-якої сторони.

Наприклад, якщо рішенням суду встановлено завідомо неправдиві свідчення (п. 2 ч. 2 ст. 361 КАС України), це може бути підставою для перегляду незалежно від того, хто з учасників – фізична особа чи орган влади – постраждав від таких дій.

3. Рівність у встановлених процесуальних гарантіях та обмеженнях і проявляється це у:

3.1. Єдиних строках. Для кожного типу підстав ст. 363 КАС України встановлює однакові строки подання заяви (30 днів) та абсолютні граничні строки (3 чи 10 років) для всіх заявників без виключення.

3.2. Єдиній формальній вимозі. Вимоги до форми та змісту заяви (ст. 364 КАС України), порядок її подачі (ст. 365 КАС України) та процедура відкриття провадження (ст. 366 КАС України) є обов'язковими та однаковими для всіх.

3.3. Рівності у настанні наслідків розгляду. Правила повернення заяви, відмови у відкритті провадження (ч. 3-5 ст. 366 КАС України) або закриття провадження у разі відмови від заяви (ст. 367 КАС України) діють однаково для будь-якої сторони.

3.4. Звільнення від судового збору. Згідно з ч. 4 ст. 364 КАС України, подача заяви про перегляд за виключними обставинами для всіх заявників не потребує сплати судового збору, що усуває майнову перешкоду для реалізації цього права.

4. Рівність у процесі розгляду. Згідно з ч. 3 ст. 368 КАС України, під час перегляду сторони користуються однаковими правами, визначеними ст. 47 КАС України (ознайомлюватися з матеріалами, подавати докази, заявляти клопотання тощо). Розгляд відбувається в судовому засіданні за загальними правилами відповідної інстанції (ч. 2 ст. 368 України).

5. Рівні можливості щодо результатів перегляду та подальшого оскарження. Так, адміністративний суд, розглядаючи заяву, може прийняти рішення з одних і тих самих альтернатив, передбачених ч. 4 ст. 368 КАС України, незалежно від того, хто є заявником. Крім того, рішення, ухвалені

за наслідками цього перегляду, може бути оскаржене будь-якою стороною в загальному порядку (ч. 2 ст. 369 КАС України).

На стадії звернення судового рішення до виконання вказаний принцип набуває особливої змістовної насиченості, оскільки саме ця стадія виявляє реальний рівень дієвості судового захисту. «Дієвість судового захисту залежить не лише від законності та обґрунтованості прийнятого судового рішення, а й від його належного виконання» [21, с. 623]. Неодноразово було наголошено, що «в Україні визнано системну проблему невиконання судових рішень, однією з причин якою визначено неефективний механізм здійснення судового контролю» [184].

Якщо на стадії розгляду й вирішення публічно-правового спору принцип рівності переважно реалізується через врівноваження процесуальних можливостей сторін у доведенні своїх позицій, то після ухвалення судового рішення він трансформується у вимогу забезпечення рівного доступу до механізмів фактичної реалізації судового рішення.

У цьому сенсі стадія виконання не є суто техніко-процедурним продовженням судового розгляду, а виступає самостійним елементом механізму захисту прав особи від порушень з боку суб'єкта владних повноважень. Наприклад, М. І. Смокович і В. М. Бевзенко звертають увагу на той факт, що «право на доступ до суду охоплює не лише право ініціювати провадження, а й право отримувати вирішення спору судом» [214, с. 1177]. Саме виконання рішень адміністративних судів завершує процес захисту суб'єктивних прав, свобод законних інтересів ...осіб, адже у такий спосіб забезпечує їхнє ...втілення» [88, с. 460].

В цьому контексті, цікавими є положення закріплені в постановках Верховного Суду. Наприклад, в п. 19. Постанови Верховного Суду від 14 травня 2025 року [166] зазначено: «Стаття 383 КАС України передбачає спеціальний механізм судового контролю, надаючи позивачу, на користь якого ухвалено рішення суду, право подати заяву про визнання протиправними рішень, дій чи бездіяльності, вчинених відповідачем на

виконання такого рішення суду, або порушення прав позивача, підтверджених таким рішенням. Цей механізм спрямований на забезпечення ефективного виконання судових рішень і є оперативним способом захисту прав, вже підтверджених судом» [166].

Доктринально принцип правової рівності на стадії виконання судового рішення не може зводитися лише до формальної однаковості нормативного регулювання. Формально єдині процесуальні правила самі по собі не гарантують фактичної рівності сторін, особливо в адміністративному судочинстві, де приватній особі протистоїть суб'єкт владних повноважень, який об'єктивно володіє ширшими організаційними, інформаційними, фінансовими та владними ресурсами. За таких умов принцип рівності має тлумачитися як вимога такої процесуальної організації виконання судового рішення, за якої законодавець і суд забезпечують юридичні механізми, здатні компенсувати цю асиметрію. Отже, у цьому випадку йдеться не про абстрактну тотожність процесуальних статусів, а про забезпечення реальної рівноваги процесуальних можливостей сторін.

У такому контексті спеціальні положення розділу IV КАС України мають не лише регулятивне, а й гарантійне значення. Норми статей 373, 376, 378, 379, 382, 383 КАС України формують цілісний процесуальний механізм, покликаний забезпечити перехід від судового визнання права до його реального поновлення. Правила щодо видачі виконавчого листа, поновлення строку для його пред'явлення до виконання, зміни способу і порядку виконання судового рішення, заміни сторони виконавчого провадження її правонаступником, а також здійснення судового контролю за виконанням рішення слід розглядати як взаємопов'язані елементи єдиної гарантійної конструкції. Саме завдяки цій конструкції принцип правової рівності набуває практичного змісту, оскільки забезпечує учасникам справи не лише формальне визнання процесуальних прав, а й реальну можливість впливати на перебіг і результати виконання судового рішення.

Особливої уваги потребує теоретичне осмислення судового контролю за виконанням рішень адміністративних судів. І це пов'язано із тим, що:

- по-перше, «проблема невиконання судових рішень має комплексний характер і не може бути вирішена лише одним інструментом [220];

- по-друге, «власне механізми судового контролю можуть відігравати важливу роль у стимулюванні належного виконання» [220] рішень адміністративних судів, але ці механізми недосконалі.

Ключова мета такого контролю, за розумінням Верховного Суду (наприклад, про це йде мова в Постанові Верховного Суду від 21 травня 2020 р. [162]), «полягає в реалізації основного завдання адміністративного судочинства; адже правосуддя в адміністративних справах не може обмежити ухвалення судового рішення, воно неодмінно передбачає його(рішення) виконання» [162; 16, с. 330].

У вузькому процесуальному розумінні такий контроль може бути охарактеризований як сукупність передбачених законом повноважень суду, спрямованих на перевірку належності, повноти та своєчасності виконання ухваленого ним рішення. Однак, у ширшому доктринальному сенсі судовий контроль є формою продовження юрисдикційної функції суду після завершення розгляду спору по суті. Його призначення полягає не лише в моніторингу стану виконання, а й у збереженні реальної обов'язковості виконання судового рішення як акту правосуддя. Верховний Суд у своїй практиці неодноразово формулював правовий підхід, за яким стаття 383 КАС України закріплює спеціальний порядок судового контролю за виконанням судових рішень, що підлягає пріоритетному застосуванню при вирішенні відповідних процесуальних питань. В той же час, в п. 23 Постанови Касаційного адміністративного суду Верховного Суду від 14 травня 2025 року [166] уточнюється, що дотримання положень статті 383 КАС України «не позбавляє особу права на звернення до суду з новим адміністративним позовом, якщо дії чи рішення суб'єкта владних повноважень, хоч і вчинені в контексті виконання попереднього рішення, за своєю суттю виходять за межі

простого механізму його виконання, стосуються нових правових підстав, нових обставин (наприклад, застосування нових нормативних актів, коефіцієнтів індексації за інші періоди, що не були охоплені попереднім рішенням) та створюють нові юридичні наслідки для особи, які, на її думку, порушують її права. Позовне провадження у таких випадках є належним та процесуально допустимим способом захисту і не суперечить логіці інституту судового контролю, який має вужчу спрямованість – на забезпечення реалізації вже винесеного судового акту в тій частині, в якій права та обов'язки сторін були чітко визначені» [166].

Повноваження суду, закріплені в ч. 6 ст. 382 КАС України, зокрема право «зобов'язати суб'єкта владних повноважень, не на користь якого ухвалене таке рішення, подати у встановлений судом строк звіт про виконання рішення суду, якщо суд допускає його негайне виконання» [16], має безпосередній зв'язок із принципом рівності учасників адміністративного процесу перед законом і судом.

Окремо в Постанові Верховного суду від 26 березня 2020 року [163] акцентується увага на тому, що «суд, встановлюючи строк для подання звіту, повинен враховувати особливості покладених обов'язків згідно із судовими рішеннями та можливості суб'єкта владних повноважень їх виконати» [163]. Це зумовлено тим, що такі повноваження забезпечують не лише юридичну рівність сторін, а й сприяють реальному врівноваженню їхніх можливостей на етапі виконання судового рішення, перешкоджаючи суб'єкту владних повноважень скористатися своєю владною позицією для невиконання судового рішення. Таким чином, повноваження суду, передбачені ч. 6 ст. 382 КАС України, та спеціальний порядок судового контролю, закріплений ст. 383 КАС України, разом утворюють систему процесуальних гарантій принципу правової рівності учасників адміністративної справи перед законом і судом на стадії виконання судового рішення. З одного боку, вони покликані усунути фактичну нерівність між приватною особою та суб'єктом владних повноважень у цій стадії, а з іншого – забезпечити чітке

розмежування між судовим контролем за виконанням ухваленого рішення та позовним провадженням щодо нового публічно-правового спору. З огляду на це, пріоритетне застосування механізму, закріпленого ст. 383 КАС України, є обґрунтованим лише тоді, коли спір залишається в межах правовідносин, що визначені змістом і предметом попереднього судового рішення. Якщо ж дії, рішення чи бездіяльність суб'єкта владних повноважень, хоча й пов'язані формально з виконанням такого рішення, насправді ґрунтуються на нових обставинах, інших нормативних або фактичних підставах і породжують для особи самостійні правові наслідки, – обмеження її виключно процедурою судового контролю суперечило б як принципу правової рівності, так і праву на ефективний судовий захист. Саме тому в таких випадках належним способом захисту є звернення з новим адміністративним позовом.

Підхід, відповідно до якого принцип правової рівності охоплює не лише формальну однаковість процесуального статусу, а й реальну можливість ефективного використання процесуальних засобів захисту, послідовно відображений і в практиці Конституційного Суду України. Зокрема, у рішеннях від 25 квітня 2012 року [196] та від 1 березня 2023 року [198] Конституційний Суд України виходив із того, що конституційна вимога рівності сторін кореспондує обов'язку держави забезпечити їм співмірний доступ до процесуальних механізмів захисту на всіх стадіях судового провадження, включаючи стадію виконання судового рішення та судового контролю за його реалізацією. У цьому значенні принцип рівності виключає як нормативне, так і правозастосовне формування таких процедур, за яких одна зі сторін фактично опиняється у становищі процесуальної ізоляції, позбавленої належних та ефективних засобів впливу на перебіг і результати виконання судового акта. Саме тому подальший аналіз практики Верховного Суду є необхідним для з'ясування того, яким чином зазначені конституційні орієнтири конкретизуються у питаннях застосування процесуальних механізмів, передбачених статтями 382 і 383 КАС України, а також у

визначенні меж між судовим контролем за виконанням рішення та позовним порядком захисту у разі виникнення нового публічно-правового спору.

Правові позиції Верховного Суду підтверджують, що сучасне адміністративне судочинство поступово відходить від формального підходу до стадії виконання й розглядає її як невід'ємну складову права на справедливий суд. У цьому відношенні підходи Верховного Суду мають важливе доктринальне значення, оскільки вони розкривають розуміння судом природи процесуальних механізмів, закріплених у ст. 382-383 КАС України, не як факультативних засобів, а як способів забезпечення ефективності правосуддя. Визнання можливості апеляційного оскарження ухвал, постановлених у межах судового контролю, так само як і підхід, за яким питання неналежного виконання судового рішення повинні вирішуватися в межах спеціальної контрольної процедури, а не через ініціювання нового позову, свідчить про орієнтацію Верховного Суду на матеріальне, а не лише формальне розуміння принципу рівності [169; 167]. Наприклад, в Постанові Верховного Суду від 13.03.2023 р. [169] робиться висновок, що «тлумачення положень статей 294 та 383 Кодексу адміністративного судочинства України у такому сенсі, який визнає неможливим оскарження в апеляційному порядку ухвали суду першої інстанції про залишення без задоволення заяви, поданої в порядку статті 383 Кодексу адміністративного судочинства України, буде порушенням принципу рівності учасників справи перед законом і перед судом» [169].

Положення частин 3 і 8 статті 382-3 КАС України безпосередньо пов'язані з принципом рівності учасників провадження перед законом і судом у його функціональному, компенсаторному значенні, оскільки на стадії виконання судового акта формальна рівність не усуває фактичної асиметрії між приватною особою та суб'єктом владних повноважень, який володіє значно ширшими організаційними, владними й інформаційними ресурсами. Саме тому зазначені норми наділяють суд правом у разі неприйнятності звіту застосовувати персоніфіковані заходи процесуального

примусу, зокрема накладати штраф на керівника відповідного органу, а щодо колегіального органу – на тих його членів, які не забезпечили виконання рішення, тим самим переносючи негативні правові наслідки з абстрактного суб'єкта на конкретних посадових осіб. Такий механізм не надає привілею особі, на користь якої ухвалено рішення, а компенсує її об'єктивно слабше становище, відновлює баланс процесуальних можливостей сторін і запобігає використанню колегіальної форми організації публічної влади як засобу уникнення відповідальності, що, своєю чергою, забезпечує реальний, а не декларативний зміст принципу правової рівності.

У постанові КАС ВС від 01.02.2022 р. [168] закріплена позиція Суду, що «накладати штраф на керівника суб'єкта владних повноважень можна у випадку, якщо такий суб'єкт не є колегіальним органом і керівник умисно ухиляється від виконання судового рішення» [168].

Цікавим є підхід закріплений в окремій ухвалі Сумського окружного адміністративного суду від 23.02.2023 р. [143], який дозволяє впливати на суб'єкта владних повноважень, який не виконує рішення суду. У такому випадку Суд може звернутися до органу влади, якому підпорядковується такий «порушник», «для вжиття належних заходів реагування з метою недопущення подібних порушень у подальшому та встановив строк повідомлення щодо вжитих заходів» [143].

Отже, зазначені положення КАС України слід розглядати як прояв матеріалізованої, або компенсаторної, рівності на стадії виконання судового рішення. Вони забезпечують таку процесуальну модель, за якої сторона, слабша у матеріальному та владному сенсі, отримує не абстрактне визнання свого права, а додаткові процесуальні гарантії, необхідні для досягнення того результату, який уже встановлено судовим рішенням. Саме завдяки таким механізмам принцип рівності учасників адміністративного провадження перед законом і судом набуває практичного змісту та трансформується з декларації у реальний інструмент ефективного судового захисту.

За результатами аналізу особливостей реалізації принципу рівності усіх учасників адміністративного процесу перед законом і судом на всіх стадіях адміністративного судочинства, аналізу учасників адміністративного процесу, нормативного закріплення їх процесуальних можливостей ми можемо запропонувати певні зміни до Кодексу адміністративного судочинства України.

Так, «У справах, пов'язаних з проходженням військової служби сторони не просто є нерівними, а й перебувають у прямій трудовій і морально-психологічній залежності, обмежені субординацією та принципом єдиноначалля, з врахуванням замкненості військових структур і обмеженості доступу до інформації – то з засобами та способами здійснення і захисту прав та обов'язків стає дуже складно. В таких умовах права фізичних осіб суттєво обмежуються і ми можемо бачити багато недоліків. До прикладу, наявна обмеженість прозорого доказування – суб'єкт владних повноважень в даній категорії справ може самостійно створювати докази, готувати службові характеристики, проводити службові розслідування «задніми числами», добиватись написання вигідних для себе пояснень від інших підлеглих, тощо. Все це допускається через відсутність зовнішніх систем контролю, можливо таких інституцій як військовий омбудсмен, громадські наглядові ради за дотриманням прав військовослужбовців, та через низьку правову обізнаність самих військовослужбовців чи інших осіб, пов'язаних з військовою службою. З точки зору адміністративного процесу дане питання можна було б вирішити шляхом підвищення критеріїв прийнятності доказів до суб'єкта владних повноважень у визначеній категорії справ. Суттєвою є проблема строків розгляду військової категорії справ, адже в умовах швидкозмінної обстановки у військовій галузі для ефективного відновлення порушених прав і дотримання принципу рівності більш доречним було б зробити усіченими відповідні строки» [109, с. 189-190]. Офіс військового омбудсмена на момент написання даного дослідження вже був створений, проте решта питань на сьогодні не закриті. Наприклад, однією з проблем розгляду сучасних справ у

сфері проходження військової служби є те, що «такі справи не відносяться до переліку справ, що не можуть бути розглянуті у порядку спрощеного позовного провадження, передбаченого у ч. 4 ст. 257 КАС України, а, отже, можуть бути розглянуті в відповідному провадженні. Строк розгляду зазначених справ відповідно до ч. 1 ст. 258 КАС України має бути не більше 60 днів. Втім, суди порушують навіть ці строки і розглядають такі справи за 4-12 місяців. До цього строку додаємо ще строк на набрання законної сили рішенням суду, можливі апеляційний та касаційний розгляди, тривале виготовлення паперового варіанту рішення суду з «мокрою печаткою» (без цього частина не буде виконувати рішення) та виконавчих листів, таким чином дані справи можуть розглядатись роками. За цей час обмежено придатний військовий (який може проходити службу тільки в підрозділах забезпечення), або військовий який дійсно має підстави для звільнення, може загинути чи перебувати у фактичному рабстві військової частини (де він вже не мав би проходити службу за своїм законним правом), яка допустила порушення прав військовослужбовця» [110, с. 87]. Оскільки, «у воєнний час в українському суспільстві міцно укорінились суспільні відносини, пов'язані з проходженням військової служби, такі відносини на сьогодні потребують чіткого правового регулювання, в тому числі і в галузі адміністративного судочинства» [110, с. 88]. Тому нами пропонувалось «доповнити параграф 2 (розгляд окремих категорій термінових справ) глави 11 розділу I КАС окремою статтею чи групою статей щодо особливостей розгляду справ, пов'язаних з захистом та відновленням порушених прав діючих військовослужбовців під час воєнного стану, де закріпити усічені терміни розгляду щодо таких категорій справ» [110, с.88]. На нашу думку важливо встановити в таких справах строк подачі відзиву – 5 днів, відповіді на відзив та заперечнь на відповідь на відзив – 3 дні, а загальний строк розгляду таких справ встановити – 30 днів. Знову ж таки, усічені строки обумовлені динамічністю суспільних відносин пов'язаних з проходженням військової служби та особливостями сучасної війни в Україні.

Окрім того, «з урахуванням сьогодення виникає дискримінаційна вимога судів щодо сплати звільненим військовослужбовцем судового збору в справах про оскарження бездіяльності військової частини щодо невиконання Позивачу грошової компенсації вартості за неотримане речове майно відповідно до Порядку № 178» [106, с. 32], чи по інших справах, що стосуються захисту прав колишніх військовослужбовців з питань їх попередньої служби. Ми вважаємо, що «право на отримання зазначеної компенсації виникло у позивача виключно у зв'язку з проходженням військової служби та звільненням із неї, а оскаржувана бездіяльність допущена під час вирішення питань, пов'язаних з виконанням ним військового обов'язку, а отже дана справа є справою, пов'язаною з виконанням військового обов'язку в розумінні п. 12 ч. 1 ст. 5 Закону України «Про судовий збір», що у поєднанні зі статусом позивача як військовослужбовця на момент виникнення спірних правовідносин є підставою для звільнення його від сплати судового збору» [106, с. 33], проте для усунення непорозумінь п. 12 ч. 1 ст. 5 Закону України «Про судовий збір» доцільно доповнити фразою «в тому числі звільнені з військової служби» та викласти наступній редакції: «військовослужбовці, військовозобов'язані та резервісти, які призвані на навчальні (або перевірочні) та спеціальні збори, в тому числі звільнені з військової служби - у справах, пов'язаних з виконанням військового обов'язку, а також під час виконання службових обов'язків».

Зауважуємо, що «Неврегульованим законодавством залишається питання строків звернення до суду з похідними позовними вимогами (одразу з основними позовними вимогами чи після їх задоволення, адже право на задоволення таких вимог судом виникне лише після задоволення основних)» [106, с. 31]. До прикладу, коли особа звертається з позовом про скасування наказу на мобілізацію та скасування наказу про зарукування до списків військової частини і зобов'язання звільнити її з військової служби, то перша вимога буде основною, а друга та третя – похідним. Проте, для першої

вимоги в силу ч. 2 ст 122 КАСУ строк звернення до суду буде 6 місяців, а для другої згідно ч. 5 тієї ж статті – 1 місяць. На нашу думку, «Об'єднуючи такі вимоги в один позов позивач керується принципами процесуальної економії та розумності. Відтак, у випадку «сліпого» дотримання строку в один місяць, неможливо було б застосувати досудовий порядок оскарження рішення військово-лікарської комісії. Без визнання рішення військово-лікарської комісії протиправним, неможливо застосувати один із базових принципів права, що протиправні дії не можуть спричиняти правомірних наслідків, а отже, й задовільнити похідні позовні вимоги. Залишення без розгляду похідних позовних вимог матиме наслідком прийняття неефективного рішення, зумовить необхідність для повторного звернення до суду. З системного аналізу норм КАСУ випливає, що для похідних позовних вимог чинним законодавством не встановлено окремий від основної вимоги строк для звернення до суду. Натомість, такий починає відраховуватись з моменту винесення прийняття рішення суду за основною вимогою. Саме з рішення суду, яким встановлюється протиправність дій, рішень суб'єкта владних повноважень, особа може дізнатись про наявність порушення її права. За таких умов, початок строк для звернення до суду починає відраховуватись з моменту ухвалення рішення судом» [106, с. 32]. Стверджуємо, що «при застосуванні строків звернення до адміністративного суду у вказаній категорії справ слід виходити з того, що встановлені процесуальним законом строки та повернення позовної заяви на підставі їх пропуску не можуть слугувати меті відмови у захисті порушеного права, легалізації наслідків протиправних дій з боку держави. Звертаємо увагу, що такі ситуації виникають виключно в справах щодо призову на військову службу та звільнення з неї, а отже такі дії судів і відсутність чіткого врегулювання законодавства по даному питанню призводить до порушення принципу рівності» [106, с. 32]. Таким чином, ми вважаємо за доцільне доповнити статтю 122 КАСУ новою частиною 9, де закріпити що «Для звернення до

суду з похідними позовними вимогами встановлюється той самий строк звернення, що і для основних позовних вимог».

В правозастосовній практиці «з огляду на відсутність прямої заборони переходу зі спрощеного позовного провадження до розгляду справи за правилами загального позовного провадження, суди доволі часто постановляють ухвали про такий перехід» [108, 21], що не завжди є обґрунтованим. Тому «на думку автора такий перехід може відбуватись з ініціативи суду з огляду на характер спірних правовідносин (справа виявилась складною та не малозначною), або якщо предмет доказування вимагає проведення підготовчого засідання (наприклад, потрібно витребувати великий масив документів, призначити експертизу, яку неможливо було передбачити раніше, або викликати багатьох свідків)... Також заявлення клопотань стороною і підтримка їх судом з пропуском процесуальних строків зустрічається з метою затягування розгляду справ. Такі зловживання правом сторонами чи судом порушують право інших сторін на доступ до суду, та й відповідно принцип рівності усіх учасників перед законом і судом. З врахуванням викладеного ми вважаємо, що доцільно доповнити ч. 5 ст. 257 КАСУ новим абзацом: «Суд також, не пізніше строків встановлених у ч. 1 ст. 258 КАСУ, може постановити ухвалу про перехід до розгляду справи за правилами загального позовного провадження після відкриття справи за правилами спрощеного позовного провадження, якщо буде встановлено, що з огляду на характер спірних правовідносин (справа виявилась складною та не підпадає під критерій малозначних справ) справа підлягає розгляду у загальному позовному провадженні, або якщо предмет доказування вимагає проведення підготовчого засідання, чи суд помилково відкрив спрощене позовне провадження» [108, с 21]. Постановлення таких чітких строків сприяло б укоріненню принципів рівності та справедливості, і було б направлено на досягнення мети недопущення зловживань процесуальними правами.

В результаті аналізу норм КАС крізь призму реалізації принципу рівності у адміністративному судочинстві розглядалось «питання процесуальної відповідальності сторони за ненадання доказів до суду на вимогу ухвали суду про витребування доказів, або неповідомлення суду про неможливість подати такі докази. Одним із механізмів процесуального примусу є штраф, відповідно до ч. 1 ст. 149 КАСУ, може бути у сумі від 0,3 до 3 розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб, а випадку систематичного, повторного порушення чи зловживання - від 1 до 10 розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб згідно ч. 2 даної статті. Проте, ключовим словом у статті 149 КАСУ є те, що суд «може», тобто суду надається така дискреція у використанні такого засобу процесуального примусу. Окремо ч. 4 даної статті передбачає, що «ухвалу про стягнення штрафу може бути оскаржено в апеляційному порядку до суду вищої інстанції», втім упускається момент щодо неможливості оскарження ухвали про відмову у стягненні штрафу. Це є беззаперечне порушення принципу рівності усіх учасників адміністративного процесу перед законом і судом та наявна невідповідність статті 24 Конституції України. Оскільки суди практично не застосовують можливість накладення штрафу в випадках, коли це варто було, вважаємо, що доцільно згадувану статтю доповнити нормою щодо змоги учасника ініціювати перед судом питання про застосування заходів процесуального примусу, а у випадку відмови – подавати апеляційні скарги. Таке питання могло би бути вирішено законодавцем самостійно або за рішенням Конституційного Суду України» [108, с 22]. Важливо, що процесуальним інтересом сторони яка ініціює перед судом питання про застосування заходів процесуального примусу є забезпечення суду матеріалами для повного та всебічного дослідження справи. А оскільки суди вкрай рідко трактують неподання однією стороною витребуваних судом доказів на користь протилежної сторони, і просто вилучають цей момент з мотивувальної частини рішення, то така сторона повинна мати урівнене право на подачу апеляційної скарги у зв'язку з

незгодою з рішенням про відмову стягненні штрафу. Отже, доцільно викласти перше речення ч. 4 ст. 149 КАСУ у наступній редакції: «Ухвалу про стягнення чи відмову у стягненні штрафу може бути оскаржено в апеляційному порядку до суду вищої інстанції».

Підрезюмовуючи, проведені дослідження особливостей реалізації принципу рівності в адміністративному судочинстві дозволило виявити низку законодавчих прогалин у КАС України та Законі України «Про судовий збір», які призводять до процесуального дисбалансу та затягування розгляду справ, особливо у військовій сфері. Для усунення цих деструктивних чинників обґрунтовано необхідність запровадження окремої категорії справ особливої частини КАСУ, введення усічених (скорочених) строків розгляду військових спорів під час воєнного стану, чіткого законодавчого врегулювання строків звернення із похідними вимогами, встановлення чітких обмежувальних строків для переходу з спрощеного в позовне провадження, а також уніфікації пільг зі сплати судового збору для звільнених у запас військовослужбовців. Окрім того, забезпечення реального паритету сторін потребує обмеження процесуальних зловживань суб'єктів владних повноважень шляхом надання учасникам справи права апеляційного оскарження ухвали про відмову у стягненні процесуального штрафу.

Висновки до розділу 3

За результатами дослідження особливостей об'єктивації принципу рівності усіх учасників адміністративного процесу перед законом і судом були зроблені наступні висновки.

1. Запропоновано авторське визначення принципу рівності усіх учасників адміністративного процесу перед законом і судом у широкому та вузькому значенні.

У широкому розумінні досліджуваний принцип доцільно визначати як фундаментальну конституційно-процесуальну засаду адміністративного процесу, відповідно до якої всі його учасники однаково підпорядковуються вимогам закону, користуються гарантованим і недискримінаційним доступом до правосуддя, а держава і суд зобов'язані забезпечити не лише формальну, а й фактичну рівність процесуальних можливостей у публічно-правовому спорі. У такому значенні цей принцип охоплює не тільки заборону дискримінації чи привілеїв, а й необхідність застосування таких процесуальних механізмів, які здатні компенсувати об'єктивну нерівність між приватною особою та суб'єктом владних повноважень.

У вузькому розумінні принцип рівності усіх учасників адміністративного процесу перед законом і судом слід розуміти як імперативну процесуально-правову вимогу до суду та порядку здійснення адміністративного судочинства, за якою кожному учасникові справи гарантується рівний процесуальний статус, однакові можливості реалізації процесуальних прав і виконання процесуальних обов'язків, право бути вислуханим, подавати докази, брати участь у їх дослідженні, заявляти клопотання, висловлювати заперечення та спростовувати доводи іншої сторони в умовах, що не ставлять його у завідомо менш сприятливе становище порівняно з процесуальним опонентом.

2. Таким чином, авторське бачення досліджуваного принципу полягає у тому, що у широкому розумінні він виступає фундаментальною засадою організації та функціонування всього адміністративного процесу, а у вузькому – імперативною вимогою до суду щодо забезпечення рівного процесуального статусу та рівних можливостей учасників під час розгляду і вирішення адміністративної справи. Наукова новизна такого підходу вбачається у комплексному обґрунтуванні цього принципу як багатовимірної правової конструкції, зміст якої розкривається через синтез формально-юридичного, функціонального, компенсаторного та європейсько-правового підходів, що дає змогу розглядати його як самостійний механізм

забезпечення не лише формальної, а й реальної процесуальної рівності в адміністративному судочинстві.

3. З'ясовано, що специфіка адміністративного судочинства зумовлює необхідність відмежування формальної рівності сторін від рівності фактичної. На відміну від приватноправового спору, у публічно-правових відносинах одна зі сторін наділена владними управлінськими повноваженнями, що об'єктивно створює структурну процесуальну перевагу. Саме тому допустима законодавчо встановлена процесуальна асиметрія у становищі суб'єкта владних повноважень не суперечить принципу рівності, якщо вона має правомірну мету, є об'єктивно обґрунтованою та спрямована на досягнення реальної рівноваги процесуальних можливостей сторін.

4. Доведено, що принцип рівності усіх учасників адміністративного процесу перед законом і судом доцільно визначати не як статичну вимогу однакового застосування процесуальних норм, а як складну багаторівневу конституційно-процесуальну конструкцію, що забезпечує реальну процесуальну рівність, справедливий баланс процесуальних можливостей сторін та ефективний судовий захист особи у сфері публічно-правових відносин.

5. Принцип рівності всіх учасників адміністративного процесу перед законом і судом набуває практичного змісту через визначення кола осіб, які беруть участь у розгляді та вирішенні адміністративної справи, а також через особливості їхнього процесуального статусу. Тому його дія поширюється не на всіх суб'єктів адміністративного судочинства загалом, а саме на учасників конкретних процесуальних правовідносин.

6. Поняття учасників адміністративного процесу є вузьким, ніж поняття суб'єктів адміністративного судочинства, оскільки охоплює лише тих осіб, які наділені процесуальними правами й обов'язками у межах конкретної адміністративної справи. Це має принципове значення для правильного розуміння адресатів принципу рівності.

7. Суд, займаючи центральне місце в адміністративному судочинстві, не є учасником адміністративного процесу в тому самому значенні, що сторони чи інші залучені особи. Його процесуальна роль полягає в організації розгляду справи та забезпеченні таких умов, за яких принцип рівності набуває реального, а не декларативного змісту. Водночас здійснене дослідження підтверджує, що ефективність реалізації принципу рівності безпосередньо детермінована не лише досконалістю законодавчих приписів, а й належним рівнем правозастосовної культури адміністративних судів, їхньою спроможністю коректно ідентифікувати та усувати прояви фактичної процесуальної нерівності у кожній конкретній справі. Саме активна компенсаторна роль суду, підкріплена послідовним застосуванням стандартів Ради Європи та правових позицій ЄСПЛ, перетворює декларативний зміст принципу рівності на дієвий інструментарій захисту прав особи у сфері публічно-правових відносин, що набуває особливої значущості в умовах воєнного стану, коли збереження демократичних процесуальних гарантій потребує виваженого балансу між потребами національної безпеки та непорушністю основоположних прав людини.

8. Класифікація учасників адміністративного процесу має важливе теоретичне і практичне значення, оскільки дозволяє визначити їхній процесуальний статус, характер процесуального інтересу та обсяг гарантій реалізації принципу рівності. Найбільш придатним для цілей цього дослідження є поділ учасників на: 1) осіб із самостійним матеріально-правовим інтересом; 2) осіб, які забезпечують реалізацію прав інших суб'єктів; 3) осіб, які сприяють здійсненню правосуддя.

9. Доведено, що до основних механізмів забезпечення реальної процесуальної рівності сторін належать: а) покладення на суб'єкта владних повноважень обов'язку доводити правомірність своїх рішень, дій чи бездіяльності; б) активна роль суду в офіційному з'ясуванні всіх обставин справи; в) обов'язок відповідного органу надати всі матеріали, необхідні для

розгляду спору. Саме завдяки таким засобам досягається змістовна, а не формальна рівність.

10. Встановлено, що для інших учасників адміністративного процесу принцип рівності також має диференційований прояв:

- для представників він пов'язаний із забезпеченням належного здійснення процесуальних прав особи, яку вони представляють;
- для свідків, експертів, спеціалістів, перекладачів та інших осіб, які сприяють здійсненню правосуддя, – з рівністю процесуальних гарантій, обов'язків, відповідальності та захисту від упередженого ставлення.

11. Принцип рівності всіх учасників адміністративного процесу перед законом і судом є складним багаторівневим правовим явищем, що поєднує формальні, змістовні та компенсаторні елементи. Його сутність полягає у створенні для кожного учасника реальних і рівноцінних умов реалізації процесуальних прав та виконання обов'язків відповідно до його процесуального статусу, що забезпечує справедливість і ефективність адміністративного судочинства.

12. Обґрунтовано, що на кожній стадії адміністративного процесу принцип рівності набуває конкретизованого функціонального змісту, який виявляється через сукупність спеціально визначених процесуальних механізмів. Так, на стадії відкриття провадження його реалізація забезпечується через наступне: 1) уніфікований порядок доступу до адміністративного суду; 2) єдність вимог до форми та змісту позовної заяви; 3) вичерпність підстав для її повернення або відмови у відкритті провадження; 4) через закріплення гарантій, спрямованих на усунення формальних перешкод у реалізації права на судовий захист. На стадії підготовчого провадження досліджуваний принцип проявляється у: 1) забезпеченні інформаційного паритету сторін; 2) симетричності процесуальних можливостей щодо подання доказів, заяв, клопотань, пояснень і заперечень; 3) рівнозначній участі сторін у визначенні предметних і процедурних параметрів майбутнього судового розгляду. У межах розгляду

справи по суті принцип процесуальної рівності набуває найбільш концентрованого вираження, оскільки саме на цій стадії реалізуються змагальні засади адміністративного судочинства, забезпечується однаковий доступ до дослідження доказового матеріалу, участі у судових дебатах, надання пояснень та здійснення інших процесуальних дій, необхідних для обстоювання власної правової позиції.

13. Встановлено, що на стадіях апеляційного та касаційного перегляду судових рішень, а також у провадженні за нововиявленими чи виключними обставинами принцип рівності зберігає свій наскрізний характер та виявляється через нормативну єдність підстав, строків, процесуальних форм і процедур реалізації права на перегляд судового акта. Це свідчить про те, що законодавець послідовно забезпечує однаковий стандарт процесуального поведіння з усіма учасниками спору незалежно від їхнього матеріально-правового чи владного статусу. Разом із тим, на стадії звернення судового рішення до виконання принцип рівності набуває особливого, змістовно ускладненого характеру, оскільки вимагає не лише формального закріплення ідентичних процесуальних можливостей, а й застосування таких юридичних засобів, які здатні компенсувати об'єктивну асиметрію між приватною особою та суб'єктом владних повноважень. З огляду на це, інститути судового контролю за виконанням судових рішень в адміністративних справах слід розглядати як завершальний елемент гарантійного механізму реалізації принципу рівності, спрямований на забезпечення не декларативного, а реального й ефективного поновлення порушених прав.

14. Висловлюється авторська позиція, яка полягає в тому, що реальна цінність принципу рівності учасників адміністративного процесу перед законом і судом виникає не на підставі самого факту його нормативного закріплення, а ступенем його процесуальної дієвості на кожній стадії розгляду справи. У зв'язку з цим, зазначений принцип слід розглядати як практично-орієнтований гарантійний стандарт, покликаний не тільки уніфікувати процесуальний статус учасників, а й забезпечувати таку модель

судового розгляду, щоб права і інтереси учасників процесу отримували ефективний та реальний захист.

15. Доведено, що принцип рівності учасників адміністративного процесу перед законом і судом має складну, багаторівневу та функціонально диференційовану природу. Його зміст не вичерпується формальною однаковістю процесуальної правосуб'єктності сторін, а охоплює необхідність створення такого процесуального режиму, за якого кожен учасник справи наділяється не лише тотожним обсягом юридично закріплених прав і обов'язків, а й реальною можливістю їх ефективної реалізації. Саме тому належне нормативне забезпечення та практичне втілення принципу рівності на кожній стадії адміністративного судочинства є визначальною умовою справедливого, неупередженого та ефективного вирішення публічно-правового спору, а відтак – однією з фундаментальних передумов утвердження адміністративного судочинства як дієвого механізму судового захисту прав, свобод та інтересів особи у сфері публічно-правових відносин.

16. На основі комплексного аналізу реалізації принципу рівності учасників адміністративного процесу перед законом і судом обґрунтовано та запропоновано конкретні зміни до чинного процесуального законодавства України з метою усунення прогалин. Зокрема, доведено потребу вдосконалення КАС України в частині виокремлення справ щодо захисту прав діючих військовослужбовців в категорію термінових справ із встановленням скороченого строку їх розгляду у період дії воєнного стану чи особливого періоду, що зумовлено особливою динамікою військово-службових відносин та загрозою життю позивачів у разі затягування процесу. Задля забезпечення принципу процесуальної економії та доступу до правосуддя аргументовано необхідність доповнення ст. 122 КАС України нормою, яка б тотожно поширювала строк звернення до суду основної позовної вимоги на вимоги похідного характеру. З метою недопущення процесуальних зловживань та усунення дискримінаційних підходів у судовій практиці, запропоновано встановити чіткі часові межі для переходу суду зі

спрощеного до загального позовного провадження, а також законодавчо закріпити право сторін на апеляційне оскарження ухвали про відмову у стягненні процесуального штрафу за невиконання вимог суду. Окрім цього, з метою остаточного подолання вибіркового підходу при справлянні судового збору з колишніх військовослужбовців, запропоновано доповнити п. 12 ч. 1 ст. 5 Закону України «Про судовий збір» пільговими положеннями.

ВИСНОВКИ

У дисертації розкрито зміст та особливості реалізації принципу рівності усіх учасників адміністративного процесу перед законом і судом як елементу загальної системи принципів адміністративного права та процесу, системи правових гарантій адміністративного процесу та системи принципів адміністративного судочинства, а також розроблено пропозиції, які сприятимуть розвитку теорії адміністративного права та вдосконаленню на цій підставі норм адміністративного процесуального законодавства. Зокрема, було сформульовано наступні висновки, пропозиції і рекомендації.

1. Встановлено, що до причин багатоаспектності і дискусійності змісту принципу рівності у праві відносяться наступні об'єктивні та суб'єктивні фактори: 1) кожен етап історичного розвитку суспільства і держави (наприклад, рабовласницький, феодальний, капіталістичний тип держави) впливав як на розуміння рівності у соціумі, так і на її закріплення в джерелах права; 2) «рівність» та принцип рівності досліджуються в багатьох науках (соціології, психології, правознавстві та ін.), що створює різні змістовні трактування їх змісту та особливості реалізації в реальному житті, а також породжує взаємовплив теоретичних узагальнень про справедливість однієї науки на теоретичні здобутки іншої науки; 3) наука про право, будучи складним системним утворенням, яке об'єднує в собі галузеві науки та інші наукові напрями юридичного спрямування, по різному розкриває зміст поняття «рівність» та, відповідно, зміст принципу рівності, адже перед кожною наукою і науковим напрямом стоять свої специфічні цілі та завдання, а також всі вони відрізняються об'єктом і предметом дослідження; 4) адміністративне право є складною системою, яка поєднує в собі підгалузі, правові інститути та адміністративно-правові норми, що обумовлює визначення специфіки рівності не тільки на галузевому рівні, а й з врахуванням особливостей елементів, що утворюють систему адміністративного права, а саме, підгалузей матеріального, процедурного і

процесуального адміністративного права; 5) кожен дослідник, маючи свій правовий світогляд, рівень досвіду наукової діяльності та використовуючи специфічний набір методів пізнання правових явищ, може запропонувати авторську концепцію щодо розуміння рівності та принципу рівності в адміністративному праві та процесі.

2. Представлені сьогодні в спеціальній літературі класифікації принципів адміністративного права, по-перше, ігнорують класифікацію, яка використовується в загальній теорії права і залишається поширеною в інших галузевих правових науках (основоположні, загальноправові, міжгалузеві, галузеві принципи, а також принципи підгалузей права і правових інститутів), по-друге, ігнорується поділ усього адміністративно-правового масиву на матеріальну, процедурну і процесуальну частини, кожна з яких отримала на сьогоднішній день і доктринальне визнання, і законодавче забезпечення, по-третє, ігнорують той факт, що принципи адміністративного права визначають сутність, зміст та спрямованість адміністративно-правового регулювання і не поширюються на інші правові інституції та явища, що функціонують за власними принципами, які теж закріплені в нормах національного права (наприклад, засади формування органів публічного адміністрування, засади діяльності органів публічного адміністрування, засади державної служби, засади адміністративної відповідальності тощо). Відсутність же єдиного підходу до системи принципів адміністративного права сприяє невизначеності місця в цій системі принципу рівності перед законом і судом.

3. В історії розвитку адміністративно-правових досліджень принципу рівності слід виділити три етапи: перший (від 1991 по 2008 роки) характеризується тим, що принцип рівності не був предметом досліджень в адміністративному праві на рівні монографічних та дисертаційних праць, що було обумовлено уповільненим процесом реформування адміністративного права та повільним розвитком матеріального, процедурного і процесуального законодавства в Україні; другий (від 2009 по 2013 роки) відзначився тим, що

адміністративісти більш предметно почали досліджувати принципи, що закріплюються нормами адміністративного права, та особливості їх реалізації, втім не було представлено комплексних досліджень, присвячених принципу рівності та його проявам у адміністративних правовідносинах (виключення складає дисертація В. В. Кириченко, в якій авторка розкриває особливості адміністративно-правового забезпечення гендерної рівності в кадровому складі органів внутрішніх справ); третій (з 2014 року по сьогодні) характеризується тим, що почали формуватися окремі напрями адміністративно-правових досліджень, які пов'язані із особливостями реалізації принципу рівності у окремих сферах адміністративних правовідносин (серед яких виділився і напрям, пов'язаний із дослідженням принципу рівності в адміністративному судочинстві), але вони поки що не отримали належного оформлення у вигляді комплексних досліджень.

4. Теорія адміністративного права та процесу, пройшовши у своєму історичному розвитку декілька етапів визначення і обґрунтування змісту адміністративного процесу, повернулася до вихідного та традиційного в загальній теорії права визначення юридичного процесу як діяльності суду з розгляду і вирішення правових конфліктів у порядку, передбаченому процесуальним законодавством. До історичних етапів визначення і обґрунтування змісту адміністративного процесу відносяться наступні: 1) ототожнення провадження в справах про адміністративні правопорушення з адміністративним процесом (що відбувалося в умовах відсутності адміністративного судочинства); 2) ототожнення адміністративного процесу із будь-якою діяльністю суб'єктів публічного адміністрування щодо розгляду адміністративної справи (що відбувалося в умовах ігнорування процедурних норм та правовідносин в адміністративного права); 3) ототожнення адміністративного процесу із адміністративним правосуддям (що стало можливим після визнання факту існування адміністративних процедурних норм і правовідносин, та після віднесення провадження в справах про адміністративні правопорушення до процедурних проваджень).

5. Доведено, що систему адміністративно-процесуальних гарантій (гарантій здійснення адміністративного судочинства) складають: 1) адміністративні процесуальні норми, що закріплюють компетенцію адміністративних судів та процесуальний статус учасників справи і представників, тобто суб'єктів, зацікавлених у результатах розгляду справи; 2) адміністративні процесуальні норми, що закріплюють дії інших учасників адміністративного процесу, які не зацікавлені в результатах справи, але впливають на оперативність, об'єктивність та неупередженість судових рішень (наприклад, дії помічника судді, судового розпорядника, експерта, перекладача тощо); 3) принципи адміністративного судочинства; 4) різноманітні процесуальні інститути, які додатково забезпечують досягнення мети та вирішення завдань адміністративного судочинства (інститути «представництва», «процесуальних строків» і ін.); 5) адміністративно-процесуальну форму; 6) перегляд рішень адміністративних судів; 7) систему заходів примусового та обмежувального характеру, які застосовуються, по-перше, до учасників адміністративного процесу (заходи процесуального примусу) з метою уникнення перешкод у здійсненні судочинства, по-друге, з метою забезпечення адміністративного позову. Реалізація принципу рівності усіх учасників адміністративного процесу перед законом і судом має тісний зв'язок з кожним із визначених вище елементів системи адміністративно-процесуальних гарантій.

6. Принципи адміністративного судочинства визначені КАС України і у своїй єдності, взаємозумовленості та взаємодії становлять певну структуровану внутрішньо несуперечливу систему основоположних засад здійснення правосуддя щодо розгляду та вирішення публічно-правових спорів, які передані на розгляд адміністративному суду. Принципи адміністративного судочинства не ґрунтуються один на одному, але тісно та органічно пов'язані у справі гарантування реалізації завдань адміністративного судочинства, у справі сприяння юридично правильному здійсненню прав і свобод громадян, а також виконанню обов'язків усіма

учасниками процесу. Принцип рівності усіх учасників адміністративного процесу перед законом і судом у своїй реалізації: 1) взаємодіє з іншими принципами адміністративного судочинства; 2) доповнює інші принципи адміністративного судочинства, забезпечуючи ефективність їх реалізації; 3) є залежним від якості реалізації інших принципів адміністративного судочинства.

7. Обґрунтовано, що принцип рівності усіх учасників адміністративного процесу перед законом і судом має розглядатися не лише як загально-правова декларація про однаковість правового статусу учасників судового провадження, а як одна з базових конституційно-процесуальних засад адміністративного судочинства, що визначає зміст, спрямованість та функціональне призначення всієї процесуальної форми розгляду публічно-правового спору. Його сутність полягає у забезпеченні такого правового режиму, відповідно до якого учасники адміністративного процесу перебувають під однаковою дією закону, не зазнають дискримінації, необґрунтованих привілеїв чи не виправданих обмежень, а також мають реальні процесуальні можливості для захисту своїх прав, свобод та законних інтересів. Доведено, що зміст принципу рівності усіх учасників адміністративного процесу перед законом і судом доцільно розкривати через поєднання кількох взаємопов'язаних вимірів, а саме: 1) формально-нормативного, який передбачає однакову дію закону щодо всіх учасників процесу; 2) функціонального, що вимагає надання кожному учасникові достатнього обсягу процесуальних засобів для відстоювання своєї правової позиції; 3) компенсаторного, спрямованого на нейтралізацію фактичної нерівності сторін у спорі з публічною владою; 4) європейського (конвенційно-орієнтованого), який забезпечує узгодженість національної моделі адміністративного судочинства зі стандартами справедливого суду.

8. Принцип рівності в адміністративному процесі не означає однаковості прав та обов'язків усіх його учасників. Його зміст полягає у наданні кожному учаснику такого обсягу процесуальних засобів і гарантій,

який є необхідним і достатнім для реалізації його процесуальної функції. У зв'язку з цим, рівність у адміністративному судочинстві має функціональний, а не формально-арифметичний характер. Найбільш виразно зміст принципу рівності проявляється у правовому становищі сторін адміністративного процесу – позивача та відповідача, між якими виникає публічно-правовий спір. Враховуючи первинну фактичну нерівність між приватною особою та суб'єктом владних повноважень, цей принцип реалізується через компенсаторні механізми, спрямовані на вирівнювання їхніх процесуальних можливостей.

9. Зазначено, що стадійність адміністративного судочинства доцільно розглядати не лише як елемент його внутрішньої процесуальної організації, а передусім як нормативно зумовлену гарантійну конструкцію, крізь призму якої забезпечується послідовна та юридично визначена реалізація принципу рівності учасників адміністративного процесу перед законом і судом. Саме стадійна побудова адміністративного процесу унеможлиблює довільну трансформацію процесуального статусу учасників справи, встановлює чіткі межі здійснення процесуальних прав та виконання процесуальних обов'язків, а також формує належні передумови для збереження процесуального балансу у публічно-правовому спорі. У цьому аспекті стадійність адміністративного судочинства виконує не лише організаційну, а й виразно гарантійну функцію, оскільки опосередковує практичне втілення засади рівності в усіх без винятку процесуальних формах судової діяльності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Case of «Nideröst-Huber v. Switzerland», application no. 18990/91: Judgment of the European Court of Human Rights of 18 February 1997. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/fre#%22itemid%22:\[%22001-58199%22\]](https://hudoc.echr.coe.int/fre#%22itemid%22:[%22001-58199%22]).
2. Case of «Regner v. the Czech Republic» (Application no. 35289/11): Judgment of the European Court of Human Rights (Grand Chamber) of 19 September 2017. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#%22itemid%22:\[%22001-177299%22\]](https://hudoc.echr.coe.int/eng#%22itemid%22:[%22001-177299%22]).
3. Case of APEN Üldözötteinek Szövetsége and Other v. Hungary (Application no. 32367/96): Judgment of the European Court of Human Rights of 5 October 2000. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#%22itemid%22:\[%22001-58843%22\]](https://hudoc.echr.coe.int/eng#%22itemid%22:[%22001-58843%22]).
4. Case of Bellet v. France = (Application no. 23805/94): Judgment of the European Court of Human Rights of 4 December 1995. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/ukr#%22itemid%22:\[%22001-57952%22\]](https://hudoc.echr.coe.int/ukr#%22itemid%22:[%22001-57952%22]).
5. Case of Nadtochiy v. Ukraine (Application no. 7460/03): Judgment of the European Court of Human Rights of 15 May 2008. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#%22itemid%22:\[%22001-126082%22\]](https://hudoc.echr.coe.int/eng#%22itemid%22:[%22001-126082%22]).
6. Case of Zubac v. Croatia [GC] (Application no. 40160/12): Judgment of the European Court of Human Rights of 5 April 2018. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#%22itemid%22:\[%22001-181821%22\]](https://hudoc.echr.coe.int/eng#%22itemid%22:[%22001-181821%22]).
7. CDL-AD(2011)003rev-e Report on the rule of law - Adopted by the Venice Commission at its 86th plenary session (Venice, 25-26 March 2011). URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD\(2011\)003rev-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2011)003rev-e)
<https://sud.ua/uk/news/publication/263540-ksu-priznal-nekonstitutsionnymi-normy-kasu-stavivshie-grazhdan-v-neravnoe-polozhenie-s-gosudarstvom-v-chasti-vozmozhnosti-apellyatsionnogo-obzhalovaniya#:~:text=%D0%>.

8. Адміністративна юстиція: європейський досвід і пропозиції для України / авт.-упоряд. І. Коліушко, Р. Куйбіда ; наук. ред. В. Шишкін. Київ : Факт, 2003. 146 с.
9. Адміністративне право та адміністративний процес в умовах воєнного стану в Україні : навчальний посібник : у 2-х томах. Том 2. Спеціальне адміністративне право. Європейське адміністративне право. Порівняльне адміністративне право. Адміністративний процес / В. Галуцько, П. Діхтієвський, О. Гулак та ін. ; за заг. ред. В. Галуцька, В. Фелика. Одеса : Вид-во «Юридика», 2024. 432 с.
10. Адміністративне право та адміністративний процес. Повний курс : підручник / В. Галуцько, П. Діхтієвський, А. Берлач та ін. ; за заг. ред. В. Галуцька, В. Фелика. Вид. 5-е. Одеса, 2025. 700 с.
11. Адміністративне право України (загальна частина) : навч. посіб. / Остапенко О. І. Ковалів М. В., Єсімов С. С. та ін. Вид. 2-е, доп. Львів : СПОЛОМ, 2021. 616 с.
12. Адміністративне право України : навчальний посібник. Загальне адміністративне право. Т.1 / Галуцько В. В., Курило В. І., Короед С. О. та ін. ; за ред. проф. В. В. Галуцька. Херсон, 2015. 272 с.
13. Адміністративне право України. Повний курс : підручник / В. Галуцько, П. Діхтієвський, О. Кузьменко та ін. ; за ред. В. Галуцька, О. Правоторової. Видання четверте. Херсон, 2021. 656 с.
14. Адміністративне право України : підручник / Ю. П. Битяк, В. М. Гаращук, О. В. Дьяченко та ін. ; за ред. Ю. П. Битяка. Київ, 2007. 544 с.
15. Адміністративне право : навч. метод. посіб. / Уклад. І. В. Ковбас, П. І. Крайній, Л. І. Вдовічена, Н. С. Федорук. Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2025. 313 с.
16. Адміністративне судочинство : підручник / за заг. ред. Н. Писаренко. Київ : К.І.С., 2024. 336 с.
17. Адміністративне судочинство України: питання теорії і практики (з нагоди 20-річчя ухвалення Кодексу адміністративного судочинства

України) : монографія / редкол.: М. І. Смокович (голова), О. Р. Радишевська, В. М. Кравчук, Н. В. Богашева. Київ : Компанія ВАІТЕ, 2025. 626 с.

18. Адміністративний процес : навч. посіб. / О. Ю. Салманова, А. Т. Комзюк, С. М. Гусаров та ін. ; за заг. ред. О. Ю. Салманової, А. Т. Комзюка. МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків : ХНУВС, 2022. 412 с.

19. Адміністративний процес в Україні : колективна монографія / В. Галуцько, П. Діхтієвський, С. Стеценко, О. Ситников та ін. ; за ред. В. Галуцька, О. Правоторової. Херсон : ОЛДІ-ПЛЮС, 2021. 846 с.

20. Адміністративний процес України : підручник / за заг. ред. Д. І. Йосифовича. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2021. 500 с.

21. Адміністративно-судове процесуальне право України : підручник / Д. В. Лученко, Ю. В. Георгієвський, М. І. Белікова та ін. ; за заг. ред. проф. Д. В. Лученка. Харків : Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого, 2024. 696 с.

22. Бандурка О. М. Адміністративний процес України : монографія. Харків : ХНУВС, Майдан, 2019. 422 с.

23. Бандурка О. М., Тищенко М. М. Адміністративний процес : підручник для вищих навч. закл. Київ : Літера ЛТД, 2002. 286 с.

24. Баранчик П. О. Принципи адміністративного права : дис. ...канд. юрид. наук : 12.00.07 – адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право. Запорізький національний університет. Запоріжжя, 2012. 248 с.

25. Бахновська І. П., Сова Ю. В. Загальнолюдські принципи права як універсальні нормативні засади. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 4. С. 14-17.

26. Башкатова В. В., Світличний О. П. Роль адміністративного права України у захисті прав і законних інтересів людини і громадянина : монографія. Київ, 2016. 203 с.

27. Бевзенко В. М. Суб'єкти владних повноважень у адміністративному процесі. *Журнал східноєвропейського права*. 2013. № 1. С. 12-17.

28. Берназюк Я. Офіційне з'ясування всіх обставин у справі як спеціальний принцип адміністративного судочинства: презентація. 2022. URL:
https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/2022_11_04_Bernazuk.pdf.

29. Берназюк Я. Повідомлення (інформування) учасників справи як обов'язок суду забезпечити конституційні принципи рівності та змагальності : презентація. 16 листопада 2023. 35 с. URL:
https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/2023_prezent/notifying_appeal_bernaziuk%20.pdf.

30. Берназюк Я. Принцип рівності та заборони дискримінації під час вирішення приватноправових та публічно-правових спорів. Національна школа суддів. Підвищення рівня кваліфікації помічників суддів місцевих та апеляційних господарських судів (03-07 квітня 2023 року). Презентація. https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/2023_prezent/bernaziuk_principle_of_equality_prohibition_of_discrimination.pdf.

31. Білозьоров Є. В. Правові гарантії прав і свобод людини та громадянина у сфері діяльності міліції : монографія. Київ, 2009. 189 с.

32. Бондаренко В. А. Принципи організації та здійснення адміністративного провадження у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху. *Соціально-правові студії*. 2019. Випуск 4 (6). С. 67-73.

33. Бондарчук С. А. Принцип рівності учасників адміністративного процесу. *Право і безпека*. 2010. № 5 (37). С. 151-154.

34. Бондарчук С. А. Принципи адміністративного судочинства України : дис. ...канд. юрид. наук: 12.00.07 – адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право. Харківський національний університет внутрішніх справ. Харків, 2011. 206 с.

35. Бортник Н. П., Ільчишин Н. В., Скочиляс-Павлів О. В. Суб'єкти у правовідносинах адміністративного судочинства *Право.ua*. 2020. № 3. С. 102-106.
36. Бояринцева М. А. Принципи адміністративного судочинства в Україні. *Jurnalul juridic national: teorie si practica*. August 2019. С. 57-60.
37. Бурдоносова М. А. Теоретико-правові аспекти принципу рівності. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 4. 31-33. URL: https://lsej.org.ua/4_2021/7.pdf.
38. Васильченко О. П. Принцип рівності прав і свобод людини і громадянина в конституційному праві України: доктринальні та прикладні аспекти : дис. ...док-ра юрид. наук : 12.00.02 - конституційне право; муніципальне право. Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Київ, 2015. 467 с.
39. Величко О. М. Представництво прав, свобод та інтересів громадян в адміністративному судочинстві : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 - адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право. Національний університет «Львівська політехніка». Львів, 2019. 209 с.
40. ВС роз'яснив, у чому полягає принцип офіційного з'ясування всіх обставин справи. *Судово-юридична газета* (29.09.2021). <https://sud.ua/ru/news/publication/215077-vs-rozyasniv-u-chomu-polyagaye-printsip-ofitsiynogo-zyasuvannya-vsikh-obstavyn-spravi-10417b>.
41. Гаврильців М. Т., Лук'янова Г. Ю. Захист права людини на справедливий судовий розгляд у практиці Європейського суду з прав людини. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 12. С. 72-78.
42. Гаврилюк О. О. Принцип гласності та відкритості в адміністративному судочинстві України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 – адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право. Міжнародний університет бізнесу та права. Херсон, 2012. 195 с.
43. Гладка О. В. *Диспозитивність як правова категорія у сучасній юриспруденції*. *Lex portus*. 2017. № 4 (2). С. 87-98.

44. Горбова Н. А., Палюх А. Я., Пархета В. І. Правовий захист та відновлення прав людини і основоположних свобод в умовах подолання наслідків війни. *Київський часопис права*. 2023. № 1. С. 47- 52.
45. Городецька І. А. Предмет адміністративного права: сучасні наукові підходи до розуміння. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Юриспруденція»*. 2019. № 41. Том 1. С. 57-60.
46. Городовенко В. В. Принцип рівності громадян перед законом і судом. *Вісник Конституційного Суду України*. 2012. № 1. С. 182-183.
47. Григор'єв Д. Д. Форма реалізації права як елемент правової системи: структура, зміст та функції. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2025. № 2. С. 20-24.
48. Гришина Н. В. Поняття принципів адміністративного права та Європейських принципів адміністративного права : порівняльно-правовий аналіз. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2025. № 4. С. 266-269.
49. Гуренко М. М. Розвиток філософсько-правової думки про гарантії прав і свобод людини та громадянина : дис. ...док-ра юрид. наук : 12.00.12 – філософія права. Національна академія внутрішніх справ України. Київ, 2004. 448 с.
50. Гуржій Т. О., Бодров Ю. В. Поняття та сутність принципів адміністративно-правового регулювання. *Науковий вісник Ужгородського національного університету: Серія: Право*. 2023. Т. 2. Вип. 79. С. 41-48.
51. Демський Е. Ф. Адміністративне процесуальне право України : навчальний посібник. Київ : Юрінком Інтер, 2008. 496 с.
52. Динько О. Ф. Зміст і гарантії забезпечення реалізації свободи пересування людини та громадянина в Україні : дис. ...канд. юрид. наук : 12.00.02. - конституційне право. Національна академія внутрішніх справ України, Київ, 2002. 220 с.
53. Доценко О. С. Юридичні гарантії законності у сфері запобігання організованій злочинності в Україні. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2017. № 3 (104). С. 231-242.

54. Європейський суд з прав людини: організація, процедура, правила звернення. Міністерство юстиції України. Київ : Юстиція, 2000. 150 с.
55. Желтобрюх І. Л. Адміністративний процес у сучасній доктрині адміністративного права як сфера об'єктивізації статусу сторін судочинства. *Правова позиція*. 2019. № 3 (24). С. 24-30.
56. Заворотченко Т. М. Конституційно-правові гарантії прав і свобод людини і громадянина в Україні : дис. ...канд. юрид. наук : 12.00.02. – конституційне право. Інститут держави і права імені В. М. Корецького НАН України. Київ, 2002. 220 с.
57. Загальна теорія держави і права : підручник для студентів юридичних вищих навчальних закладів / М. В. Цвік, О. В. Петришин, Л. В. Авраменко та ін. ; за ред. д-ра юрид. наук, проф., акад. АПрН України М. В. Цвіка, д-ра юрид. наук, проф., акад. АПрН України О. В. Петришина. Харків, 2009. 584 с.
58. Загальне адміністративне право : підручник / за заг. ред. Р. С. Мельника. Видання друге. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2023. 690 с.
59. Загальне адміністративне право України : підручник / за заг. ред.: акад. С. В. Ківалова і проф. Л. Р. Білої-Тіунової. Одеса, 2023. 792 с.
60. Зайчук О. В. Принципи права в контексті розвитку загальної теорії держави і права. *Альманах права*. 2012. Вип. 3. С. 22-28.
61. Захарова О. Система процесуальних гарантій в цивільному процесі. *Jurnalul juridic national: teorie și practică*. 2015. nr. 3/1 (13). P. 47-49.
62. Збірник правових позицій Верховного Суду та висновків членів Науково-консультативної ради за 2018-2024 роки: оподаткування і реалізація публічної фінансової політики. Київ : ВАІТЕ, 2025. 470 с.
63. Зуй В. В. Співвідношення понять «захист і охорона суб'єктивних публічних прав» та «відповідальність за порушення суб'єктивного публічного права». *Актуальні проблеми держави і права* : зб. наук. праць. 2021. Вип. 89. С. 22-27.

64. Іванцов В. О. Принципи провадження у справах про адміністративні правопорушення: систематизація та розкриття змісту. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2017. Вип. 1 (16). Т. 3. С. 137-141.

65. Ільєва Н. В., Куля В. С. Гарантії принципу рівності усіх учасників адміністративного процесу перед законом і судом в Україні. *Правова держава*. 2024. № 55. С. 66-76.

66. Ільєва Н. В., Куля В. С. Щодо визначення поняття принципу рівності усіх учасників адміністративного процесу перед законом і судом в Україні. *Правова держава*. 2023. № 51. С. 53-61.

67. Кабаненко А. О. Забезпечення принципу рівності при застосуванні заходів юридичної відповідальності до публічних службовців під час проходження публічної служби. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 6. С. 438-441.

68. Кельман М. С., Мурашин О. Г. Загальна теорія держави і права : підручник. Київ : Кондор, 2008. 477 с.

69. Киргізова В. С., Шовкопляс О. В. Класифікація учасників адміністративного судового процесу: доктринальний підхід. *Право і суспільство*. 2024. № 2. С. 202-208.

70. Кириченко В. В. Адміністративно-правове забезпечення гендерної рівності в організації діяльності персоналу ОВС : дис. ...канд. юрид. наук : 12.00.07 – адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право. Класичний приватний університет. Запоріжжя, 2011. 215 с.

71. Ківалов С. В. Принципи адміністративного судочинства України як основоположні засади формування адміністративної юстиції. *Актуальні проблеми держави і права : зб. наук. пр.* 2005. Вип. 26. С. 5-18.

72. Ківалов С. В., Осадчий А. Ю., Закаленко О. В. Адміністративний процес (загальна частина): навчальний посібник (для здобувачів вищої освіти денної форми навчання). 2019. 224 с.

73. Князєв В. С. Принципи правового регулювання реалізаційних процедур у діяльності митних органів України. *Юридичний науковий*

електронний журнал. 2020. № 4. С. 403-405.

74. Ковалів М. В., Гаврильців М. Т., Стахура І. Б. Адміністративне судочинство : навчальний посібник. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2014. 596 с.

75. Коваль М. П. Адміністративне судочинство у демократичних державах як об'єкт гносеології правознавства. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 12. С. 574-576.

76. Коваль М. П. Основи доктрин адміністративного судочинства у демократичних державах: компаративний аспект : дис. ...док-ра юрид. наук : 12.00.07 – адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право. Одеський державний університет внутрішніх справ. Одеса, 2025. 476 с.

77. Кодекс адміністративного судочинства України : науково-практичний коментар / Н. О. Армаш, О. М. Бандурка, А. В. Басов та ін. ; за заг. ред. А. Т. Комзюка. Київ : Прецедент; Істина, 2009. 823 с.

78. Кодекс адміністративного судочинства України : науково-практичний коментар / Ківалов С. В., Харитонов Є. О., Харитонова О. І. та ін. ; за заг. ред. С. В. Ківалова, О. М. Пасенюка, О. І. Харитонової. Київ : Правова єдність, 2009. 656 с.

79. Кодекс адміністративного судочинства України: Закон України від 6 лип. 2005 р. № 2747-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2005. № 35-36, № 37. Ст. 446. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text>.

80. Кодекс законів про працю України. *Відомості Верховної Ради України*. 1971. № 50. Ст. 375.

81. Кодекс України про адміністративні правопорушення. *Відомості Верховної Ради України*. 1984. Додаток до № 51. Ст. 1122.

82. Кожура Л. О. Адміністративно-правовий захист та охорона: поняття та співвідношення. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право*. 2015. Випуск 35. Частина І. Том 2. С. 119-122.

83. Козинець І. Г., Мишаста К. Б. Принцип верховенства права в

адміністративному судочинстві. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Право.* 2021. Вип. 64. С. 235-239.

84. Колеснікова І. С. Гарантії доступності правосуддя в адміністративних судах : дис. ...канд. юрид. наук: 12.00.07 – адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право. Національний авіаційний університет. Київ, 2013. 201 с.

85. Колеснікова М. В. Теоретико-правова характеристика основних принципів правосуддя, що враховуються під час оцінки роботи суду. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2021. № 2. С. 178-180.

86. Колпаков В. К. Адміністративно-правові відносини. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2013. № 1. С. 101-104.

87. Комзюк А. Т., Бевзенко В. М., Мельник Р. С. Адміністративний процес України : навчальний посібник. Київ : Прецедент, 2007. 531 с.

88. Константий О. В. Проблеми захисту в адміністративному судочинстві суб'єктивних прав, свобод і законних інтересів : монографія. Київ: Істина, 2015. 544 с.

89. Константий О. В. Право на захист в адміністративному судочинстві України. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2021. № 9. С. 154-157.

90. Конституція України. *Відомості Верховної Ради України.* 1996. № 30. Ст. 141.

91. Концептуальні засади розвитку вітчизняного адміністративного права та процесу: тенденції, перспективи, практика : колективна монографія / Є. Герасименко, П. Діхтієвський, Н. Задирака, Т. Коломoeць, В. Клиничук та ін. ; за заг. ред. П. Діхтієвського, В. Пашинського. Рига, Латвія : "Baltija Publishing", 2022. 986 с.

92. Корінний С. О. Впровадження медіації в адміністративний процес України : автореф. дис. ...канд. юрид. наук : 12.00.07 - адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право.

Державний вищий навчальний заклад "Ужгородський національний університет". Ужгород, 2019. 22 с.

93. Коротун О. М. Роль принципів адміністративного судочинства у захисті прав іноземців та осіб без громадянства. *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство»*. 2022. № 3. С. 170-174.

94. Корчинський О. І. Правові засади організації адміністративного судочинства в Україні : дис. ...канд. юрид. наук : 12.00.07 – адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право. Національний університет «Львівська політехніка». Львів, 2018. 185 с.

95. Костенко В. Г. Місце соціальної безпеки в умовах глобалізації. *Соціальне право*. 2022. № 1. С. 41-50.

96. Кравцов А. С. Пріоритет прав і свобод людини та громадянина як принцип адміністративного права України : дис. ...канд. юрид. наук : 12.00.07 – адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право. Державний науково-дослідний інститут МВС України. Київ, 2011. 208 с.

97. Кравчук В. Дієвість адміністративного судочинства : презентація. 52 с. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/2023_prezent/Prezent_Dievist_admin_sydoch.pdf.

98. Кройтор В. Категорія рівності у здійсненні правосуддя у філософії та праві: встановлення нових дороговказів. *Підприємство, господарство і право*. 2019. № 4. С. 41-49.

99. Кузьменко О. В. Теоретичні засади адміністративного процесу : монографія. Київ : Атіка, 2005. 352 с.

100. Кузьменко О. В., Гуржій Т. О. Адміністративно-процесуальне право України : підручник ; за заг. ред. О. В. Кузьменко. Київ : Атака, 2007. 416 с.

101. Кузьменко О. В. Адміністративний процес у парадигмі права : дис. ... док-ра юрид. наук : 12.00.07 – теорія управління; адміністративне

право і процес; фінансове право; інформаційне право. Київський національний університет внутрішніх справ. Київ, 2006. 404 с.

102. Кузьменко Я. П. Загальна характеристика юридичних гарантій права людини на життя. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2014. Випуск 29. Том 1. С. 27-32.

103. Куйбіда Р. О. Реформування правосуддя в Україні: стан і перспективи : монографія. Київ : Атіка, 2004. 288 с.

104. Куля В. С. Багатоаспектність принципу рівності у адміністративному праві. *Juris Europensis Scientia*. 2025. № 6. С. 36-41.

105. Куля В. С. Зміст принципу рівності усіх учасників адміністративного процесу перед законом і судом. *Збірник тез доповідей студентів, аспірантів та здобувачів – учасників 79-ї звітної конференції Одеського національного університету імені І. І. Мечникова. Секція економічних і правових наук (27-28 квітня 2023 р., м. Одеса) / відп. ред. О. В. Побережець; ред. кол.: А. Л. Святошнюк, Т. В. Степанова та ін. Одеса : Олді+, 2023. С. 168- 171.*

106. Куля В. С. Особливості реалізації принципу рівності усіх учасників адміністративного процесу перед законом і судом на стадії відкриття провадження. *Правова держава*. 2025. № 60. С. 26-37.

107. Куля В. С. Підходи до визначення поняття принципу рівності усіх учасників адміністративного процесу перед законом і судом. *Матеріали 77-ї наукової конференції професорсько-викладацького складу і наукових працівників економіко-правового факультету Одеського національного університету імені І. І. Мечникова (23-25 листопада 2022 р., м. Одеса) / відп. ред. О. В. Побережець ; ред. кол.: А. Л. Святошнюк, Т. В. Степанова та ін. Одеса: Олді+, 2022. С. 18-21.*

108. Куля В. С. Особливості реалізації принципу рівності усіх учасників адміністративного процесу перед законом і судом на стадії підготовки справи до судового розгляду. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція*. 2025. № 78. С. 19-23.

109. Куля В. С. Особливості реалізації принципу рівності усіх учасників адміністративного процесу перед законом і судом у справах, пов'язаних із проходженням військової служби під час воєнного стану. *Збірник тез доповідей студентів, аспірантів та здобувачів – учасників 80-ї звітної конференції Одеського національного університету імені І. І. Мечникова. Секція економічних і правових наук (23-25 квітня 2024 р., м. Одеса)* / відп. ред. О. В. Побережець; ред. кол.: О. І. Донченко, Є. І. Масленніков, А. Л. Святошнюк та ін. Одеса : Олді+, 2024. С. 188-191.

110. Куля В. С. Проблемні аспекти практики розгляду справ про переміщення та звільнення військовослужбовців ЗСУ в умовах воєнного стану і дотримання принципів та завдань адміністративного судочинства. *Права та основоположні свободи людини у контексті євроінтеграції України : матеріали круглого столу присвяченого Дню юриста та 220-й річниці з дня заснування університету, що проведений кафедрою цивільно-правових дисциплін і трудового права імені професора О. І. Процевського та кафедрою державно-правових дисциплін, кримінального права і процесу факультету історії та права Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди (08 жовтня 2024 р., Харків). Харків, 2024. С. 85-89.*

111. Куля В. С. Сутність принципу рівності усіх учасників адміністративного процесу перед законом і судом. *Матеріали 78-ї наукової конференції професорсько-викладацького складу і наукових працівників економіко-правового факультету Одеського національного університету імені І. І. Мечникова (22-24 листопада 2023 р., м. Одеса)* / відп. ред. О. В. Побережець ; ред. кол.: Є. І. Масленніков, А. Л. Святошнюк та ін. Одеса: Олді+, 2023. С. 15-18.

112. Кунев Ю. Предмет адміністративного права: стан та проблеми дослідження. *Юридичний вісник*. 2022. № 4 (65). С. 80-91.

113. Кучинська О. П. Поняття гарантій забезпечення прав учасників кримінального провадження. *Адвокат*. 2012. № 7 (142). С. 4-8.

114. Лазоренко Ю. О. Правова природа публічно-правових спорів щодо проходження державної служби в Україні. *Держава та регіони*. 2025. № 1 (87). С. 44-51.

115. Леонтьєва Л. В. Права жінок та юридичні гарантії їх захисту в Україні (теоретико-правові аспекти) : дис. ...канд. юрид. наук : 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових вчень. Національний університет внутрішніх справ МВС України. Харків, 2005. 189 с.

116. Лукасевич-Крутник І. С. Структура механізму правового регулювання договірних відносин з надання транспортних послуг. *Jurnalul juridic national: teorie si practica*. 2018. August. С. 80-85.

117. Лунін С. В. Змагальність сторін та її зв'язок з іншими конституційними засадами судочинства. *Актуальні проблеми політики : зб. наук. пр.* 2009. Вип. 38. С. 767-774.

118. Лученко Д. В., Полях Н. А. Застосування практики Європейського суду з прав людини в адміністративному судочинстві України : монографія. Харків : ШОУ імені Ярослава Мудрого, 2024. 200 с.

119. Магновський І. Й. Гарантії прав і свобод людини та громадянина в праві України (теоретико-правовий аспект) : дис. ...канд. юрид. наук : 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних та правових вчень. Національна академія внутрішніх справ України. Київ, 2003. 221 с.

120. Максимов М. І. Співвідношення юрисдикційної та неюрисдикційної форм захисту житлових прав. *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство»*. 2025. Випуск № 5. Частина 1. С. 239-244.

121. Мамченко Н. (2023). КСУ визнав неконституційними норми КАСУ, які ставили громадян у нерівне становище з державою в частині можливості апеляційного оскарження. URL: [https://sud.ua/uk/news/publication/263540-ksu-priznal-nekonstitutsionnymi-normy-kasu-stavivshie-grazhdan-v-neravnoe-polozhenie-s-gosudarstvom-v-chasti-](https://sud.ua/uk/news/publication/263540-ksu-priznal-nekonstitutsionnymi-normy-kasu-stavivshie-grazhdan-v-neravnoe-polozhenie-s-gosudarstvom-v-chasti)

vozmozhnosti-apellyatsionnogo-obzhalovaniya.

122. Мартиненко Б. Д. Гарантії суб'єктів провадження у справах про адміністративні проступки : дис. ...канд. юрид. наук : 12.00.07 – адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право. Львівський державний університет внутрішніх справ. Львів, 2007. 195 с.

123. Марченко В. Б. Поняття процесуальної стадії: традиційні підходи та суперечливі новели. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право*. 2025. Випуск 88. Частина 2. С. 79-84.

124. Марченко О. Правова основа та особливості діяльності суб'єктів влади що беруть участь в адміністративному судочинстві. *Law. State. Technology*. 2022. № 3. С. 30-35.

125. Мельник Р. С., Бевзенко В. М. Загальне адміністративне право : навчальний посібник / За заг. ред. Р. С. Мельника. Київ : Ваіте, 2014. 376 с.

126. Мельник-Томенко Ж. М. Принцип рівності всіх учасників судового процесу перед законом і судом: теоретико-правовий аналіз. *Правова позиція*. 2019. № 4 (25). С. 56-60.

127. Миколенко О. І. Місце адміністративного процедурного права в системі юридичних знань та системі права України : дис. ...док-ра юрид. наук : 12.00.07 – адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право. Класичний приватний університет. Запоріжжя, 2011. 444 с.

128. Миколенко О. І. Теорія адміністративного процедурного права : монографія. Харків : Бурун Книга, 2010. 336 с.

129. Миколенко О. І., Миколенко О. М. Адміністративно-правовий статус як категорія адміністративного права. *Правова держава*. 2023. № 52. С. 65-73.

130. Миколенко О. М. Система кримінальних процесуальних гарантій. *Правовий вимір конституційної та кримінальної юрисдикції в Україні та світі. Другі юридичні читання : мат. Всеукраїнської*

дистанційної наук. конф. (26 квітня 2019 року, м. Одеса). Одеса. 2019. С. 217-219.

131. Михайлов О. М. Правовий статус інших учасників адміністративного судочинства в Україні : дис. ...канд. юрид. наук : 12.00.07 - адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право. Національний університет «Одеська юридична академія». Одеса, 2015. 169 с.

132. Михайлов О. М. Правовий статус інших учасників адміністративного судочинства в Україні : автореф. дис. ...канд. юрид. наук : 12.00.07 - адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право. Національний університет «Одеська юридична академія». Одеса, 2015. 24 с.

133. Михайлов О. М. Суб'єкти адміністративного процесу (судочинства): підходи до класифікації. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2014. № 6. С. 131-138.

134. Михайлюк О. А. Проблеми забезпечення конституційних гарантій захисту прав і свобод людини в Україні : дис. ...канд. юрид. наук : 12.00.02 – конституційне право. Інститут законодавства Верховної Ради України. Київ, 2007. 202 с.

135. Мін'юст роз'яснив, як принцип рівності впливає на адміністративні процеси. 2025. URL: <https://sud.ua/uk/news/ukraine/324250-minyust-razyasnil-kak-printsip-ravenstva-vliyaet-na-administrativnye-protsessy>.

136. Міхальов В. О. Класифікація юридичних гарантій прав і свобод особистості в Україні. *Наука та суспільне життя України в епоху глобальних викликів людства у цифрову еру (з нагоди 30-річчяпроголошення незалежності України та 25-річчя прийняття Конституції України) : у 2 т. : матеріали Міжнар. наук.-практ.конф. (м. Одеса, 21 трав. 2021 р.)*. Одеса. 2021. Т. 1. С. 288-290.

137. Моторигіна М. Г. Процесуальні гарантії забезпечення прав сторони захисту у змагальному кримінальному провадженні. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 2. С. 120-125.

138. Музичук К. Принцип процесуальної справедливості (процесуальної рівності) та принцип рівності сторін у практиці Європейського суду з прав людини. *Історико-правовий часопис*. 2020. № 1 (15). С. 23-27.

139. Назар Т. Я., Сидор М. Я., Куманська, Нор О. П., Лаврик Я. М. Публічний інтерес як об'єкт судового захисту органами публічної влади. *Академічні візії*. 2024. Випуск 37. С. 1-7.

140. Науково-практичний коментар до Закону України «Про адміністративну процедуру» / авт. колектив: Андрійко О. Ф., Бевзенко В. М. та ін. ; за заг. ред. Тимощука В. П. Київ, 2023. 545 с.

141. Неклеса Ю. В. Принцип диспозитивності цивільного процесуального права: проблеми дефініції. *Форум права*. 2010. № 3. URL: <http://www.nbuiv.gov.ua/e-journals/FP/2010-3/10njvppd.pdf>.

142. Ніколенко Л. М. *Визначення принципу змагальності у господарському судочинстві*. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право. 2023. Випуск 76: частина 1. С. 214-218.

143. Окрема ухвала Сумського окружного адміністративного суду від 23.20.2023 р. у справі № 480/4536/21. URL: <https://revestr.court.gov.ua/Review/114462044>.

144. Олефіренко Е. О. Адміністративно-правові гарантії реалізації прав і свобод громадян : дис. ...канд. юрид. наук : 12.00.07 – теорія управління; адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право. Національна академія Державної податкової служби України. Ірпінь, 2006. 210 с.

145. Остащенко А. С. Поняття принципів адміністративного судочинства та їх система. *Науковий вісник Ужгородського національного університету: серія: Право*. 2023. Т. 1. Вип. 80. С. 526-529.

146. Пабат О. В. Адміністративно-процесуальні гарантії прав та свобод громадян : дис. ...канд. юрид. наук : 12.00.07 – адміністративне право

і процес; фінансове право; інформаційне право. Харківський національний університет внутрішніх справ. Харків, 2008. 192 с.

147. Пабат О. В. Види адміністративно-процесуальних гарантій прав і свобод громадян. *Форум права*. 2007. № 2. С. 164-168.

148. Павлюк Н. М. Гарантії реалізації процесуальних прав експерта в адміністративному судочинстві. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 1. С. 434-436.

149. Пасенюк О. Чи потрібен Україні суд над владою? *Дзеркало тижня*. 2008. № 23 (702). С. 6-7.

150. Пастух І. Д. Питання реалізації принципу рівності перед законом у законодавстві України про адміністративні правопорушення. *Публічне право*. С. 145-148. URL: <https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/1a5f33cd-4896-4e97-acd1-3884d1b06c57/content>.

151. Перекладач, як суб'єкт адміністративно-процесуальних правовідносин (2020). Хмельницький окружний адміністративний суд. URL: <https://adm.km.court.gov.ua/sud2270/pres-centr/nov/975648/#:~:text=%D0%9F%D0%B5%D1%80%D0%B5%>.

152. Петков С. В. Теорія адміністративного права : навчальний посібник. Київ, 2014. 304 с.

153. Петухов А. Ю. Адміністративно-правове забезпечення взаємодії влади та бізнесу в Україні : дис. ...доктора юрид. наук : 12.00.07 – адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право. Приватний вищий навчальний заклад «Університет сучасних знань». Сумський державний університет. Суми, 2021. 235 с.

154. Погорецький М. А. Поняття кримінально-процесуальних гарантій. *Часопис Національного університету "Острозька академія". Сер.: Право*. 2014. № 2. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Choasp_2014_2_27.

155. Погорелова З. О. Проблеми удосконалення законотворчої діяльності. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*.

Серія ПРАВО. 2021. Випуск 68. С. 25-29.

156. Погребняк С. Втілення принципу рівності в юридичних актах. *Вісник Академії правових наук України*. 2006. № 3 (46). С. 8-20.

157. Полховська І. К. Конституційний принцип рівності людини і громадянина в Україні : дис. ...канд. юрид. наук : 12.00.02 – конституційне право. Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого. Харків, 2007. 191 с.

158. Полянський А. Г. Процесуальні гарантії забезпечення функцій правосуддя. *Право та державне управління*. 2019. № 3 (36). Т. 1. С. 46-52.

159. Поняття захисту прав та законних інтересів учасників господарських правовідносин, його форми та способи. URL: <https://buklib.net/books/25122/>

160. Поняття та види учасників судового адміністративного процесу. URL: <http://4ua.co.ua/pravo/administrativniy-protses/ponyattya-vidi-uchasnikiv-administrativnogo-protsesu.html>.

161. Попадинець Г. О. Принцип верховенства права як засадничий принцип правової держави. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2025. № 90 (Том 5). С. 328-332.

162. Постанова Касаційного адміністративного суду Верховного Суду від 21 травня 2020 р. у справі № 420/6649/19. URL: <https://iplex.com.ua/doc.php?regnum=88211358&red=1000036546cad114fc4703da2feecfa5a012a2&d=5>.

163. Постанова Касаційного адміністративного суду Верховного Суду від 26 березня 2020 р. у справі № 832/175/17. URL: <https://reystestr.court.gov.ua/Review/88431112>.

164. Постанова Касаційного адміністративного суду Верховного Суду від 10 січня 2023 р. у справі № 760/9306/17. URL: <https://iplex.com.ua/doc.php?regnum=108321735>.

165. Постанова Касаційного адміністративного суду Верховного Суду від 29 серпня 2022 р. у справі № 826/16473/15. URL:

https://supreme.court.gov.ua/supreme/pro_sud/rishennya_obedn_palati/2022_09_02_826_16473_15.

166. Постанова Касаційного адміністративного суду Верховного Суду від 14 травня 2025 р. у справі № 580/3809/24. URL: <https://iplex.com.ua/doc.php?regnum=127376237>.

167. Постанова Касаційного адміністративного суду Верховного Суду від 20 грудня 2024 р. у справі № 215/2914/24. URL: <https://iplex.com.ua/doc.php?regnum=123946039>.

168. Постанова Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду від 01 лютого 2022 р. у справі № 420/177/20. URL: <https://reestr.court.gov.ua/Review/103035792>.

169. Постанова Об'єднаної палати Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду від 13 березня 2023 р. у справі № 440/2582/20, провадження № К/9901/9568/21. URL: https://supreme.court.gov.ua/supreme/pro_sud/rishennya_obedn_palati/2023_03_16_440_2582_20.

170. Потапенко С. В. Диспозитивність як принцип адміністративного процесу України : автореф. дис. ...канд. юрид. наук : 12.00.07 - адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право. Харківський національний університет внутрішніх справ. Харків, 2010. 20 с.

171. Права громадян у сфері виконавчої влади: адміністративно-правове забезпечення реалізації та захисту : монографія / За заг. ред. В. Б. Авер'янова. Ін-т держ. і права ім. В. М. Корецького НАН України; Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ; Ліра ЛТД, 2008. 588 с.

172. Принцип рівності у праві: теорія і практика : монографія / Ю. С. Шемшученко та ін. ; за заг. ред. Н. М. Оніщенко. Київ : Юридична думка, 2014. 378 с.

173. Про адміністративну процедуру : Закон України від 17.02.2022 р. № 2073-IX. *Відомості Верховної Ради України*. 2023. № 15. Ст. 50.

174. Про внесення змін до статей 294 та 383 Кодексу

адміністративного судочинства України щодо забезпечення права на оскарження судового рішення : Закон України від 23 травня 2024 р. № 3747-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3747-20#Text>.

175. Про встановлення загальних рамок для однакового ставлення у сфері зайнятості та професійної діяльності : Директива Ради 2000/78/ЄС від 27 листопада 2000 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_003-00#Text.

176. Про державну службу : Закон України від 10.12.2015 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 4. Ст. 43.

177. Про доступ до публічної інформації : Закон України від 13.01.2011 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2011. № 32. Ст. 314.

178. Про затвердження Кодексу суддівської етики : Затверджено на XI черговому з'їзді суддів України від 22.02.2013 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/n0001415-13#Text>.

179. Про Концепцію реформи адміністративного права України : Проект Постанови Верховної Ради України від 11.09.2000 р. URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=8943.

180. Про медіацію : Закон України від 16.11.2021 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2022. № 7. Ст. 51.

181. Про освіту : Закон України від 05.09.2017 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2017. № 38-39. Ст. 380.

182. Про правотворчу діяльність : Закон України від 24.08.2023 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2023. № 93. Ст. 364.

183. Про стандартизацію : Закон України від 05.06.2014 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 31. Ст. 1058.

184. Про Стратегію розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства на 2021-2023 роки : Указ Президента України від 11.06.2021 р. № 231/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/231/2021#Text>.

185. Пухтецька А. А. Європейські принципи адміністративного права та їх запровадження в законодавстві України : дис. ... канд. юрид. наук :

12.00.07 - адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право. Інститут держави і права ім. В. М. Корецького. Київ, 2009. 214 с.

186. Пчелін В. Б. Класифікація суб'єктів адміністративних процесуальних правовідносин. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2016. № 3. С. 178-182.

187. Регушевський Е. Є. Конституційно-правові гарантії політичних прав та свобод людини і громадянина в Україні : дис. ...канд. юрид. наук : 12.00.02. – конституційне право. Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Київ, 2004. 229 с.

188. Регушевський Е. Є. Співвідношення механізму реалізації і гарантій прав і свобод людини і громадянина як конституційно-правових категорій. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 7. С. 66-72.

189. Рішення Європейського суду з прав людини (Велика палата) у справі «Кресс проти Франції» (Kress v. France) від 7 червня 2001 р., заява № 39594/98. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-59511>.

190. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Боргерс проти Бельгії» (Borgers v. Belgium) від 30 жовтня 1991 р., заява № 12005/86. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57720>.

191. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Делькур проти Бельгії» (Delcourt v. Belgium) від 17 січня 1970 р., заява № 2689/65. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57467>.

192. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Тліменос проти Греції» (Thlimmenos v. Greece) від 6 квітня 2000 р. (заява № 34369/97). URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58561>.

193. Рішення Касаційного адміністративного суду Верховного Суду від 01.07.2024 у справі № 990/329/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/120112051>.

194. Рішення Конституційного Суду України від 12 квітня 2012 року № 9-рп/2012 у справі за конституційним зверненням громадянина Трояна Антона Павловича щодо офіційного тлумачення положень статті 24

Конституції України (справа про рівність сторін судового процесу. *Офіційний вісник України*. 2012. № 32. Ст. 1202.

195. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням громадян Проценко Раїси Миколаївни, щодо офіційного тлумачення положень статей 55, 64, 124 Конституції України (справа про касаційне оскарження рішень господарських судів) від 25 квітня 2012 року № 11-рп/2012. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v011p710-12>.

196. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням громадянина Шаповалова Олексія Леонідовича щодо офіційного тлумачення положень пункту 20 частини першої статті 106, частини першої статті 111⁻¹³ Господарського процесуального кодексу України у взаємозв'язку з положеннями пунктів 2, 8 частини третьої статті 129 Конституції України від 25.04.2012 № 11-рп/2012. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v011p710-12#Text>.

197. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційною скаргою Товариства з обмеженою відповідальністю «Рейнір Бізнес Груп» щодо відповідності Конституції України (конституційності) приписів абзацу першого частини третьої, абзаців першого, другого, третього частини четвертої статті 23 Закону України «Про прокуратуру» від 14 жовтня 2014 року № 1697-VII (щодо представництва прокурором інтересів держави в суді від 03 грудня 2025 року № 6-р(II)/2025. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v006p710-25#Text>.

198. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційною скаргою Плєскача В'ячеслава Юрійовича щодо відповідності Конституції України (конституційності) приписів частини першої статті 294, частини шостої статті 383 Кодексу адміністративного судочинства України (щодо рівноправності сторін під час судового контролю за виконанням судового рішення) від 1 березня 2023 року № 2-р(II)/2023. URL: <https://ccu.gov.ua/docs/5947>.

199. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційною скаргою Плескача В'ячеслава Юрійовича щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень частини третьої статті 307, частини третьої статті 309 Кримінального процесуального кодексу України від 17 червня 2020 року № 4-р(П)/2020 у справі № 3-180/2018(1644/18). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/va04p710-20#Text>.

200. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційною скаргою Татькова Віктора Івановича щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень частини п'ятої статті 190, пункту 1 частини першої, частини третьої статті 309 Кримінального процесуального кодексу України від 17 березня 2020 року № 5-р/2020 у справі № 3-358/2018(4975/18). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v005p710-20#n34>.

201. Руденко А. В. Адміністративне судочинство : становлення і здійснення : автореф. дис. ...канд. юрид. наук : 12.00.07 - адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право». Харків, 2006. 19 с.

202. Case of «Dombo Beheer B.V. v. the Netherlands»(Application no. 14448/88): Judgment of the European Court of Human Rights of 27 October 1993. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57850>.

203. Case of «Ruiz-Mateos v. Spain» (Application no. 12952/87) : Judgment of the European Court of Human Rights of 23 June 1993. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/fre#{%22itemid%22:\[%22001-57838%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/fre#{%22itemid%22:[%22001-57838%22]}).

204. Сакара Н. Ю. Проблема доступності правосуддя у цивільних справах: монографія. Харків : Право, 2010. 256 с

205. Санжара О. О. Адміністративно-правовий механізм реалізації прав і свобод громадян в сфері місцевого самоврядування : дис. ... докт. філос. : 12.00.07 (081 – Право). Університет митної справи та фінансів. Дніпро, 2020. 229 с.

206. Сергієнко К. А. Принципи адміністративно-юрисдикційної

діяльності органів виконавчої влади : дис. ...канд. юрид. наук : 12.00.07 – адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право. Класичний приватний університет. Запоріжжя, 2011. 175 с.

207. Сердюк В., Любарський В., Скриньковський Р. Гарантії забезпечення рівності перед законом і судом в Україні. *Traektoriâ Nauki = Path of Science*. 2021. Vol. 7. No 6. pp. 1043-1048.

208. Ситников О. (2025). Критерії оцінки правомірності рішень, дій чи бездіяльності суб'єкта владних повноважень. URL: <https://www.hsa.org.ua/lectors/sitnikov-oleksandr/articles/kriteriyi-ocinki-pravomirnosti-risen-dii-ci-bezdiialnosti-subjekta-vladnix-povnovazen>.

209. Сіліч І. І. Гарантії забезпечення прав і свобод громадян в адміністративному процесі : дис. ...канд. юрид. наук : 12.00.07 – адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право. Харківський національний університет внутрішніх справ. Харків, 2008. 197 с.

210. Сімейний кодекс України. *Відомості Верховної Ради України*. 2002. № 21-22. Ст. 135.

211. Скакун О. Ф. Теорія держави і права : підручник. Харків, 2009. 656 с.

212. Скакун О. Ф. Теорія держави і права : підручник. Харків: Еспада, 2006. 776 с.

213. Скочиляс-Павлів О. В., Сидор Н. Т. Підходи до класифікації суб'єктів адміністративного судочинства в Україні. *Європейські перспективи*. 2021. № 1. С. 53-59.

214. Смокович М. І., Бевзенко В. М. Адміністративний процес України: теорія, практика : підручник / Заг. ред. д. ю. н., проф. Бевзенка В. М. Пер. з нім. і адапт. Рижкова Генадія. Видання четверте, змінене, доповнене і перероблене. Київ : ВД «Дакор», 2024. 1224 с.

215. Солдатова В. Д. Юридичні гарантії законності в адміністративній діяльності органів внутрішніх справ України : дис. ...канд. юрид. наук : 12.00.07 – адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне

право. Міжнародний університет бізнесу та права. Херсон, 2011. 189 с.

216. Солдатова В. Д. Сутність та загальна характеристика юридичних гарантій законності в адміністративній діяльності ОВС України. *Форум права*. 2010. № 4. С. 846-852.

217. Стефанюк В. С. Судовий адміністративний процес : монографія. Харків : Консум, 2003. 473 с.

218. Стратій О. В. Значення принципу змагальності сторін в судовому процесі. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 1. С. 218-220.

219. Стукаленко О. В. Нотатки до розуміння категорії "механізм правового регулювання". *Правова держава*. 2017. № 26. С. 20-25.

220. Судовий контроль за виконанням рішень: нові механізми, проблеми та перспективи розвитку. 2026. URL: <https://radako.com.ua/sudovuj-kontrol-za-vykonannnyam-rishen-novi-mehanizmy-problemy-ta-perspektyvu-rozvytku/>.

221. Сучасний тлумачний словник української мови: 65 000 слів. / За заг. ред. В. В. Дубічинського. Харків : ВД «ШКОЛА», 2006. 1008 с.

222. Токарчук Л. М. Європейські стандарти права доступу до правосуддя: ключові елементи. *Наукові інновації та передові технології*. 2025. № 8 (48). С. 1230-1240.

223. Тополя Р. В. Адміністративно-правовий статус експерта з питань права в Україні. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: юридичні науки*. 2024. Том 35 (74). № 1. С.100-104.

224. Фазикош О. В. Особливості провадження в справах про адміністративні правопорушення та його принципи. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право*. 2015. Випуск 35. Частина I. Том 3. С. 37-40.

225. Фаловська І. М. Конституційний принцип рівності: правозастосовчі аспекти : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02 - конституційне право; муніципальне право. Ужгородський національний університет. Ужгород, 2017. 17 с.

226. Фокіна А. Юридичні гарантії політичних прав громадян України: теоретичні підходи до розуміння. *Юридичний вісник*. 2023. № 4. С. 231-238.
227. Фоменко А. Є., Сидорова Е. О., Юніна М. П. Адміністративне право : підруч. /; за заг. ред. Юніна О. С. Дніпро : Видавець Біла К. О., 2022. 428 с.
228. Фулей Т. І. Сучасні загальнолюдські принципи права та проблеми їх впровадження в Україні : дис. ...канд. юрид. наук : 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових вчень. Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Київ, 2003. 253 с.
229. Чемодурова А. Поняття та зміст принципу рівності у праві. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 11. С. 204-207.
230. Чепульченко Т. О. Принцип рівності у праві: теоретико-прикладний аспект. *Держава і право*. 2019. Випуск 83. С. 24-34.
231. Чепульченко Т. О. Рівність у праві: філософський вимір. *Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право*. 2015. Випуск 3/4 (27/28). С. 124-128.
232. Чехович Т. В. Конституційний принцип рівності громадян перед законом у публічному управлінні : автор. дис. ...док-ра юрид. наук: 12.00.02 – конституційне право; муніципальне право; 12.00.07 – адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право. Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Київ, 2020. 38 с.
233. Чехович Т. Гарантування принципу рівності перед законом за допомогою адміністративного судочинства. In: *Jurnalul juridic national: teorie și practică*. 2019. nr. 1 (35). pp. 127-130.
234. Шарая А. А. Класифікація принципів адміністративно-процедурного права. *Jurnalul juridic național: teorie și practică*. 2019. № 6 (40). С. 81-86.
235. Шевченко А. Є. Принцип рівності в праві: сучасний контекст. *Часопис Київського університету права*. 2014. № 2. С. 388-389.

236. Шевчук С. В. Узгодженість практики Європейського суду з прав людини та Конституційного Суду України. *Вісник Конституційного Суду України*. 2011. № 4-5. С. 122-130.

237. Шевчук С. Принцип рівності у європейському та порівняльному конституційному праві (до рішення Конституційного Суду України у справі про граничний вік кандидата на посаду керівника вищого навчального закладу). *Вісник Академії правових наук України*. 2005. № 4. С. 124-134.

238. Штонда Д. Д. Принцип рівності у праві. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2019. № 2. С. 46-49.

239. Щербяк Ю. В. Поняття системи гарантій правових форм переходу права власності на земельні ділянки громадянам України та їх види. *Економіка та право*. 2019. № 3. С. 58-63.

240. Юрков Е. Онтологічне значення рівності як стандарту адміністративного судочинства. *Юридичний вісник*. 2023. № 2. С. 95-101.

241. Ярмош О. І. Рівність усіх учасників перед законом і судом як принцип адміністративного судочинства України. С. 217-219. URL: <https://elar.navs.edu.ua/server/api/core/bitstreams/904c1e98-6c6f-41a8-94b7-2f63694e6518/content>.